वैशाख माहात्म्य from पद्मपुराण

Vaishākh māhātmya from Padma Purāṇa : Title

: Author

: Editor

: Year, Vols.

: Publisher

409 : Remarks

409

वै० मा०
१

॥श्रीगणेशाय नमः॥ कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने॥ प्रणतक्लेशना
शाय गोविंदाय नमो नमः॥१॥ नमः परमकल्याणकारिणे पापहारिणे॥ त्रैलोक्य
धारिणे तस्मै विश्वात्मस्वारिणे नमः॥२॥ अथ श्रीपद्मपुराणे पंचपंचाशत्साहस्र्यां
संहितायां पातालखंडे नारदांबरीषसंवादे॥ अंबरीष उवाच॥ यदेतत्परमं ब्रह्म वे
दवेदादिरुच्यते॥ स देवः पुंडरीकाक्षः स्वयं नारायणः परः॥१॥ योऽमूर्त्तो मूर्त्तिमानी
शोऽव्यक्तो व्यक्तः सनातनः सर्वगस्तन्मयोऽचिंत्यो ध्यातव्यः स कथं हरिः॥२॥ यस्मि
न्सर्वमिदं विश्वमोतप्रोतं प्रतिष्ठितं॥ अव्यक्तमेकं परमात्मेति विश्रुतं॥३॥ यतो
जन्मादि जगतो यो निर्मायि स्वयंप्रभुः॥ दद्दौ तस्मै निगमनात्मनो च व्यवस्थितान्॥ ४
कथमाराध्यते सोयं समयपुरुषार्थदः॥ योगिनामपि दुर्गम्यस्तदेतत्कथयाद्य मे॥
५॥ अनाराधितगोविंदं न विंदंति हितोदयं॥ न तपोयज्ञदानानां लभंते फलमुत्तमं रा०
॥६॥ हरेराधनं हित्वा दुरितौघनिवारणं॥ नन्यत्पश्यामि जंतूनां नाशाश्वितं परमं १
मुने॥७॥ अनास्वादितगोविंदपदांबुजरजोरसः॥ मनोरथपथातीतं स्फीतं न कल्पयेत्सुखं॥
॥८॥

पडूनत्ननिवर्त्तिन्यः श्रूयते सिद्धयोऽखिलाः॥ कथमाराध्यते सोयं केशवः क्लेशनाशनः
॥ उपास्यते स भगवान् कथं नारायणो नरैः॥ स्त्रीभिश्च सर्वमितन्मोहिताय जगतो
वदा॥९॥ भक्तप्रियोऽसौ भगवान् कृपया भक्त्या प्रसीदति॥ कथं भक्तिर्न विद्यस्मिन्नृ
सवैराराध्यते कथं॥१०॥ वैष्णवोऽसि हरेस्तस्य प्रियोऽसि परमार्थवित्॥ तेन त्वामेव पृच्छा
मि ब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तम॥११॥ श्रोता वैष्णवोऽसि हरमथ वक्ता रंजयता रं पुरुषं हरे॥ न
श्चः पुनाति वाक्यं यास्त हृद्दिक्कि कमलं यथा॥१२॥ दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षणभंगुर
॥ तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुंठप्रियदर्शनं॥१३॥ संसारेऽस्मिन्क्षणार्द्धोऽपि सत्संगः
सेवधिर्नृणां॥ यस्मादवाप्यते सर्वपुरुषार्थचतुष्टयं॥१४॥ भगवान्भवतो यात्रास्व
स्तये सर्वदेहिनां॥ बालानां च यथा पित्रोरुत्तमालोकवर्त्तनं॥१५॥ भूतानां देवचरितं
दुःखाय च सुखाय च॥ सुखायैव हि साधूनां त्वादृशामच्युतात्मनां॥१६॥ भजंति ये
यथा देवान् देवाश्च पितथैव तान्॥ छायेव धर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः॥१७॥
तस्मात्त्वं भगवन्मह्यं वैष्णवं धर्ममाहिरा॥ यस्योपदेशदानेन लभ्यते देहजं फलं॥१८॥ ·१८·

वै० मा०
२

नारद उवाच ॥ साधु पृष्टं महीपाल विष्णुभक्तिमतां त्वया ॥ जानता परमं धर्म्मिकं माध
वसेवनं ॥ २० ॥ यस्मिन्नाराधिते विष्णौ विश्वमाराधितं भवेत् ॥ तुष्टे चराचरं तुष्टं सर्वदेवमये
हरौ ॥ २१ ॥ यस्य स्मरणमात्रेण महापातकसंसतिः परमां गतिमवाप्नोति स एको हरिरु
च्यते ॥ २२ ॥ को नु राजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजं ॥ न भजेत्सर्वतो मृत्युरुपास्यमृ
षिदैवतैः ॥ २३ ॥ कृतो ऽनुपठितो ध्यातश्चादृतो वानुमोदितः ॥ सद्यः पुनाति स धर्मो
वीरविश्वद्रुहो ऽपि हि ॥ २४ ॥ अणुर्हृत्पंकजे यो यः कारणं कार्यहिः कारणस्यापि कारणं ॥
अनंतकारणं योगी जगज्जीवो जगन्मयः ॥ २५ ॥ अणुर्हृत्पद्मगः सूक्ष्मो निर्गुणो गुणकृ
न्महान् ॥ अजो जन्मजया वर्ज्यो ध्यातव्यः स हरिः सदा ॥ २६ ॥ सम्यग्गतं ध्यवसितं भवता
पुरुषर्षभ ॥ यत्पृच्छसे भगवतां धर्मांस्त्वं विश्वभावनात् ॥ २७ ॥ यत्संगेन सतां मान्यमन
स्कृतिरसायनाः ॥ भवंती कीर्तनीयस्य कथाः कृष्णस्य कोमलाः ॥ २८ ॥ भवता साधवो ह्यसंदे राम०
वः स्वयं जानाति तद्भवान् ॥ तथापि वदतो जगतां हिताय तव गौरवात् ॥ २९ ॥ यदा ज्ञः पर २
मं ब्रह्म प्रधान पुरुषात्परं ॥ यन्मायया ततं सर्वं सर्वं यच्छति केशवः ॥ ३० ॥ पुत्रो न कल

इत्थं समुक्त्वा [illegible] साध्वी चाचलां । यथा तेन प्रदत्तं तं तन्व्या सापहर
णात्पुरा ॥ दुःखं मद महत्प्राप्तं दारुणं प्राणनाशनं ॥ तादृशं तस्य पोदया
पुत्रो मृतो महागुणैः ॥ अस्या पुत्रस्तथा भूत्वा मरणं को ऽधिगच्छति ॥ दुःखं
दृष्ट्वा मया त्वेवं [illegible] कृतं वै पुत्र पुनः ॥ यदा हा पुत्र पुत्रेति प्रलापं च करोति सः
तदा हा [illegible] करोति सा च कस्य पुत्रो हि कस्य वै ॥ अनेना पहृतं तन्व्या संप्रदायं पा
पचारिणा । द्रव्यापहरणे नापि मम प्राणा गताः किल ॥ दुःखेन महता चैवं
अस्महो न चैवं पुरा ॥ तथा दुःखं प्रदत्वा हि द्रव्यमक्षय्यमुत्तमं ॥ ॥ इति श्री
पद्मपुराणे पातालखंडे वैशाखमाहात्म्ये देवशर्मोपाख्याने द्वितीयोध्या
यः ॥ ॥ सुमना उवाच ॥ ॥ कारणं वंधितं पुत्रं प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः ॥ अ
णं यस्य गृहीत्वाथ [illegible] तिमरणं किल ॥ अर्थदाता सुतो भूत्वा प्रानाथा यसु
तापिया मित्ररूपेण वर्त्तते अंते दुःखं प्रदेत्वसौ ॥ गुणं नैव प्रपश्येत सक्रूरो नि
ष्ठुराकृतिः ॥ जल्पते निष्ठुरं वाक्यं सदैव स्वजनेषु च ॥ मिष्टमिष्टं समश्नाति

योगान्नृत्तं केनुनि तान्नुः। मृत्तकर्म रतो नित्यं चौर कर्मणि सस्पृहः॥ गृहाद्द्रव्यं
चोरयति वार्यमाणः स कुप्यति। पितरं मातरं चैव कुत्सत्येव दिने दिने॥ द्राव
कः स्रावकश्चैव बहुनिष्ठुर जल्पकः। एवमन्यायतद्रव्यं सुखेन परितिष्ठति॥
ज्ञातकर्मादि नियत्रितेद् यं गङ्कानि दारुणाः। पुनर्विवाहसंयोगान्नाना भेदे
रनेकधा॥ एवं संक्षीयते द्रव्यमेव मेतद्धदत्यपि। गृहक्षेत्रादिकं सर्वममैव
हि न संशयः॥ मातरं पितरं चैव निर्हन्ते व दिने दिने। सुदंडैर्मुष्टिघातैश्च वक्र
गाघातैः सदारुणैः॥ मृते तु तस्मिन्पितरि मातर्यों वाति निष्ठुरः। निःस्नेहो
य निष्ठुरश्चैव सा [illegible] नात्र संशयः॥ श्राद्धकार्याणि दानानि न करोति सदैव
सः। पतंति [illegible] पितरः पुत्रास्य चेति च महीतले॥ [illegible] पुंपुत्रं प्रवक्ष्यामि तवाग्रेऽपि
उत्तमम्। बाल्ये वयसि सुप्राप्ते रिपुवैव वर्त्तते सदा॥ पितरं मातरं चैव वक्री
डुमानो हि ताडयेत्। ताडयित्वा प्रयात्येवं ग्रहस्य च पुनः पुनः॥ पुनरायांति राम
तं तत्र पितरं मातरं पुनः। सक्रोधो वर्त्तते नित्यं कुरुते च पुनः पुनः॥ ८ १२

वं संवर्त्तते नित्यं वैर कर्मणि सर्वदा। पितरं घातयित्वा च मातरं च पुनस्त
तः॥ प्रयात्येवं सदुष्टात्मा पूर्ववैरानुसारतः॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रियस्याद्ध
[illegible]ज्ञेवेत्प्रिय। ज्ञातमात्रः प्रियं कुर्यात् बाल्ये क्रीडनलालनः॥ वयः प्राप्य प्रि
यं कुर्यात् भक्त्या पित्रो निरंतरं॥ तत्क्या संतोषयेन्नित्यं तावुभौ परितोषकौ
स्नेहेन वचसा चैव प्रियसंभाषणेन च॥ मृतं गुरुं समाज्ञाय स्नेहेन रुदते पु
नः। श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिंडदानादिकाः क्रियाः॥ करोत्येवं सुदुःखार्त्त
स्तेभ्यो यात्रां प्रयच्छति। ऋणत्रयाच्चितः स्नेहात्समोचयति निश्चितः॥ यस्मा
त्स्यं न वेकांत प्रयच्छति न संशयः। पुत्रो भूत्वा महाप्राज्ञस्तेनेन विधिना प्रि
य॥ उदासीनं प्रवक्ष्यामि तवाग्रे प्रियपार्वती। उदासीनेन भावेन स देवं परि
वर्त्तते॥ ददाति नैव गृह्णाति न च क्रुध्यति तुष्यति। नो वा प्रयाति संत्यज्य उदा
सीनो द्विजोत्तम॥ तवाग्रे कथितं सर्वं पुत्राणां गतिरीदृशी। यथा पुत्रास्त
था भार्या पिता माता च बांधवाः॥ भृत्याः पशवः समाख्याताः पश्चावस्करगा

वै॰मा॰
१३

स्तथा॥ गतास्म हि ष्ठो दास्य स्य ज्ञा एण स्वं वंधिन स्त्वमी॥ गृहीत माधवयोः केन
स्नावासां न तु कस्य हि। न्या सुमेवं न कस्यापि हन्तं चे पूर्व तनानि॥ धारया
मि न कस्यापि ज्ञाएं कां। न मन्येन च हि। न वैर म हि के रपि पूर्व जन्म सु वै कृतं
स्नावासां तु विहि विपेंद्र त्यक्तं हि मया धनं। एवं ज्ञात्वा त्वया त्याज्य त्वया चिंता
मनर्थकां॥ इतं मे वच कस्यापि ने य दत्तं वयापुनः। कथं ते धनमास्ताति वि
स्मयं ग्रत मा विभो॥ स्वामध्यमे दं पत्रे व जवे दूर्वं द्विजोत्तम। अनायासेन
हस्ते हि तस्य व परिज्ञायते॥ महता वै प्रयत्नेन रक्षं स्थाति मानवः। स्वतम
नं ष्टं तथैव रहितं य ज्ञ तिष्ठति॥ एवं ज्ञात्वा त्वानुः मं गच्छ त्यज चिंतामनर्थिकां
कस्य पुत्राः प्रिया भार्या कस्य स्वजन बांधवाः॥ कः कस्य नास्ति संसारे
न संबंधा द्विजोत्तम। माया मोहेन संमूढा मानवाः पापचेतनाः॥ इदं ग्रह
मयं पुत्रा इयं भार्या ममेव हि। अनंतं हृत्पले को न संसारस्यैव वंधनं॥ ॥ राम
इति श्री पद्मपुराणे पाताल खंडे वैशाख माहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः॥ ॥३॥ १३

सूत उवाच॥ ॥एवं संबोधितो विप्रो देवशर्मा द्विजोत्तमः। पुनः प्राह
प्रियां भार्यां शहितां ब्रह्मवादिनीं॥ सत्यमुक्तं त्वया भद्रे सर्वसंदेहनाशनं।
तथा हि वं ज्ञा॰ति इं तिसाधवः सत्यपंडिताः॥ यथा पुत्रस्य मे चिंता धनस्य च
तथा प्रिये॥ सुमना उवाच॥ पुत्रेण लोकान् जयति पुत्रस्तारयते कुलं॥
सुपुत्रेण महात्मानः पितामाता प्रसीदति। एकः पुत्रो वरः कांतो बहुभिर्नि
र्गुणैस्तु किं॥ एकस्तारयते वंशमन्ये संतापकारकाः। पूर्वमेव मयाप्रो
क्तमन्येषां धनभागिनः॥ पुण्येन प्राप्यते पुत्रः पुण्येन प्राप्यते कुलं। सुग
र्भः प्राप्यते पुण्यैस्तस्मात्पुण्यं समाचर॥ जातस्य मृत्युरेवास्ति जन्म नूनं
मृतस्य च। सुमृत्युः प्राप्यते पुण्यैर्दुर्मृत्युः पातकैस्तथा॥ सुखानां निचयं कं
न सत्यमेव वदाम्यहं। ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा नित्यवर्तिनां॥ दानेन नि
यमेनापि क्षमाशौचेन वल्लभ। अहिंसया च शान्त्या वास्तेयेनापि वर्तते॥
एतैर्दशभिरंगैस्तु धर्ममेव प्रसंचयेत्। संपूर्णो जायते धर्मश्चांगैर्निय

वै०मा०
१५

ध्योद्रवे॥ धर्मस्त्यजति धर्मात्मा त्रिविधेनैव कर्मणा॥ तस्य धर्मः प्रसन्नात्मा पु
ण्यैः सौख्यं प्रयच्छति॥ यं यं चिंतयते प्राज्ञस्तं तं प्राप्नोति दुर्लभं॥ देवशर्मोवा
च॥ सर्वं दृष्टं मया ख्यातं सर्वं एव [illegible] मनुत्तमं। कथं पुत्रास्त्रियाश्चैव सर्वं सं
गुणसंयुतं॥ वद त्वं मे महाभाग यद्विज्ञानात्मि [illegible] कथं गतः कृपा सर्गः
पितुः प्राप्तस्तथानघे॥ मनैव द्विरितं कांते तव तीव्र ब्रह्मवादिनी। त्वयैव तत्प्र
प्रसादेन निस्तु [illegible] कृते पुरा॥ सुमना उवाच॥ वसिष्ठं गच्छ धर्मज्ञं तं प्रा
र्थय महामुने। तस्मात्प्राप्स्यसि पुत्रं त्वं धर्मज्ञं धर्मवत्सलं॥ नारद उवाच॥
एव [illegible] वाक्ये देवशर्मा द्विजोत्तमः। कसिष्ठेन च वक्तव्यो [illegible] तमेन
जो संशयः॥ एवमुक्ता जगामासौ [illegible] देवशर्मा द्विजोत्तमः। वसिष्ठं सर्ववेत्ता
रं दिव्यं तत्तपसां वरं॥ गंगातीरे स्थितं पुण्यं मानसं स्वयं द्विजोत्तमः। तज्जो
ज्ञात्वा सम्यक्कीर्तिं द्विजोयमिव ज्ञात्वा [illegible]॥ तं दृष्ट्वा तं महात्मानं प्रियया च
सह द्विजोत्तमः। नत्वा [illegible] मुनिं दंडवत्तं पुनः पुनः॥ तमुवाच महातेजा राम
१५

ब्रह्मसूनुः [illegible] तपवेनप समे पुण्ये सुखेन तु महामते॥ नारद उवा
च॥ उपविष्टः सयोगेंद्रः पुनः प्राह तपोधनं। गृहे पुत्रे सुते वत्सदा राज्ये सुसर्व
दा॥ हे मम स्त्रि मया पुण्यकर्माणि सुचतें द्विज॥ निराश्रयो द्विजाग्रेषु धर्मपाल
यथेष्टदा॥ एवमुक्तो महाभागः पुनः प्राह महीसुरं। किं करोमि प्रियं कर्म
सुप्रियं ते द्विजोत्तम॥ नारद उवाच॥ एवं संजाप्य तं विप्रं विरराम सक्तं तेज
तेन विप्रो महाभाग वसिष्ठं मुनिसत्तमं॥ सहोवाच महात्मानं कुंभजं तं तपो
वरं। भगवन्न स्पृष्टं वाक्यं सुप्रसन्नेन चेतसा॥ यदि मे सुप्रियं कार्यं त्व
येव मुनिसत्तम। [illegible] महापर्वं संदेहं विच्छेद यद्विजोत्तम॥ दारिद्र्यं केन पापेन
न पुत्रसौख्यं [illegible] ं न हि॥ एतन्मे संशयं तात कस्मात्प्रादहस्व मे॥ महा
मोहेन संमुग्धः प्रियया बोधितो हि [illegible] तपा [illegible] तव पार्श्वं समा
गतः॥ तत्सर्वं हि समाचक्ष्व [illegible] महद्दुःखात्तु [illegible] मुक्तिदाता च त्वं मम संसा
रबंधनात्॥ वसिष्ठ उवाच॥ पुत्रो मित्रं स्तथा ज्ञाना [illegible] स्वजना बांधवाः। प

पं०मा०
२५

ऋणे दारसुतसंबंधाः पुरुषाणां भवंति हि ॥ इति सुमनसा प्रोक्ताः पूर्वमेव तवाग्रतः ।
ऋणसंबंधिनः सर्वे ते तु पुत्रा द्विजोत्तम ॥ पुत्रस्य लक्षणं पुण्यं तव चाग्रे वदाम्यहं ।
पुण्यमंत्रो हि यस्यात्मा सत्यधर्मरतः सदा ॥ बुद्धिमान् ज्ञानसंपन्नस्तपस्वी वा-
ग्विदांवरः । सर्वकर्मसु संधाता वेदाध्ययनतत्परः ॥ सर्वशास्त्रप्रवेदी च देव-
ब्राह्मणपूजकः । याजकः सर्वविघ्नानां दाता त्यागी प्रियंवदः ॥ विष्णुध्यानपरो
नित्यं शांतो दांतः सुहृत्सदा । पितृमातृपरो नित्यं सर्वस्वजनवत्सलः ॥ कुल-
स्य तारको विद्वान् सत्कुलस्य परिपोषकः ॥ एवं गुणैस्तु संयुक्तः सुपुत्रः सुखदा-
यकः ॥ अन्ये संबंधसंयुक्ताः शोकसंतापकारकाः ॥ सोदाप्यन्ये न किं कार्यं
फलहीनेन ते न च ॥ आयांति यांति ते सर्वे दुःखं दत्वा तु दारुणं । पुत्रत्वेन ते
सर्वे संसारे द्विजसत्तम ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म यत्त्वया परिपालितं । तत्सर्वं हि
प्रवक्ष्यामि श्रूयतां यत्कृतं पुनः ॥ न वान्न शूद्रो महाप्राज्ञ पूर्वजन्मनि नान्यथा ॥ कृ- राम
षिकर्ता ज्ञानहीनो महामोहेन संवृतः ॥ एकभार्यः सदा द्वेषी बहुपुत्रो न दत्तं १५

वान् । धर्मं नैव न ज्ञातं नास्ति सत्यं च प्रतिनिष्ठितं ॥ दानं नैव त्वया दत्तं ज्ञा स्तोत्रं नै-
व त्वया कृतं । कृतं नैव त्वया तीर्थं तत्र यात्रा महामुने ॥ एवं कृतं त्वया विप्र कृषि-
मार्गं पुनः पुनः । पशूनां पालनं पूर्वं गवां च द्विजसत्तम ॥ विपुलं तु धनं तद्वत्तेने-
न परिसंचितं । तस्य व्ययस्तु पुण्यार्थे न कदाचित्त्वया कृतः ॥ पात्रे दानं न दत्तं
च यात्रा वा तु दुर्जने न । कृषि कृत्वा न दत्तं तु न वृत्ता धनमेव हि ॥ गोमहिष्यादिकं
यं वै सर्वपशूनां संचयं कृतं वै ॥ विक्रयित्वा धनं सर्वं संचितं विपुलं त्वया ॥ तक्रं घृतं न
पादीरं विक्रीतं तत्तत्त्वया ॥ दुःकृतं चिंतितं विप्र मोहितो विष्णुमायया ॥ कृ-
ता महार्घमेवं तु चतं ब्राह्मणसत्तम । निर्दयेन त्वया दानं न दत्तं कुत्रचित्क्वचित् ।
देवानां पूजनं हि गतं वलानकृतं सदा । पर्वयोगे च विप्रेभ्यो द्रव्यं नैव समर्पि-
तं ॥ श्राद्धकाले तु संप्राप्ते श्रद्धया न कृतं त्वया ॥ भार्या वदति ते साध्वी दिनमद्य
समागतं ॥ पितॄणां श्राद्धकालस्तु श्रुत्वा चैव महामते । वं कथा तद्वचस्तस्या
तु हृत्स्थ कोपलाय से ॥ धर्ममार्गो न दृष्टो हि कृतो नैव कदा त्वया । लोभो माता

पितामातासोऽपि सः स्वजनबांधवाः ॥ पालितोऽसौ मया एवैकस्तस्मात्कार्यधर्मसंदेवहि
। तस्मात् दुःखीनवा मृत्युं तोहारित्रिमाति पीडितः। दिने दिने महातस्मात्हृदये
ते प्रवर्तते। यदा यदा हि इह मे वृद्धिमायाति ते सदा॥ तस्माया दह्यमानस्तु तदा
वैवक्लिष्टरूपया। राज्ञो वा बंधनप्रमुक्तो लोभं चिंतयसेऽधिकं॥ दिनं प्राप्य महामो
हे व्यापितोऽस्मि सदैव हि। सहस्रं लक्षतां कोटिः कदाचार्बुदमेव च॥ न विश्राम्यति
कथं खर्वो निखर्वो वा यथा प्रेम हे। एवं सहस्रं लक्षं च कोटिरर्बुदमेव च॥ खर्वो
निखर्वः संज्ञा तस्य तु भैव प्रशाम्यति। ततः कालेन परितस्य वृद्धिमायाति
सर्वदा॥ नेष्टं दत्तं हुतं चापि भुक्तं नैव कदाचन। निक्षिप्तं भूमिमध्ये तन्न दृष्टि
संपुत्रान्न जानते॥ पत्नीमे वस्तु पापं तु द्रव्यागमनकारणात्। कुरुषे सर्वदापि
पुत्रो कामं च लक्ष्मि मादरः॥ स्वनित्यमंजनं वाद्यं धातुर्वाद्यमतः परं। इच्छमा
नो लभस्येकुरुतस्तया परिमोहितः॥ मन्त्रं चिंतयसे नित्यं कल्पं सिद्धिप्रदा राम
यकं। प्रवेशं विवराणां तु चिंतामणिं च दृष्टवान्॥ तस्मात्तेन दग्धोऽस्मि नूतं १८

मंत्रैव प्रगच्छति। लोभग्रहाभिभूतो हि हाहा भूतोऽस्मि चेतनः॥ एवं भूतो
हि विप्रेंद्र गतस्तत्काल कृपतां। दारापुत्रेषु तद्द्रव्यं इच्छमानेषु चैव या॥
कथितं नैव तद्वित्तं प्राणान् त्यक्त्वा गतो यमं। एवं सर्वं मया ख्यातं वृत्तांतं
तव पूर्वकं॥ अनेन कर्मणा विप्र निर्दग्धोऽस्मि न पुत्रवान्। संसारे यस्य मनु
श्री ष्यात्व किं मतः सदैव हि॥ सुतास्ते जातास्तान संपन्नाः सत्यधर्मरताः सदा॥ सं
तत्वं निरहेतवे यस्य विष्णुः प्रसीदति॥ धनं धान्यं कलत्रं तु पुत्रपौत्रमनं
तकं। पानं सर्वलोके वैयस्य विष्णुः प्रसादवान्॥ विना विष्णोः प्रसादं
न सुखं पुरा नाम वर्तिन। सुतजन्म च कुले विप्र तद्विष्णोः परमं पदं॥ ॥ इति
श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे वैशाखमाहात्म्ये देवशर्मोपाख्याने चतुर्थोऽ
ध्यायः॥ ॥ देवशर्म उवाच॥ ॥ पूर्वजन्मकृतं पापं त्वया ख्यातं मम देव य
त्। सूद्रत्वे न हि विप्रेंद्र मदेव द्रव्यमर्जितं॥ विप्रत्वं हि मया प्राप्तं तत्कथं वि
जसत्तम। तत्सर्वं कारणं ब्रूहि ज्ञानविज्ञानपंडित॥ दुर्लभं संसारते वर्षं जन्म

तस्मात्सप्रयत्नात्॥ माधवे मेषगे प्रातःस्नानं च सुनरां सत्कुलोदितं॥ तत्रापीदृशि
धात्वार्या सर्वज्ञा सिपका दिनि॥ सती सर्वगुणोपेता दुर्लभा सा कृतो न वत॥ व
सिष्ठ उवाच॥ यदा कैश्चित्पूर्वकर्मधर्मार्जितं किंतु न दहेत् संप्रवक्ष्यामि
शृणु यत्नात् पारिमन्य ते॥ विप्र एकः सुधर्मात्मा सदाचारः सुपंडितः॥ विष्णुभ
क्तो ज्ञानविज्ञानात्मा नित्यं विष्णुपरायणः॥ स्नानार्थमपि तीर्थानि प्रयात्येकः
समेदिनी भ्रमन्मानः समायातः स्वगृहे महामतिः॥ तस्य दर्शनमात्रेण
समुत्पन्ना सुधीस्तस्य यतो धर्मोदयं गृहे सता मार्गमनं च वेत्॥ किं किं न त
न्ते विप्र वेलाव स्पर्श स्तव्यया। दुर्लभं च लोके स्नानं सोऽस्नानमपि स्थि
तं॥ यावित्तं स्नानमप्येकं वैशाखे मासि सार्थं तेन सतम। सहैव चार्यं यादनं च याच
सह पुत्रकैः॥ एवं श्रुतः मे यतां विप्र सस्युमं तु तेन गृहे समा। वैशाखं प्रातःस्नानं पु
ण्यं मि सु वाच पुनः पुनः॥ तु खेन स्थापितामनागृहे चतवस्तुयुतः। धर्मोऽस्म
हं पुण्य समय पुण्य...महं यतः॥ सद्य तस्य फलं प्राप्तं समया तेविप्रदर्शनात्

गवां स्थानं परं पुण्यं वा। सस्थानं प्रदक्षिणं॥ अंगसंवाहनं सम्यक् पादौ चे
व प्रमर्दितौ। द्वात्रिंशत्पुनः सोऽपि स्नातः पादोदकेन हि॥ स द्वीपेदधिप
तेः श्रीरमनमन्यपदन्नवान्। ब्राह्मणाय तदा तस्मै चं तदा दिष्टेनोदितः॥
एवं संतोषितः तेन विप्रश्च येव महत्कार्यया। पुत्रैः सार्द्धं महाभागो वैश्य सोऽन्वा
न पंडितः॥ अथ प्रभाते विमले स्नानार्थं माधिमाधवे। गंगायां गच्छता तेन
तुष्टेन दययाधिकं॥ वैशाखस्नानमाहात्म्यमुपदिष्टं तदा प्रतः। कारित
स्नायथा... स्नानार्थं कृतलोभवान्॥ यथा न वारिधिः समो लोके कोऽपि
न लाभ... तथा प्राप्नोति वैशाखसदृशो माधवप्रियः॥ नाच स्नापानिति
ष्टेतिनिःश्वसन् कलेवरे। पावकान्तिमतं धूर्तमा सोऽनेति समाधवः॥ तस्य
वा कंस समाकर्ण्य वैश्या विप्रेण वचनं कृतं। तुष्टेन मनसा विप्रपूजितो मधुसूद
नः॥ अवशिष्टदिनान्येवं पंच मासस्य तस्य वै। एकादश्यां समारभ्य स्नानं
च विधिना कृतं॥ ब्राह्मणस्य प्रसंगेन रवावनुदिते तथा। प्रातःस्नानं कृतं

विप्रवैतृणा त्वं वै मासि माधवः ॥ पूजितो देवदेवेशो मधुहा परमेश्वरः ॥ तेनासौ स
कलो मासः स्नानार्थं पूर्वसंयुतः ॥ गंगास्नानं त्वया चीर्णमपि पंचदिनात्मकं ।
तेन पुण्येन संगत्या ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ गोविंदस्य प्रसादेन त्वं तु ब्राह्म
णतां गतः ॥ त्वया तस्मात्प्रयोगेन प्राप्तमेतन्महाफलं ॥ दुर्लभं तु मुनिदेवानां
सत्यधर्मसमन्वितं । जायते सा सती प्रामा साध्वी सर्वगुणान्विता ॥ च्यवन
स्य गृहे तस्मात्तां नत्वा ब्रह्मवादिनी ॥ रूपमेव परं स्त्रीणां रूपेणं तु महामु
ने । सा तमेव स्थिता पं तु ततार्यं सत्यमेव च । औदार्यं चैव चतुर्थं च पंचमं पुण्य
मुत्तमं ॥ मधुरत्वं न पारुष्यं दृढत्वं सत्यसंज्ञहता । वाप्यतः सततं स्त्रीणां सर्व
मरणमुत्तमं ॥ अदत्तं चतपानावः शुश्रूषा नवमं किल । सहिष्णुता च दश
मं प्रीतिभिः संगतास्त्या ॥ पतिव्रताश्च विप्रेंद्र स्वादशांशोपितां स्मृतं । एतैः सं
भूषिता जाया साध्वी तेन लब्धा दिनी ॥ वैशाखस्नानयोगेन तत्र पुण्येन सा राम
दरं । किं किं न दुर्लभतरं प्राप्यते मासि माधवे ॥ स्नानेन परमेशस्य पूजनेन १८

यथाविधि । स्वयमोह प्रमुग्धो सितजया वापि तं मनः ॥ पूर्वजन्मनि ते विप्र
द्रव्यमेव प्रदंचितं । न दत्तं ब्राह्मणेभ्यो हि किंचिदन्येषु वै तदा ॥ न बंधुवर्गाणो
पुत्रे दारेषु च कदंचन । सायमाने न नव लाभेन एव हि विचिंतितः ॥ अदत्वापि
यत्नेय स्नेत गोदुःखतरं तु किं । तीर्थस्नानादितपसा कुले तस्मिन्वलक्ष्यते ॥
न दत्तेन विना विप्र कंचिदेवो प्रतिष्ठते । तस्य पापस्य भावेन दारिद्र्यं त्वामु
पागतं ॥ अपुत्रवान् नववानूज्जातः सततं दुःखपीडितः । वैशाखस्नानमाहा
त्म्यादपि पंचदिनात्मकात् ॥ तदेव हरिपूजायां संगत्या ब्राह्मणस्य हि । ल
ब्धं कुले विप्रजन्म विप्रत्वमतिदुर्लभं ॥ सुपुत्रं च कुलं विप्र धनधान्यं वरस्त्रि
यः । सुजन्मसुरूपं चैव सुभोज्याः सुखमेव च ॥ यदा दानेऽधिका बुद्धिरौदा
र्यं धैर्यमुत्तमं । प्रसादात्तस्य देवस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ॥ नारायणस्य
जायंते मानसा विप्रवांछिताः । कुर्वे मासि तपो मासि माधवे माधवप्रिये ॥
स्नात्वा दामोदरं नत्वा माधवं मधुसूदनं । विष्णोर्गेण समभ्यर्च्य दत्वा दा

वै०मा०
१९

नानिन क्रियाः ॥ ऐहिकं सुखमासाद्य ज्ञानाद्याति ततो हरिं । अनेकजन्मार्जि-
तपातकावली विलीयते माधवमज्जनेन ॥ सूर्योदये विप्र यथा तमिस्रा क्षः
क्षयं नयेदं दमादि विष्णोः । चकार विष्णुर्विरजः प्रचारं मासं विशिष्टं माधवमेकमा-
दौ ॥ यमस्य तु मं वचमाविधिं त्यमनुष्यलोके गमितेन नाके । तस्मादस्मिन्न-
मायाते माधवे मासि विष्णो स्तावा ॥ स्नात्वा पुण्यजलेतीर्थे रवौ चानुदिने धुना ॥ पूज-
यित्वा विधानेन मुकुंदं मधुसूदनं ॥ पुत्रपौत्रधनैश्वर्यवांछितानि सुखानि चा-
नुभूय तेन ज्ञाते स्वर्गमोक्षमवाप्स्यसि ॥ पूर्वजन्मकृतं सर्वं यत्त्वया परिचेष्टि-
तं । तन्मया कथितं विप्र तवाग्रे परिनिष्ठितं ॥ एवं ज्ञात्वा महाप्राज्ञ वैशाखे च वि-
शेषतः । स्नानदानार्घ्यविधानेन मधुसूदनमर्चय ॥ देवमाराध्य गोविंदं ना-
रायणमनामयं । प्राप्स्यसि त्वं सुखं पुत्रं धनानि हरिमव्ययं ॥ नारदोवाच
ब्रह्मात्मजेनापि महानुभावः स विप्रवर्यः परिबोधितो हि ॥ हर्षेण युक्तः
स महानुभावो ननाम वसिष्ठं प्रणिपत्य तत्र । आमंत्र्य विप्रं स जगाम गेहं ता-

राम
१९

मात्मभार्यां सुमनां महर्षिः ॥ सर्वं हि कृत्यं मम पूर्वचेष्टितं तेनैव विप्रेण तव
प्रसादात् । तद्वै वसिष्ठेन विकाशितं तत् हृद्येव मोहः प्रविनाशितो मे ॥ आराध-
यिष्ये मधुसूदनं तं श्रीमाधवे मासि निमज्ज्य भक्त्या ॥ नारद उवाच ॥ आकर्ण्य
वाक्यं परमं प्रियं सुमंगलं मंगलहेतुरुच्चैः । हर्षेण युक्ता तमुवाच कांतं ध-
न्यासि विप्रेंद्र विबोधितस्त्वं ॥ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे वैशाख
माहात्म्ये द्विजशर्मोपाख्याने पंचमोऽध्यायः ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ द्विजध
र्ममहात्मा गः समं सुमनया तया । तीर्थे कनखले पुण्ये गंगायामति विस्तृते
वैशाखे विधिना स्नानं चक्रे मेषस्थिते रवौ । पूजयामास विधिवन्मधुसूद-
नमव्ययं ॥ यमैः सनियमैर्युक्तो नस्याकिंचिद्दोषतः । हविष्यभुग्भूमिशायी
ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ॥ कृष्णादितपसाहारो ध्यायन्नारायणं हरिं । तत्र प्राप्य
स वैशाखं दत्वा मधुतिलादिकं ॥ विप्रेभ्यो गोमंतं दत्वा जलकुंभ धेनुं सदक्षिणां ।
अच्छिद्रं प्रार्थयामास व्रतस्नानसमं सुरान् ॥ सापि साध्वी च सुमना पतिमन्वि-

वै०मा०
२०

न

परायणा। पतिशुश्रूषणे नित्यं स्नात्वा संपूज्य केशवं॥ तौ दंपती ततो याता तौ स्व
गृहं साधुहर्षितौ। कृतकृत्यमथात्मानं मन्यमानावसंशयं॥ तेन पुण्यप्रभावेन
कालेन कियता किल। बभूवुरमितास्तस्य धनधान्यादिसंपदः॥ तनया विनयो
पेताश्चत्वारः श्रुतिगोचराः। धर्मज्ञा वेदवक्तारो नित्यं पितृमातृपरायणाः॥ बभूवु
रमितप्रज्ञाः पुरुषार्थावबोधिताः। विख्याता विधितत्त्वज्ञा ब्रह्मज्ञा ब्रह्मतत्पराः
समग्रगुणसंपन्नः संप्रतिष्ठितकीर्तयः। तौ दंपती सुतसमग्रसमृद्धिसोत्सवं पु
ण्योदयं समुपभुज्य तनस्थिरेण॥ स्थानं परं परमवापतुरच्युतस्य श्रीमाधव
स्य सुकृतस्य तपःप्रसादात्। यत्रैव माधवः साक्षाद्दृश्यते दर्शनीयधनस्मृति॥ त
थैव माधवो मासो लभ्यः सुकृतवतां नरैः। इदं माधवमाहात्म्यं किंचित्तेदीपतीन
घ। मया ते कथितं धीर यच्छ्रुतं च पितुः श्रुतं॥ ॥इति श्रीपद्मपुराणे वैशाखमा
हात्म्ये देवशर्मोपाख्याने षष्टोध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥इति तस्य व राम
चः श्रुत्वा नारदस्य महीपतिः। प्रणम्य विस्मितः प्राह चिंतयन्मनसा हरिं॥ अं २०

वरीष उवाच॥ कथमेतद्धि मुह्यामः श्रुत्वा यासेन यन्मुने। शूद्रः पापसमा
चारो लेभे ब्राह्मण्यमुत्तमं॥ ब्राह्मण्यं दुर्लभं तात सुकृतैर्विविधैरपि। कथं मा
धवमासस्य स्नानेनैवाप सोऽधमः॥ न यज्ञदानैर्न तपोभिरुग्रैर्न पुण्यसंघैर्न
परैरपीज्याः। अस्मादृशां भूपतयोऽप्यवंतो न ते लभंते घनि दैवतत्वं॥ सगा
धिसूनुर्विविधं तपोऽपि चिरं विधायातिनृपो महीयोऽरं। कष्टेन लेभे न तु तत्र वर्ष
पूगैरहो कथं विद्धकुलैः प्रयत्नैः॥ कथं स वर्णाधम एष पापः स्वधर्महीनो ध
नवान्नदाता। पुण्यादनायासकृतादमुष्मादन्यादिहावाप धरामरत्वं॥ नार
द उवाच॥ सत्यमुक्तं च या राजन् ब्राह्मण्यमतिदुर्लभं। तथापि गतयः सू
क्ष्मा दुर्ज्ञेया धर्मतत्त्वतः॥ विचित्राणि च कर्माणि विचित्रा भूतजातयः॥ विचित्रा
णि च भूतानि विचित्राः कर्मसूक्ष्मयः॥ कदाचित्स्वल्पकृतं कर्म कूटस्थं यदवा
पितनु केनचित्कर्मणा नृपः स्वल्पेन परिवर्द्धते॥ फलं ददाति सुमहत्कस्मि
न्नपि च जन्मनि। धर्मो गहनसूक्ष्मोऽयं नीयते न यथा तथा॥ यस्मान तस्यफल

वै०मा०
२१

दानमस्त्रयत्नेकिंन निश्चयः॥ यत्किंचित्कुरुते कर्मछन्नं पापांतरैरपि॥ तदागत्य
कुत्र कापि सर्वं फलं च प्रयच्छति। कृतस्नेहं [illegible] किं सहजस्य तरस्य च॥ तथा
पितृकुलिः पुत्रपौत्रैर्दिनं याति दारुणं॥ इत्युक्तं तत्रारा[illegible]लाभाधिकं लोभवेत्॥ न
फलं न तत्र तत्रापि स्मरणं स्वसंभयोदितं। अनाथस्य महात्मासौ यद्वत्स्वत्व महत्वयोः
महात्मतास्य तस्तेषु स्वतं तं कर्षकादयः। सिंहव्याघ्रादिसत्वादौ प्रयासो बहुल
स्ततः॥ पंचगव्यात्मनां संतत त्वतांगत्वेन लोभवेत्॥ इतिकर्तव्यदा कुल्यं न महत्वेन
वेदता॥ तलाकृयादि मनेक्रास्य प्रस्तुतेव तांतरा ता। इदमल्पं महत्वेनदिति नैव
नियामकः॥ फलं पस्योदयं नृणां स्वेतदेव स्यान्महोदयं। यथाल्पनाकृतो महतामह
त्वात्रास्तथा स्मृतः॥ किंतस्यादिस्फुलिंगेन तृणवा कुल्पनाक्रानं। अजामिलोपि
पालदासापतिरितिस्मृतः॥ धर्मपत्नी परित्यागी नित्यं पापपरिस्थितः। स्निपमाण
सुतकानंदक्रेन्नारायणेतिच॥ तथा चलाभग्रहणात्सदंलेनेमुदुर्लभं। अनिष्टयापि
संस्पृष्टो दहत्येव हि पावकः॥ तथादहति गोविंद नामव्याजादपीरितं। हत्यायुतं प

प सहस्रमुग्रं गुर्वंगनाकोटि निषेवनं च॥ स्तेयान्यनेकानि हरेः प्रियेण गोविं
दनाम्नानिहतानि सद्यः॥ विष्णुर्न किं सत्यवादी रवयत्किंचित्क्रियते लघकं। सुकृतं सा
धु विप्राणां दत्ता[illegible]लं नवेत्॥ संदेहोत्र न कर्त्तव्यो माधवे मासि माधवं। समाराध्य
कलौ तस्माल्लभते वांछितं तमाप्नुयात्॥ अपत्यं द्रविणं रत्नं दारा हर्म्यं हया गजाः।
सुखानि स्वर्गमोक्षौ च न दूरे हरिभक्तितः॥ एवं तु यस्को कृविधिनास्य समैनापि नसं
शयः॥ पापस्य महतोपि स्यात्क्षयः सम्यग्विधानतः॥ कर्माधिकं न वेदेषु कर्माघि
कर्मा कर्मणोः। सूक्ष्मा धर्मस्य गतयो दुर्ज्ञेया विविधैरपि॥ प्रियो मासः यथा मासो
माधवस्य महात्मनः। एकोप्यनुष्ठितो लोके सम्यग्वै स्थितदायकः॥ पुण्येन यांगेन तत्ले
न कालेदेतो पियः स्नानपरः कुर्याच्चित॥ आत्मन्यतो नावहतो पिदाता न मुध्यनी
तो व मतं भमेनत॥ पलान्मवत्किं यत्न तैव सिक्तं प्रदक्षिणावर्त्त[illegible]वं स्वकाले।
सत्रिव पदग्धः किलनाव दृष्टो न स्वर्गमा[illegible]लंनवाप्यत॥ गंगादितीर्थेषु वसं
तियेपि देवालये पक्षिगणाश्च नित्यं। विनाकृताया यांति कृतोप वासास्मा वो कृता

राम
२१

स्तेन फलं लभेयुः ॥ आर्वं ततो हृत्कमले निधाय श्रीमाधवे माधवमासि नत्वा । यजे
तयस्नानपरो विशुद्धः पुण्यं न यास्याव यन्नस्मनङ्कुं ॥ इहार्थे वं पुराहत्नमाकर्णयम
हीपते ॥ विचित्रं कथयिष्यामि फलं किमपि कर्मणः ॥ तस्माधन्नाम सपत्मादासा
धवस्य च ॥ अवाप वैश्ववर्णं काचित्तत्वैरिण्यपिपृस्तं फलं ॥ दिवोदासेति विख्यातः पुरा
काश्यां नृपोभवत् । तस्यापत्यं सदारत्नं नारीणाम्भवत् किल ॥ गुणयुक्ता सुरूपी
च चन्द्रेणाननाचारुहासिनी । दिव्यादेवीति विख्याता रूपेण प्रतिमा भुवि ॥ पित्रा
चालोकिता सा तु रूपलतारूपमंगला । पूर्वे वयसि रागेण वर्त्तने चारुयौवने ॥ सतां
दृष्ट्वा दिवोदासो दिव्यां देवीं सुतां तदा । कस्मै च दीयते कन्या सुवराय महात्मने ॥ इ
ति चिन्तापरो भूत्वा समालोकयते श्रमं । उपदेश्यास्य राज्ञानं समप्युक्ता चामहीपति
चित्रसेनं महात्मानं समाहूय ततो नृपः । कन्यां ददौ दिवोदासश्चित्रसेनाय धीम
ते ॥ तस्या विवाहकाले समसंप्राप्ते समये नृपः । मृतो सौ चित्रसेनस्तु कालधर्मेण वै राम
किल ॥ दिवोदासस्तु धर्मात्मा चिन्तयामास भूपतिः । ब्राह्मणान्स समाहूय पप्र २२

स्य
च्छ नृपनंदनः ॥ अस्या विवाहकाले तु चित्रसेनो दिवं गतः । अस्याः स्यात्कीदृशं
कर्म नवलेवं तु वंतु मे ॥ ब्राह्मणा ऊचुः । विवाहो जायते राजन् कन्यायाः स्वविधानतः
पतिर्मृत्युं प्रयाति चेत् ॥ दोवान्या गं करोति च ॥ पितामाताथवा तुष्टेन च कन्यादोषनाशिनी
अज्ञातापि हि कन्या स्याद्विवाहे द्वितीयो भवेत् ॥ विवाहस्य तु निष्पन्ने दृष्टाम्भासम
समेपदे । महाविघ्नाधिनान्न त्यागं कृत्वा प्रयाति च ॥ अक्षतयोनिर्भवेद्राजन् धर्म
शास्त्रेषु हृदुपदेशः स्यां रतस्ता यां च पतिरन्यो विधीयते ॥ विवाहं तु विधानेन पि
ता कुर्यान्नित्संशयः ॥ एवं पराशरसमादिष्टं धर्मशास्त्रे महर्षिभिः ॥ विवाहः क्रियतां
मस्याः त्वं तु तुभ्यं द्विजोत्तमाः । दिवोदासस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणैस्तु प्रणोदितः ॥ विवाहा
र्थं महाराजमाना संकल्पनवांस्तपः ॥ पुनर्दस्मात्तदाले न दिव्या देवी द्विजोत्तमैः ॥ रूपसेना
य पुण्याय तस्मै राज्ञे महात्मने । मनुधर्मगतो राजा विवाहसमये पि सः ॥ यदा प
दा महात्मा गोदिव्या देव्याः समाभिपः । करोति सः पितो द्योगं विवाहाय यतिद्भुः खितः
तर्पापि म्रियते काले पाप लग्न सदा तदा । एकविंशति नर्त्तारः काले काले मृता ।

वै०मा०
23

स्तत:॥ ततो राजा महादु:खी संजात: ख्यात विक्रम:। सभाजो कस्समाहूय मं
त्रिभि: सह निश्चय:॥ स्वयंवरे महाबुद्धिं चकार पृथिवीपति:। आघातेन समाह
ताराज्ञानो विविधान्नृपा:॥ नृपा: स्वयंवरार्थं च बहवो धर्मतत्परा। तस्यास्तु रूपसं
दृष्ट्वा मत्तुना प्रेरिता नृपा:॥ संग्रामं चक्रिरे मत्तास्ते च परस्परं। एवं तेषां क्ष
यो जात: क्षत्रियाणां नरेश्वर॥ दिव्या देवी च दु:खार्त्ता रुरोद करुणं ततः। ततस्तामालो
देव्या क्य तां राजा रुदतीमतिदु:खितां॥ पुरोधसं च धर्मज्ञं ज्ञानवंतं तपस्विनं। ज्ञानक
र्णं प्रणम्याह विनयानतकंधर:॥ दिवोदास उवाच॥ कथयस्व प्रसादेन किमेत
स्या हि पातकं। दिव्यादेव्या सुतामे पुत्र्या येनेदं चेष्टितं कृतं॥ ज्ञानकर्ण उवाच॥
तस्यास्तु चेष्टितं वीर दिव्यायां वदाम्यहं। पूर्वजन्मकृतं सर्वं तन्मे निगदतः शृणु॥ अस्ति
वाराणसी पुरी नगरी पापनाशिनी। तस्यामासीन्महाप्राज्ञ: सुवीरो नाम नामत:
वैश्यपुत्रः स पुत्रस्त्रीधनधान्यसमाकुल:। तस्य भार्या महाप्राज्ञा चित्रा नाम राम
सुविख्यिता॥ कुलाचारं परित्यज्य स्वैराचारेण वर्तते। न मन्यते हि भर्तारं रोषात् 23

त्येव वर्तते॥ पुण्यकार्यविहीना तु पापं चरति दुर्मति:। भर्त्तारं न नमते नित्यं स्वै
रिणी कलहप्रिया॥ नित्यं परगृहं सा तु निरतान्नमते धिकं। परछिद्रसमापन्नपे
न दुष्टा न तेषु गर्वदा॥ साधुनिंदापरा पापा बहुहास्यकरी सदा। कुसंगतिरता
चाराचाराचरतनप्रिया॥ धूर्त्तजनद्वेषकरी सर्वदान्नतभाषिणी। विज्ञायैवं सु
वीरो सा तु पयो लोलोपरा॥ तया न वा न या धीरो भार्यया सहितो निशं। यथा सु
खं संवुतेव्रिस यान्मतादिप्रियान्॥ धर्माचारेण पुण्यात्मा स सपुण्यमति: स
दा। स तया मित्रया सार्धं सुमत्या राधितो द्विजो॥ निरस्तानेन सा चित्रा विचित्रा
वरवर्णिनी। स्वैरिणीगणसंसर्ग धर्मविद्वेषिणी ततः॥ आमते पुरि संयुक्ता
मुक्ताचारागतत्रपा। सपापजनसंयुक्ता रक्ता दूती विकर्मणि॥ कुत्राजा
कुट्टिनी कर्मकुर्वत्या नग्योषिता। हूहू संगान्मसो चक्रे चक्रेण मनसोदिता
साध्वीनारी समाहूय पापवाक्येन मोदयेत्। नर्मजोत्पकथाकेलिप्रयोगो स्वति
हेतुभि:॥ सनां सिद्धाजयेत्पापानुरूपानां च योषितां। साधूनां सा स्त्रियो नवा.

परेभ्यः प्रतिपादयेत्॥ कारयत्येव सत्संगमत्यामविवर्द्धनं। एवं गृहस्थितं तु
ष्का पश्चाद्देवरूपविधिस्थिता॥ कालेन निधनं प्राप्ता सती तपापनिष्क्रया। याता
तत्काले पुत्री दिव्या देवी तिवीक्षिता॥ सुंदरी रूपसंपन्ना सुमादिष्टेन नोदिता॥
नारद उवाच॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा दिवोदासोऽतिविस्मितः॥ उवाच राजन्मधु
रं ज्ञानकर्णमिदं वचः॥ दिवोदास उवाच॥ यदीदृशी सा दुरितप्रचारा सदा दु
राचाररता निहत्य। कथं मम श्रीपतिदेवतस्य महाकुलीनस्य सुता तु रूपा।
सुदुर्लभं ज्ञानकुलेविरुद्धा कुले मुनेऽभीमति तन्मदिव्यां। पुण्येन केनापि मुने
पवित्रे चित्रापवित्रे नरकर्मकर्त्री॥ नारद उवाच॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा महर्षि
प्रमुनिसत्तमः। प्रहस्य किमपि प्रेम्णा वचः सूनृतमब्रवीत्॥ ज्ञानकर्ण उ
वाच। विचित्रचेष्टितेनास्याः स्त्रिया पापाः कथं प्रापिते। स्वरूपतां शृणु मत्तो राजन् तया
पद्धिहितं शुभे॥ चित्रा विचित्रसुरतैरपथं च यंतीस्र छन्नकामुकविशानद्धन
धाविहीनान्। वैरूप्य वनस्वविषया वसित स्वरिचाकालेन नागनगरे महतिप्र

सिद्धे॥ कोऽपि तत्र समायातः सार्यं विप्रः श्रमार्दितः। अटमानो विसृष्टात्मा
नगरे नागसंज्ञके॥ अपरूपन्नगरे स्थानं स्वचित्रा गृहं ययौ। तया मा सानि
तो सर्वं वेरूपादृष्टपोगतः॥ पादसंवाहनं स्नानं तांबूलासनभोजनैः। वि
लासैः तोषितः सनाम नोऽन्नव सामी पिवान्॥ ततो विचित्रैः सुरतोपचारै
रदृष्टबुध्येव तपाः स विप्रः। संतोषितोऽयं रतनी सत्रोषा मवाहयत् ज्ञावविक्रो
षजुष्टः॥ प्रातः प्रयाणाभिमुखः कृपं चितउवाच चित्रामनुरक्तचित्तः॥ सं
स्नाविनः स्वचरितं समस्तं तया विषादे कथयात दानीं॥ ब्राह्मण उवाच॥ का
र्यः मनुपकारस्ते तोषितेनमयाप्रिये। विप्रइत्थं वचः पांडुः खं कृपयं न्या विशेष
तः॥ पुरा कर्णा च वदतां विप्राणां नर्मदातटे। श्रुतं यन्मयां पापघ्नं तदा कर्णय
सादरं॥ यो दिनत्रयमपि प्रयत्नतः स्नाति मेषमुपयाति भास्करे। भास्करे
नुदिते एव माधवे मासि यो घनिचये विमुच्यते॥ संपूर्णमपि वैशाखं यो वहि
स्नानमाचरेत्। महापापैः प्रमुच्येत माधवो मासि माधवे॥ तावन्महापापच

वै०मा०
२५

पः स्नाराशेस्नारारिणां तिष्ठति निर्विकल्पकः। यावन्मुदानोपतिमेवरात्रिमुपाग
तेमज्जतिनोदिनेऽस्रो॥ एवमाकर्णितं हि ज्ञां विप्राणां वदतां मया। वैशाखस्नान
माहात्म्यमनेकदुरितापहं॥ कायंस ... तोप्यासौ माधवो माधवप्रियः। अनेक
दुरितांसोधितरत्नापोत्सुकः॥ नदूरे तावन्हा च वर्त्तते सौमहीपते। तन्नस्ना
तुं गमिष्येहं नदाचो मवधाय च॥ यदि देशोचते कांते विरक्तं वा मनो नवे त्वत
न्मयात्वं समागच्छ वैशाखस्नानहेतवे॥ अनितांतं तीवितमिदं यौवनं चापिस
र्वदं। हेतुर्नरककामस्य दुर्वारस्मरमनो नवः॥ आराधितस्तयाहं च पातितो दु
रितार्णवे। महतामपि यत्नात्तं दुर्निवारस्मरारिणां॥ किमत्र बहुनोक्तेन नवि
लंबोचितः स्त्वया। उद्धरिष्येपि तव तां विरक्तिं यदि ते हृदि॥ विप्रौवाच॥ स्ना
मिन्नहं ह्यात्योति नवसंगति धर्मतः। एवं विरक्तं मच्चेतो नित्यमेतद्भविष्यति॥
नूनमेतन्मयास्रास्नेष्कतं यत्साधुसंगमः। सद्यः फलतितत्तस्मयद्यमेतनि राम
सांप्रतं॥ द्रुमाः हमेवं विधापापात्कुर्वायं साधुसंगमः। अबिन्मायेनमत्तस्येत २५

होनियतयेततः॥ नारदकर्ण उवाच॥ दूत्याज्ञाख्यततस्तेन सह चित्रायसो
नदा। विद्यमानं च यत्किंचिद्दत्तं सा मुनिनोदिता॥ ततः परं सोपि मुनिर्द्विजन्मा
वैशाखमासेऽस्नात्व देवदेहां। अवाप्य सस्नौ वनिदेशमस्मे स्नानाय सद्योपद
दौ दयालुः॥ स दयालुरयं विप्रः स्नापयामास तां सदा। यथोदितां विधानेन
चित्रामुविताम्भाषितां॥ वैशाखस्नानमाहात्म्यं तत्रक्षणात्तु सा मुदा। परमा
नपुविप्रेषु पुराणानि च्छण्वतू॥ यत्सस्मरणमात्रेण ह्रीयते दुरिताकरः
यथा मासोदये नैव तिमिरौघः प्रणश्यति॥ सा स्नित्वैव तत्र नूतने पुनर्नो न
नूतनिकरे विधातनः। स्नानतो विमलमानसो दयाचलगतो रवावतम्॥
तत्र मज्जतिरे वायां वायां निरताहरेः। वैशाखे विजितास्तोकानां पमम्त्री
व॥ येनर्मदायामिह नर्मदायामस्वेकामानपि धयंति। विशेषतो माध
वमासि मत्वा नवं त्वमत्स्यों पलोकं ... ॥ आजन्मनासंस्मरणे नरे वा
निहंति दुष्टाद्दश्रावन्मनां हि। स्नानतः कथंचित्तनयोनिजानं संसे वितायसति

रुद्रलोकं॥ सकलं माधवं मासं मासि चित्रानर्मदातटे। यस्नो किंचिद्ददौ दानं न
स्नाविष्णुनिरतः॥ सर्वपापहरं स्तोत्रं शृणोति द्विजपाहरेः। विप्राणां तत्रपठ
तां संगादस्य द्विजन्मनः॥ निममज्ज माधमासि पुण्ये रेवातटे तत्र महीसु
रः। अप्ति द्रमाधाद्यथा तत्रैव विप्र ... कारवासं॥ कुटीरकं त
नुमयं विधाय सुदेवनामापि समूमिदेवः। उवास रेवासलिले निमज्ज्य वित्राप
रोधादविन्नां दयालुः॥ अथ कालेन कियता कः स धर्ममूर्पिपि वा नृपः। विपस्त
दनुमाधिचन्नः चिरेणौ वमलानृपा॥ तेन माधवमासस्य सुकृतेन तवे वसा पु
त्रीत्वमासाद्य ... यथा ततां॥ तस्य कर्मविपाकोयं यद्दाहं सूपतेः कुले।
वेश्मनं विप्रा ... प्राप्यं पापकारिणि॥ ... तत्रत्यां नरो
नमाघश्च ... स्नानं जो मोस्य सुखानिच॥ आलयान्यपुरतस्यं लोका
वेपि संगता। ... माधवे मासि किं विप्रनापि यद्ददौ॥ तस्य दानस्य सा भुंक्ते राम
स्नानस्य च फलोदयं। पितृने ... निजा॥ दिव्यान् २६

भोगान्स्वयं जानादन्ते सापि तु गृहे॥ वैशाखस्नानमाहात्म्यात् कन्यान्
पापवेतु॥ पापकर्मप्रभावात्सा गृहं ... महीपते। चुंडते विधवात्वं च दुःखको
कादिपादिनं॥ ... गरतास्त्वतः। तस्याः कर्मविपाकोयं च
स्याः कश्चिदुपस्थितः॥ माधवस्नानमाहात्म्याद्विजेवयमयाततां। महापापापि
नेवा रसुंदरी ... तावता॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं तव पुत्र्या विचेष्टितं। पूर्वज
न्मोद्भवं वा रकर्मंडः सत्यमसंशयं॥ ॥ इति पद्मपुराणे पातालखंडे वैशाखमा
हात्म्ये विप्रोपाख्यानं नाम सप्तमोध्यायः॥ ॥ नारद उवाच॥ ॥ ज्ञानक
र्णवचस्तिन्नमेवमाकर्ण्य नृपतिः। नमुवाच नमस्कृत्य ज्ञानिनं मुनिमादरात्
॥ द्विजोवाच॥ कथमेषा विमुच्येत दुःखात् ... ॥ नद्विचार्य वदत्व
लनूनाकृतं नवविद्यते॥ ज्ञानकर्ण उवाच॥ ... सद्यः सम
चकारकं कथयामि महापुण्यं येनेयं सुखिनी भवेत्॥ अष्टकाक्षरमत्राय
प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः। सर्वमस्तकृतं कर्म महापातकनाशनं॥ यथा हरेर्ध्यान

वलेन पापं विना शुभायां लिमहत्तमं। ज्ञातस्तया माधवमासि दानस्नानेन
घोरं निरयं प्रयाति ॥ यथा हरेर्गीति तिरस्ते नागा न तुष्यंति नरैर्वैशाखतयास्तथैव नू
नेह शोभंते जगति विना तस्मा नेन त्वैविह हरिहरौ तेन ॥ तत्साधैत त्रनुमत्पन्नगाइ
व पातकाः। विद्रवंति नरदेवे ... नापतिकिमिव ॥ तस्मादेषा पितृपाल
दिव्यादि वीपुनः स्वयं। कृत्वा वैशाखस्नानं जन्मपापापहं रस्तवं ॥ निशीमर्त्य सं
योग सुखसंयोग भागिनी। सुदेवो पितृदत्तो तिलपांडवदेशाधिपो बली ॥ वैशाखे
मासि रेवायां स्नात्वा पुण्ये नदनदतो। तसोदे वसुतां देहि विभुदृशस्नानतस्तया ॥
माधवस्य पुनस्तो नद्या वणानामाधवस्य च। संदेहो न न कर्तव्यो दिवि चित्रं पपुष्पकं पते
महासुखप्रयुतस्सान्नमहत्तं पुण्यकर्मणः ॥ नारद उवाच ॥ इत्याकर्ण्यैव मुदितो
राजा सचाश्रितस्ततः। कारयामास सतां पुत्रीं जातूकप्रापितं विधिं। वीरसेने
नतेन वर्ष पांडवदेशाधिपेन सा। पुराजन्मे कृसुहृदा दिव्या देवी विवाहिता ॥ वृत्त राम
ते नृपरि विणयानुचिरं सुखरितमना। वीरसेनेन सुहृदा पूर्वजन्मकृतेन च ॥ ए २१

नत्वे किंचिदारण्यानं वैशाखस्य समासतः। वैशाख स्नानमाहात्म्यं किमन्यच्छ्रो
तुमिच्छसि ॥ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे वैशाखमाहात्म्ये अष्टमोऽध्यायः
॥ ॥ अंबरीष उवाच ॥ ॥ पापप्रशमनं स्तोत्रं श्रोतुमिच्छामि तद्द्विज। यस्य श्रव
णमात्रेण पापराशिर्विलीयते ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि श्रावितो सि मुने विधिं
विकर्मारिपातितं यस्य श्रवणाद्देवहीयते ॥ चित्रं किमत्र मधुसूदनदेवतस्य मा
सस्य पुण्य श्रावणेरिह माधवस्य दानैरवहुप्रविहितैर्यधराघयस्य तो विंद
त्यामपठनादपितस्य लोके ॥ तदेव पुण्यं परमं पवित्रं गोविंदगेहे गमनाय पथ
त्रान तदेव लोके सुकृतेककार्यं यदुच्यते केशव नाम मंत्रं ॥ मन्ये मुने माधवमा
समेकं पापापहं सर्वजनैकसेवं। तथाच मे किंचिदहो चरित्रं मेने विधिज्ञो सि
हरेश्च तस्य कृ ॥ तस्मे वदमे किंचिदहो चरित्रं पुनः पवित्रं वदविस्तरेण ॥ सूत उवा
च ॥ वचः समाकर्ण्य हरिप्रियस्य ज्ञातो मुनिस्तस्य नृपस्य विप्राः ॥ समाधवस्या
नसमुत्सुकोपि कृपापरेणाह समाधवस्य ॥ नारद उवाच ॥ मन्ये महीपाल मि

यो मुकुंद कथा रसाख्या पविधिविच्युतः। त्वया सम सं माधवमास धर्मस्नानादि सर्वं
हरिदैवतेन॥ इति तं यम धर्मार्थे धर्माचेष्टर्प मे वचः। अहो शरण्य पुण्यार्थिम
मेतं चैम संतु वि। किंचि दहा। ... अस्मत्पितापि
तो वसुमतं विस्तरतो खिलं। यत्सम ... पापैनामुक्ति मुपागताः। माधवे
मासि ते पापा नर्मदासलिले परे॥ पुरातीर्थ प्रसंगे न तन्मन्को सिमहीसुरः। मु
नित्रयमतिक्लिष्टा नो धर्मान्मासमत दाकूतुवि॥ पुरुकः श्रमदमासंपवन्नौतिसं
तोष संयुतः। पुरुकः सपित्नकार्ये तु पुरुकतिरस्कृतिविधानवित्॥ पुरुको मधुरवा
क्येनसंयुक्तो हरिपूजने। पुरुको वेदवेदांगसर्गस्त्रिकालज्ञानवान्मुनिः॥ स्वकर्म
निरतो धीरोक्रूरयालुः प्रियंवदः। दयालुरुतिमेधावी नवलिक्ष्वाम्मलः प्रियः॥
माधवे मासि ... नार्पं न तिसंन्नतः। अप्रतः पंच पुरुषान् ददर्शातीं
वदुःखितान् ... मसर्गकालितिताः कृतिविग्रहान्। तांदृष्ट्वा मुनिः राम
तासमासीतान वल्मितान॥ पप्रच्छतो तिकुरुषे ... तानो २८

लोकाद्विरसमेत्य चिंतयामास विस्मितः॥ अत्रान्तिके नगा ... विपिने दीन
वेष्टिताः। चौरशाः विकाशेते दहुष्टुं तेसंगमं गिमे॥ परस्परं वभाषंतः कृताह
स्ताव पुरुषः ... वदाम्य ... ते सर्वे दृष्ट्वा मुनिमादरात्॥ बद्धांजलिपुटो भूत्वा
प्रणामं चक्रुरिति स्फुटं। पंच पुरुषा ऊचुः॥ न वेत्ति वैतं पुरुषो त्वमेन विप्रोत्तमा
ने चरितेन मा मं ... वामहे विप्रदया लुमुख्यं वाचं समाकर्ण्यमनो सि मैत्र॥
महामनिश्च्हताः नितरां दनस्य परोपकारायचरं ति क्लिष्टं अवाद नुत्पानीतिवयं
विचार्य विमूढा पयामः श्रुणु एतद्विधिं ननः॥ संततः प्रतिष्ठादीनां नांदे वाद्भूतपा
पिनां। ... नाममास्त्रिहितारोद नानादेवमाधवे॥ अहं पंचालदेशीयः क्षत्रियो
वीरवाहनः। ब्राह्मणं हतवान्मोहाच्छरेणानाद दे घिना॥ ... विहीन
स्मृतिकेनविवर्जितः॥ ... ॥ ब्रह्मघा
या तिपापाय ... मेसं ... एवं सर्वे पुनार्थे पुरुषमन्त्रास्मि चागताः
ब्रह्महत्या ... पि प्रयाति मुनिसत्तम। एवं मेव वर्षमेकं स्थितं तत्र त्वर्ष

नाः दशमासं समाप्तेन नृणां काकुलितचेतसः ॥ चंद्रशर्मा पुरो विप्रो योयं संत
जल्पाते विप्रो ॥ मोहाकुलितचित्तेन च । गुरुघातकृतस्तेन ॥ स वसन्मागधे देशे
संतप्तः स्वजनैस्त्यक्तः ॥ देवशर्मापि गुरुतल्पसंनिहस्तमागतः ॥ शिखासूत्र
विहीनस्तत्तिलकेन विवर्जितः ॥ सदा दुष्टश्च न ज्ञानं तस्य समेवावदद्विजाव
सता धृष्टो गृहि क्रोधाकुलितचेतसा ॥ महामोहगतेनापि पापेनावेघातितो
हेतुः तेन पापेन दग्धो सो वर्तते लोकपीडितः ॥ तृतीयो यं पुनः स्वामिन्नुदे
वशर्मा प्रमादितः ॥ सुरापो ब्राह्मणो ज्ञातो मोहाद्वै तु पापसंगतः ॥ दुष्टो मया
यमपि मे पश्चात्कृतेष्वाब्रवीत् । नास्य कोऽपि तेन सर्वेषां स्नापेन पातितः ॥ नि
रस्तः सर्वलोकेषु स्नानार्यावंधुजनैरपि । तेन पापेन संलिप्तो ब्रह्मनक्षत्रायमागा
तः ॥ चतुर्थो विद्धरो नाम वैश्यो गुरुतल्पगः । मोहान्मातृसपत्न्या वै कृष्णपक्ष
तां च मातरं ॥ पुत्रनेष्ट विदेहस्यां ज्ञातवत्सस्तत्र स्थिरं ॥ दुःखितो प्यागमद्भूमिं
स्वमन्त्रिहमुनेपुनः ॥ पंचमोयं महापापपापिसंसर्गकारकः । सप्तहं धनलो

भेन स्तेयादिकृतवानघं ॥ चैतुषोतिपालकैः क्रांतलतस्सकोजनैः स्वपं । नि
र्विलमानसो दैवान्नंदनाख्ये तु संगतः ॥ एवं पंचापि ते पापिष्ठाः स्थानमेकमुपाग
ताः । कः कस्यापि न संपर्के जातनाछादना दिभिः ॥ नकरोति महापापं विना
कालं द्विजोत्तम । सविन्नुं नामसते चैदेन्नस्वयं तित्तुसंतरेत् ॥ एवं दुःखसमा
सीनानां तेषु वैशाखः । नासमं तपातकं घोरं प्रयाति तु जिसत्तम ॥ द
ष्टैव तं हि पंतं तत्र स्नानि मनां त्रितः । वर्देतिदुरितं सोनं साधोस्त पुण्यदर्श
नात् ॥ अथ तं ते दत्तः स्वामिनू यत्पापपाप्तयोहितः । जायते करुणाधार
विप्रवेदार्थविद्विमलो ॥ आत्मनामा गमाणानां पश्चात्तापमुपेयुषां । मोहादवा
प्तपापानां मेंद्रोद्धर्त्ता सि निश्चितं ॥ नारद उवाच ॥ तेषामिति वचः श्रुत्वा मु
निश्चासमविस्मितः । इदमाह विचार्येति करुणा वरुणालयः ॥ श्रूयसन्तान्त
: प्राशापातकाः समस्ताजिनः । अनुतापपुनां तस्मादनुग्राह्या मयाधुना
प्रागेधुमेवच । स सम्पूर्णवाकुर्वेदास्पहं । यन्मयां गिरसः पूर्वं श्रुतं मुनिसत्त

गमे॥ दृष्टं वै देवेशुक्लां स्त्रियं पुष्कलं गुरुमुखात्तथा॥ विष्णुनाराधितेनाद्येन समुत्कं
चक्रवतः॥ वनस्त्रिष्वसादस्मान्न गुरुर्जनकादपि। न पात्रमन्यद्विप्रेभ्यो न देवः के
शवात्परः॥ न गंगाया समं तीर्थं न दानं [illegible]संमतं। न [illegible] नदा
मा तृणा समं व्रतं॥ न कार्यं याचनं मंत्रिं त्रंनधर्मः स्त्रियाः परः॥ न स[illegible]संमो रथं
न गार्हस्थ्याश्रमो वरः॥ न सत्यात्परं शास्त्रं चारो न संतोषात्परं सुखं। न माधवसम
मो मासो महापापहरः परः॥ विधिनानुष्ठितो यस्मात् मधुसूदनवल्लभः॥ गंगा
दिषु च तीर्थेषु विधेयोऽयं न तिदुर्लभः॥ प्रायश्चित्तानि सर्वाणि दत्वा दक्षा वृ मुखा
नि च। तावद्गर्जंति पुरुषा यावन्नायाति माधवः॥ वैशाखस्नानमविरलं मासं यः स्ना
ति हरि तत्परः। हरिपादसमुद्भूतसलिले विमला नृप॥ एवं सर्वपापानां ह
ता दृष्टः स्नान[illegible]॥ निलपापो ध्वनि कृष्णमेवत्ययं तस्य किन्नरो॥ वैशाखमासे
स्नवनात् अनन्यमनसा मिना। मिष्टो नित्य[illegible]नाथो। मेषस्थिते संप्रति नर्मदायाः कूर्म राम
प्र देवारिणि वारिमाघे॥ दुर्लभा हि महाज्योमाधवे मासि सर्वतः॥ ततोपि दु ३०

ध र्लभा गंगा रेवा च यमुना तथा॥ एतासु तिसृषु प्रायः प्राप्येकमपि मादृशं।
यः स्नाति माधवे मासि विपापः स हरिं व्रजेत्॥ तस्माद्धे महाराज सुकृतैक
सार वैशाख[illegible]नायमुद्दाति ग्रास। सत्त्वं तु हन्मुनिमानदवदेवसुंष्टे
वालं ले लिखित्त्वापन यापहस्ते॥ एवमुक्ताः सतः सर्वे मुदितामुनिना सह।
दृष्टो नु यत्पुर्व्वे च क्षं संतोदृष्टमद्भुतं॥ मुनिश्रामामुनिर्गच्छं सोपस्य नुग्रहो न
न रेः। ददर्श पिपिसंघतः पिशाचान्नष्टमीक्षणान्॥ कुर्वतो विविधान् शब्दान्
मंतोपि तनं[illegible]तः। ऊर्ध्वकेशोदरकाद्राः कृशदंतकशोदराः॥ क्षरद्धिकंट
काक्रांते वृक्षपाली यव्रतिति। सन्मुखं धावतो दृष्ट्वा [illegible] तापसः॥ नमो
नारायणायेति रक्षरक्षेति चाब्रवीत्। [illegible] माकण्ठ
धर्मैकनिधानमुच्चैः॥ तदंतरे तेमन सा पिशाचा यथु निर्जरा दृष्टवंतो न जघ्नं
विपापमनसो हृष्ट्वा मुनिरामा विलोकयन्तान्॥ उवाच मधुरां वाणीं केयूयं विकृ
ताननाः। किं वा केन कृतं कर्म येन प्राप्तास्त्ववैकृतिं॥ कथ्यमेवं विधाः सर्वे दुः।

खिन्नोतीवत्तीषणाः॥ प्रेता ऊचुः॥ क्षुत्पिपासार्दिता नित्यं नानादुःखवचयाकुलाः
हृदि दुर्बुद्धिनः क्रूरा नष्टसंज्ञाश्चिनस्मः॥ न जानीमो दिशो क्वापि मूढा मानवघाति
नः॥ एतद्दुःखमाख्यातं ह्येतद्वृत्तं पुनः॥ न जानात सिंधुरं ना तिना स्कंधे दय
दर्शनात्॥ क्व वा नाराय प्राणः सुचैर्जाति तं॥ व को [illegible] पमुष
नाकं तात्र घ धां दुर्गा निनिबं ने विप नाम मप वण तो हृ [illegible] नुं आ मा वयं
ज्ञाता दयाजवः॥ विनः क्रूा यत्य पयन्तो बुद्धिं विज्ञा दयन्त पि॥ [illegible] यति प्रायो
नृणां वै स्नावद दर्शनं॥ अहं पर्युषितो नाम सूचको यं द्विजोत्तमः॥ नृणां द्रोणोरोध
कः स्थानः पंचानो यच लेखकः॥ घ शीघ्र मितिवान्दुःखः सारमोयं विद्धि द्वतः॥ जि
त्स्याचन कस्य यमत्रमः कष्टदायकः॥ मुनिरुवाच॥ प्रेतानां कर्मजाता
नां नामानि जगृहां कुतः॥ किं तु कारण मुद्दिश्य येन रूपं सनामकाः॥ प्रेता
ऊचुः॥ मया स्वादु सदा भुक्तं दत्तं पर्युषितं द्विजे॥ आत्मा कारणेन तेन
पर्युषितो स्म्यहं॥ मिष्टान्न मिष्टात्र स्वहिद्र समर्पणेप स्वच्छात्रनः सूचको मा

प्रम
३१

सतेनामासो सूचको स्मि विरातुरः॥ क्षुधितं गच्छति विप्रेणयाचितः क्षुधितेन
वै॥ एतत्कारणमुद्दिश्य नृणां घ्राणो द्विजसत्तम॥ गृहोपरि सदा स्वादु मुक्त मे ते
न पापिना॥ [illegible] किंना क्रमनं साते ना सो रोधकः स्मृतः॥ मौनेना विस्थि
तो नित्यं पादेनालिखते महीं॥ अस्माकमपि पापिष्ठो लेखको लोन संयुतः
गुणिनोयं गुणानूढ्वा हि निर्गुणोच गुणान्वितः॥ अन्यसंज्ञा नियोगी च वाग्दु
ष्टो सौ न तः स्मृतः॥ नास्तिकवादाद निरूपितं दैवतमानवान्॥ न मस्ति
च सत्कर्मपापस्तेनविदैवतः॥ महापापादनके मिथ्या मिथ्या दौर्गत्य दूरी
कः॥ सनूतो द्वैतको लुब्धस्तेन याचनकः स्मृतः॥ एभिः पूर्वकृतैः पापैर्मुक्ता
नरकयातना॥ प्रेताक्षेदनानादय पुनर्जा तारमनुशिष्यतः [illegible] तेन सर्वमा
रूपात तं ज्ञा नरं नाल संदृष्टं॥ सहं च परि हि निस्पन्दा [illegible] नते॥ ब्रा
ह्मण उवाच॥ ये जीवा भुवि तिष्ठंति सर्वे प्याहार मूलकाः॥ युष्माकमपि आ
हारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥ प्रेता ऊचुः॥ शृणु आहारमस्माकं सर्व सत्त्वविग

पुरुषाधमास्ते नरा यांति स्त्रीजितानिरयान्प्रति । हरिप्रबोधिनीविहीना नानि प्रेतास्तत्रैव भुंजते ॥

कै०मा० 32 हितं । यं कृत्वा निर्दहेत्सर्वं तूलमग्निर्यथा तथा योपि नियमतः ॥ प्रेषाः सत्रपुरीषेणायो
षिदं गमलेनच । मुह्यालीयानक्रोडा वासुरे प्रेता भुंजंति नरैः ॥ स्त्रीदर्शा
कोलानि सकीर्णि पुस्तका लोचा । का... तानि मत्तैर्नाम्नि प्रेता नरकं भुंजं...
यत्रा नर्त्ता गृहेषा च : शौच हीनाश्च यो जनाः कथा हि ... नाम्नि प्रेतास... व
भुंजते ॥ पुराणत्र नार्चंति स्त्रीजितानिरयानिगः हाला च ... द पाहीनानि विहीन
प्रेतास्तत्रैव भुंजते ॥ न यत्र नाम यो गेहे हृदयं तेन वरसूपः ॥ यत्र दुर्जन...
सर्गस्तत्र नो सामदेव ...सः ॥ न यत्र हरिसेवा चानकथापत्र वेदसवा ॥ न यत्र वे
द्वावाप्रीतिः प्रेतास्तत्र विभुंजते ॥ येषामेवं गृहे प्रेता भुंजते तेपि सत्वरं । प्रेता
न वंति पापेन मिलन वं द्वाविनाशकाः ॥ न पामेत्रा यते न स्नान बंधनोप्त
नं निजं ॥ न स्मात्यापतरं चान्यत्किंचिद्वक्तुं न शक्यते ॥ निर्दिष्टः प्रेतभावे
न हष्टामस्तीह दत्र तां ॥ यथा न जायते प्रेतो मुक्तिः प्रेतत्वलोपा ॥ ब्राह्मण राम 32
उवाच ॥ एकादश्यां दिनैः पुण्यैर्नैरश्युनकार्तिकैः देवनातिथिपूजाभि

गुरुपूजाभिरेव हि ॥ आचारैः साधुचरितैः क्रतिभ्यसुदिनैर्दिनैः ॥ पर्व
श्राद्धक्रियादानैर्यथा विधिविनिर्मितैः ॥ दयादानदमक्षांति ... श्रेष्ठालि
वादनैः ॥ इत्येवमादिभिर्धर्मैः प्रेतानरशुः क्वचिन्नवै ॥ गोविप्रतीर्थाश्रप व
नाश्च नदीनदारुगपतन्नूनसंगा । यो वंदते न वै धुतवं विनीतः प्रेतोनलोके म
वनीहसूनं ॥ तुला मकरमेषेषु प्रातःस्नानं विधाय यः । नक्तं वा दामोदरं देवं
माधवं मधुसूदनं ॥ क्रमादर्चयते युक्तो किं वा द पिमानवः । गंगादिकुरुप
तीर्थेषु नरस्तुएप मनं तकं ॥ नक्तो यो नापि तन्नूनां नुः ... सर्वं ति
नुः । दृष्टानाशेदे वस्या पितु किं प्रेतत्वतो न वेत् ॥ ... चार्यं त
... माधवं
श्यादामोदरं ... । नमसा ... बने नमा
सांमधुसूदनं देवं ... धर्मकार्य
धिनेनश्या ... साधितं । ...
णं ॥ तस्यां वा सोपतो मासो माधवो सौतलः स्मृतः । नमाधवसमो देवा यथा

देवेषु निश्चितं॥ तथा सर्वेषु मासेषु नमासो माधवः समः। तस्मान्माधवमासस्य
माहात्म्यमपि शक्तितः॥ कृत्वा विमुच्यते प्रेतयोनितः किं विधानतः। सतां संभा
षणाद्देवपुण्यतीर्थनिषेवणात्॥ नाशयन्ति [illegible] दपि
सद्यस्ते पातकैः सर्वैर्ज्ञानी [illegible] भक्तिपरायणः॥ [illegible] दत्तामपि मु
क्तये। परोपकारसंयुक्तः [illegible] ॥ प्रेता [illegible] तुरेवावा
[illegible] नाथितास्मिते [illegible] नुदितेन रैः॥ पंचैवैते पुनर्मोहि
तास्[illegible] लानुमायांति [illegible] कृपयतः॥ [illegible] वंत
[illegible] ततो वचनैः [illegible] श्रीनर्मदा वारिणिया वदेवत
वानि [illegible] विधिविधाय॥ निर्माय पुष्पाद्यपि [illegible]
हनार्थे [illegible] माघमासि [illegible] तिदमाति वह्नः॥ ए
वं दिनत्रयो [illegible] प्रेतयोनितः। [illegible] राम
पः॥ [illegible] एवमुक्त्वा [illegible] मुनिः [illegible] ३३

२ यावेते रनुयाते [illegible] पंचमिः॥ तत्र [illegible] दत्वा [illegible] विधाय
पयामास [illegible] नाम [illegible] निर्मितानु॥ [illegible] मुनिनानीते [illegible] पितामा
मतस्तथा॥ [illegible] पुण्यवता तेन [illegible] दिवंययुः॥ [illegible] देवरे
[illegible] केवलस्य। [illegible] माघमासि [illegible] देहास्तदा [illegible]
[illegible] मनस्तोत्रं [illegible] मुनिमुत्तमः। [illegible] सर्वलोकानां [illegible]
[illegible] तेषां तेषां [illegible] विदत्त [illegible] नवा। तथापि [illegible]
[illegible] कथा॥ मुनिश्चान्नानुशोधेन ततो धर्मप्रमाणतः। इति [illegible]
[illegible] माघमासि [illegible] ॥ पा
[illegible] पापसंचया
[illegible] पापानां [illegible] ॥ [illegible] तीर्थ
वगाहनात्॥ [illegible] पुण्यवतानेन
[illegible] मुनिमुत्तमः। [illegible] मुनितात्[illegible]

मा० ३४

नुष्याः ॥ नृसं [illegible] नपि पंचपुण्यं वै ज्ञात्वमासं च मुनिं चरेत् ॥ नारद उवाच
॥ अष्टाकापि च [illegible] सर्वं हरिनामाख्यं । यदा कर्ण्णे नरोत्तम [illegible] मुच्यते पापरा
शेनिः ॥ यस्य श्रवणमात्रेण दिवा देवा निमाद्यौ ॥ [illegible] मुक्ताः पापाद
[illegible] नमं नमः ॥ परदारपरद्रव्यजीवहिंसादिके यदा ॥ [illegible] एणं च हिंसया
[illegible] ॥ ॐ विष्णवे विष्णवे नित्यं विष्णवे विष्णवे नमः ॥ नमामि विष्णुं
[illegible] चरस्य चेतन्या [illegible] रिं ॥ विश्वस्य मीनामसकमनंतमपराजितं ॥ विष्णुमी
[illegible] निधनं किंतु ॥ विष्णुचित्तगतो यस्तो विष्णुर्तुष्टिगतस्व
[illegible] वैष्णवो विष्णुमपि संस्थितः ॥ करोति कर्त्त हर्त्ता सोस्या
[illegible] दीपं नाम्ना मा [illegible] तस्मिन्नेव हि चिंतितो ॥ नानो हानि
[illegible] भावनात् [illegible] मुनयं द्रुमहं विष्णुं प्रणतार्त्तिहरं हरिं ॥ नग
शि [illegible] क्षामानक्रनग्रस्य । हत्वा चक्रेण नंदि [illegible] णनामामि नराम राम
स्थिर [illegible] हृषीकेशाद कृष्णाकेन ३४
रं ॥ सर्वेश्वरेश्वर विष्णो परमात्मन्नधोक्षज [illegible]

[illegible] गोविंद [illegible] कृत्वा वाहुकृतं दुःकृतं पापं मया
मोस्तु ते ॥ न [illegible] चिंतितं दुष्टं स्वचित्तवशवर्तिना । अकार्यमहदत्युग्रं
त्वन्नमोस्तु ते ॥ प [illegible]
तच्छमं नय केशव ॥ ब्रह्मण्यदेव गोविंद परमार्थपरायण । जगन्नाथ जगद्धा
तः पापं प्रशमयाच्युत ॥ यच्चापराह्ने मध्याह्ने सायाह्ने च तथा निशि । कायेन
मनसा वाचा कृतं पापमजानता ॥ जानता हृषीकेश पुंडरीकाक्ष माधव
नामत्रयोच्चारणतः सर्वं यातु मम क्षयं ॥ शारीरं मे हृषीकेश किं त्वा पुंडरीकाक्ष मा
वसां पापं प्रशमयातु वाक्कृतं मम माधवं ॥ यत्कृतं जानता स्वयं [illegible] नृसिंह मे
नायन्यद्यास्ति तः [illegible] काक्षपापमस्तु क्रंकाये न मनसा गिरा ॥ महदल्पमपि पापा
षोडशयोनि नरका [illegible] वहं ॥ तत्पापं प्रशमं सर्वं वासुदेवेति कीर्तनात् ॥ परं ब्रह्म प
रं धाम पवित्रं परमं च यत् ॥ अस्मिन्संकीर्तिते विष्णौ यत्पापं तत्प्रणश्यतु ॥
पत्नापं न निवर्त्तन्ते गंधस्पर्शादि वर्जितं । सूरयस्तत्पदं विष्णोस्तत्सर्वं शमय
त्वयं ॥ पापप्रणाशनं स्तोत्रं यः पठेच्छृणुयादपि ॥ शारीरैर्मानसैर्वाग्जैः कृतै

:पापैः प्रमुच्यते॥ स च पापग्रहाविष्टो याति विष्णोः परं पदं। तस्मात्सा[illegible]स्तो
त्रं जप्यं सर्वाघमर्दनं॥ प्रायश्चि[illegible] स्तोत्रं कृतवतो नरं [illegible] स्तो
प्रदायैर्व्रतै[illegible]॥ [illegible]तानि विद्येनु[illegible]नघे। पूर्व
[illegible]किली पते।
तन्मात्रिं तिपापमेहि कं [illegible] [illegible] स्तोमस्नानुरेवःस्तवो
पापद्रुमकुठारो[illegible] [illegible]॥ [illegible] योपंयोमयावाप्नोरह
न्पाम पापका[illegible] तु[illegible]पावं[illegible] [illegible] एणो लिनरोधिया॥ तस्यापि पुण्य
संपितु[illegible]॥ इति हासमिमं पु[illegible] यः [illegible] णो लिनरोधिया॥ तस्यापिपुण्य
माहात्म्यं[illegible] [illegible]हरिः॥ स्वस्तितेस्कमपु[illegible]गंगायामप्यसंभवं॥
स्नातुयामि समाप्य तोमासोयं माधवो महान्॥ ॥इति श्रीपद्मपुराणे पा
तालखंडे[illegible] माहात्म्ये नवमोध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥श्रुत्वा तु तम्मु
[illegible] नरवा[illegible] निराजत तो मुदा। विधिं पप्रच्छ संहृष्टः स्नानदान[illegible]दितं॥ रा०म ३५
मुनेवैशाखमासेस्मिन्को विधिः किं तपोधिकं। किं विधानं कथं स्नानं कथं

माधवपूजनं॥ [illegible]यावद[illegible]॥ तन्मेवदतो पिपूजा
यां विधि[illegible]॥ नारद उवाच॥ [illegible]शोमासिये
ततः॥ [illegible] दीतार्थेन देवरक्षिति[illegible]॥ देवस्थातियवास्नात्म
या[illegible]। दीर्घिकाकूपवापी पुनिपतना [illegible] हरिं स्मरन्॥ [illegible]
[illegible]कापम्भिका[illegible]पामुपो जितः पंच [illegible]पांचवादी रसे[illegible]णोपि
वा॥ वैशाख[illegible] नियमं ब्राह्मणानाम[illegible]या। मधुसूदनमस्य[illegible]कृत्वा
[illegible]॥ वैशाखं सफलं [illegible] [illegible]। स्नानः [illegible]
मस्यास्मे पापतां मधुसूदन॥ [illegible] [illegible]नाम[illegible]
तू। निर्विघ्नम[illegible]पुण्यं वैशाख[illegible] [illegible]॥ [illegible]
रेमधुसूद[illegible] [illegible]फलदो[illegible]॥ [illegible]माधवो
मासो वद[illegible]मधुसूदन॥ प्रातः स्नानेन[illegible] [illegible]पहा॥ वै
शाखेमेषमार्ग[illegible] [illegible]तोहं[illegible]एष[illegible]मियाद[illegible]

वै०मा०
३६

धुसूदन॥ एवमुच्चार्य तत्रार्घ्यं पादोपदक्षाल्पवान्नपतः। स्मरन्नारायणं देवं स्ना
नं कुर्याद्विमानतः॥ तीर्थं प्रकल्पयेत्तीर्थमानस्ममंत्रमिमं पठन्। ॐ नमो नारा
यणाय मूलमंत्रमुदाहृतम्॥ दर्भपाणिः स्वविधिवद्धाचांतः प्रयतः शुचिः। च
तुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समंततः॥ प्रकल्प्यावाहयेद्गंगां मंत्रेणानेन मा
नव। विष्णुपादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुदेवता॥ त्राहि नस्त्वेनसस्त
स्मादाजन्ममरणांतिकात्। तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत्
॥ दिवि भुव्यंतरिक्षे च तानि ते संति जाह्नवि। नंदिनीत्येव ते नाम देवेषु नलि
नीति च॥ दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकाया शिवामृता। विद्याधरी महादेवी त
था लोकप्रसादिनी। क्षमावती जाह्नवी च शांता शांतिप्रदायिनी। एतानि पुण्य
नामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत्॥ भवेत्सन्निहिता तत्र गंगा त्रिपथगामिनी।
सप्तवाराभिजप्तेन करसंपुटयोजिता॥ मूर्ध्नि कृत्वा जलं भूयस्त्रिचतुःपंचसप्त राम
धा स्नानं कृत्वा मृदा तद्वदामंत्र्य तु विधानतः॥ अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रां ३६
मृ

ते वसुंधरे। मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्॥ उद्धृतासि वराहेण वि
ष्णुना शतबाहुना। नमस्ते सर्वभूतानां प्रभवारणि सुव्रते॥ एवं स्नात्वा तत
ः पश्चाद्विष्णुं सुविधानतः। उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधापयेत्॥ त
तस्तर्पयेत्तु त्रैलोक्याप्यायनाय वै। ब्रह्माणं तर्पयेत्पूर्वं विष्णुं रुद्रं प्र
जापतिम्॥ देवा यक्षास्तथा नागा गंधर्वाप्सरसोऽसुराः। क्रूराः सर्पाः सुपर्णाश्च
तरवो जंबुकाः खगाः॥ विद्याधरा जलाधारास्तथैवाकाशगामिनः। निरा
धाराश्च ये जीवाः पापकर्मरताश्च ये॥ तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं
मया। कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः॥ मनुष्यांस्तर्पयेद्भक्त्या ऋषि
पुत्रान् ऋषींस्तथा। सनकश्च सनंदश्च तृतीयश्च सनातनः॥ कपिलश्चासु
रिश्चैव वोढुः पंचशिखस्तथा। सर्वे ते तृप्तिमायांतु मद्दत्तेनांबुना सदा॥ मरी
चिमत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम्। प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च॥
देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेदक्षतोदकैः। अपसव्यं ततः कुर्यात्सव्यं जा

वै॰मा॰
३१

वाय्यमनते ॥ अग्निष्वात्तास्तथा सौम्यान् हविष्मंतस्तथोष्मपान्। कव्यान
लौबर्हिषदस्तथा पितॄनाज्यपान् पि॥ यमाय धर्मराजाय सर्वभूतक्षयाय चौदुं
बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः।
तर्पयेत पितॄन् सम्यक् सतिलोदकचंदनैः॥ दर्भपाणिः प्रयतः प्रेतांस्तां
स्तर्पयेत ततः पित्रादीन् नामगोत्रेण तर्पयामातामहानपि॥ संतर्प्य विधिनाप्य
वाग्निष्वंगं च मुदीरयेत्। येबांधवाबांधवा वा येन्यजन्मनि बांधवाः॥ ते तृप्ति
मखिलां यांतु ये चास्मत्तोयकांक्षिणः। आचम्य विधिवत्सम्यगालिखेत्सम
मग्रतः॥ साक्षतानि सपुष्पाणि सतिलारुणचंदनैः। अर्घ्यं दद्याद्विधानेन सम्य
प्यना मानकीर्तनैः॥ नमस्ते विश्वरूपाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे। सहस्ररश्म
ये नित्यं न[illegible] सर्वतेजसे॥ नमस्ते रुद्रवपुषे नमस्ते भक्तवत्सल। पद्मनाभ
तु २ नमस्तेस्तु कुंडलांगदभूषण॥ नमस्ते सर्वलोकेश सुप्तानामपि बुध्यसे।
सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वदा॥ सत्यदेव नमस्तेस्तु प्रसीद मम भा राम ३१

स्कर। दिवाकर नमस्तेस्तु प्रभाकर नमोस्तु ते॥ एवं सूर्यं नमस्कृत्य सप्तकृ
त्वा प्रदक्षिणं। द्विजं गां कांचनं स्पृष्ट्वा पश्चाद्गृहं प्रविशेत्॥ आश्रमस्थान् ततः
पूजयि[illegible] स्वयं भुंजीत। पूर्वं त्वे[illegible]गोविंदं गृहे च नियतात्मवान्॥ गृहे
त्कथितो राजन् तुभ्यं च पत्र यथा विधि। विष्णोः प्रादपि ये न्यारे ये न्यस्तं मधुसूद
न॥ सर्वमंगलसंयावद्दर्शितस्तेन माधवः। माधवे मासि संप्राप्ते मम स्येकर्म
मासि विहिता॥ केचन व्रतधीतये कुर्याच्छ्रावणव्रतसंचयं दद्यादनेकदानानि तिला
ज अमन्वेतान्न। पिंड कोटि जन्मसमुद्भवपापानकांतकरणि च। अश्वं चान्नं शाक
राधेनुसुवर्णानि च॥ विमाने नदीधान्यदानानामापि तस्य हृदये। केचुणां वंश
कलंमासं नित्यस्नायी निर्धिं द्विजः॥ अपनृत्य हविष्यं कुर्वाणः सर्वपापैः प्र
मुच्यते। एकमप्यकं मयोत्कृत्य यामा न भविष्यति॥ माधवे मासि यः कृपा
लनने सर्वमापि तं वै भुक्ता विधिना भक्त्या मद्रूपं न याः। देवे च विहिं॥ हविष्य
अन्नं च पंचगव्यं शाया नियमस्थितिः। तं तदानंदमोदेव मधुसूदनप्रजनं

वै०मा०
३८

स्य पितॄन्समुद्दिश्यो क्षयं पापं दहति दारुणं। यथैव माधवो ध्यातो विनाशयति
किल्बिषं॥ तथैव माधवे स्नानं नियमेन विनिर्मितं॥ तीर्थं चानुदिते स्नानं तिले
स्तु पितृतर्पणं॥ दानं धर्मघटादीनां मधुसूदनपूजनं। माधवे मासि कुर्वीत
मधुसूदनतुष्टिदं॥ तिलोदकं सुवर्णान्नं शर्करां वरगोहिनी। पादत्राणात
पत्रं च कुंभान्दद्याद्द्विजातिषु॥ त्रिसंध्यं पूजयेद्दीपैर्भक्तितो मधुसूदनं।
साक्षाद्द्विजन्मनां तस्मात्समुपेतं समाहितः॥ सुवर्णं तिलपात्रेस्थं ब्राह्मणा
न्नृपभक्तितो ब्रह्मार्पयेदुदपात्रे यो ब्रह्महत्यां व्यपोहति॥ वैशाखे मासि यः
स्नात्वा प्रातर्नद्यां समाहितः। पूजयिष्याद्धरिं भक्त्या पुष्पैः कालोद्भवैः फलैः॥
पूजयेद्ब्राह्मणान्नम्रः अन्नपानं तथापवर्तिनां। यस्यापि निस्वपुरुषो माधवे
मासि माधवे ध्यार्चनविधानेन पूजयेन्मधुसूदनं। सर्वपापविनिर्मुक्तः पि
तृणां तारयेच्छतं॥ तर्पयेद्ब्रह्मगोदानैर्नाद्यैर्धनसंचयैः। अन्यद्वित्तं यथा — राम
शक्ति स्तोकं स्तोकं समाचरेत॥ सप्तजन्मकृतात्पापात्सहस्रं न नृणां कफलजां मवे — ३८

तां न च व्याधितयंत्र स्यान्न दारिद्र्यं न बंधनं॥ स विष्णुलोकमासाद्य तत धन्यो जन्म
नि जन्मनि याप्य व कल्पसहस्राणां भुक्त्वा मध्ये सवेद्यतः॥ तावत्स्वर्गे विष्ण्वीश्वर
पतिः स्वपुनः लीयते तानन्य एवं विविधान्योगान्विहृत्य च यथासुखं॥ माधवस्य
प्रसादेन माधवे लीयते पुनः। मत्तमरातन्त्र मद्वा मिसमासमाकान्माधवार्चनं॥
वैदिकं तांत्रिकं वापि मिश्रकं पापनाशनं। अनंतानंतपापस्य पूजाकोटि
स्य वै हरेः॥ संक्षेपेण वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः। वैदिकं तांत्रिकं मिश्रं
श्रीविष्णोस्त्रिविधो मखः॥ त्रयाणामीप्सितेनैव विधिना हरिमर्चयेत्। वैदि
को मिश्रको वापि द्विजातीनां विधीयते॥ तांत्रिको विष्णुभक्तस्य शूद्रस्यापि
प्रकीर्तितः। यथा स्वनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः॥ यथा यजेत भांत
त्या श्रद्धयान्वितः। पास्य द्विजो नोचानुसारैः स्पृष्टः द्विजाद्विते॥ इव
नम्र क्रियुक्तो वा स्वगुरुं नमस्याय यथा। पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदंतो गत्र
द्धये॥ उभयोरपि च स्नानं मंत्रैर्मृद्ग्रहणादिना। संध्योपास्यादिकर्माणि

वै०भा०
३५

वेदमंत्रोदितानि च ॥ पूजां निःकल्पयेत्स्वप्नकृसंकल्पः कर्मपावनः ॥ शैल
दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती ॥ मनोमयी मणिमयी प्रतिमाष्टवि
धा स्मृता ॥ चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमंदिरं ॥ उद्वासावाहने न स्तः स्थि
रायामुद्धवार्चने ॥ अस्थिरायां विकल्पः स्यात्स्थंडिले तु भवेद्द्वयं ॥ स्नापनं तु
विलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनं ॥ द्रव्यैः प्रसिद्धैर्मद्यागः प्रतिमादिष्वमायिनः ॥ भ
क्तस्य च यथालब्धैर्हृदि भावेन चैव हि ॥ स्नानालंकरणं प्रेष्ठमर्चायामेवतू
द्धव ॥ स्थंडिले तत्त्वविन्यासो वह्नावाज्यप्लुतं हविः ॥ सूर्ये चवार्हणं प्रेष्ठं सलि
ले सलिलादिभिः ॥ श्रद्धयोपहृतं प्रेष्ठं हरौ भक्तेन वार्यपि ॥ गंधो धूपः सुमन
सो दीपोऽन्नाद्यं च किं पुनः ॥ शुचिः संभृतसंभारः प्राग्दर्भैः कल्पितासनः ॥ आ
सीनः प्रागुदग्वार्चेदर्चायां चाथ संमुखः ॥ कृतन्यासः कृतन्यासां मदर्चां
पाणिनामृजेत् ॥ कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसादयेत् ॥ तदद्भिर्दे
वयजनं द्रव्याण्यात्मानमेव च ॥ प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भिः स्तैस्तैर्द्रव्यैश्च

राम
३५

साधयेत् ॥ पिंडे वाय्वग्निसंशुद्धे हृत्पद्मस्थां परां मम ॥ अण्वीं जीवकलां
ध्यायेन्नादांते सिद्धभाविताम् ॥ तयात्मभूतया पिंडे व्याप्ते संपूज्य तन्मयः ॥
आवाह्यार्चादिषु स्थाप्य न्यस्तांगं मां प्रपूजयेत् ॥ पाद्यस्नानार्हणादीन्स्नानु
पचारान्प्रकल्पयेत् ॥ धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वासनं हरेः ॥ पद्मम
ष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्ज्वलं ॥ उभाभ्यां वेदतंत्राभ्यां हरेरुभयसिद्धये
सुदर्शनं पांचजन्यं गदासीषुधनुर्हलं ॥ मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्संदुर्गा
नायकं ॥ नंदं सुनंदं गरुडं प्रचंडं चंडमेव च ॥ महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमु
देक्षणं ॥ दुर्गां विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरून्सुरान् ॥ स्वे स्वे स्थाने त्वभिमुखा
न्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः ॥ चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमागरुवासितैः ॥ स
लिलैः स्नापयेन्मंत्रैर्नित्यदा विभवे सति ॥ स्वर्णघर्मानुवाकेन महापुरु
षविद्यया ॥ पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादिभिः ॥ वस्त्रोपवीताभ
रणपत्रस्रग्गंधलेपनैः ॥ पाद्यमाचमनीयं च गंधं सुमनसो ददतान् ॥ गंध

धूपोपहाराणि दद्यात्तैस्तद्यथार्चकः॥ गुडपायसमर्पापिष्टकापूपमोद
कं॥ संयसं   दधिसंपश्चिवैधसंभवकल्पयेत्॥ अंसंगोमर्दमादर्शं दंतधा
वनिषेवनं॥ अन्याद्यंगीतनृत्यादि पर्वणिस्युरुतान्वहं॥ विधिनाविहिते
कुंडे मेखलावर्तवेदिभिः॥ अग्निमाधायपरितः समूहेत्पाणिनोदकं॥ प
रिस्तीर्याथपर्युक्षेदन्वाधायथाविधि॥ प्रोक्षण्यासाद्य द्रव्याणि प्रोक्ष्याग्ना
वाहयेत्ततः॥ तप्तजांबूनदप्रख्यं शंखचक्रगदांबुजैः॥ लसच्चतुर्भुजं शांतं
पद्मकिंजल्कवाससं। स्फुरत्किरीटकटककटिसूत्रवरांगदं॥ श्रीवत्सव
क्षसं भ्राजत्कौस्तुभं वनमालिनं॥ ध्यायन्नभ्यर्च्यदारूणि हविषाभिघृतानि
च॥ प्रास्याज्यभागावाघारौ दत्वा चाज्यप्लुतं हविः॥ जुहुयान्मूलमंत्रेण षो
डशर्चा — — — — ॥ धर्मादिभ्यो यथान्यायं मंत्रैः स्विष्टकृतं बुधः॥ अभ्यर्च्या
थ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरेत्॥ मूलमंत्रं जपेद्ब्रह्म स्मरन्नारायणा राम ४०
त्मकं॥ दत्वाचमनमुच्छेषं विष्वक्सेनाय कल्पयेत्॥ मुखवासं सुरभिमत्तां

बूलाद्यं यथार्हयेत्॥ उपगायन्गृणन्नृत्यन्कर्माण्यभिनयन्मम॥ मत्क
थां श्रावयेच्छृण्वन्मुहूर्तं क्षणिको भवेत्॥ स्तवैरुच्चावचैः स्तोत्रैः प्राकृतैर
पि॥ स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वंदेत दंडवत्॥ शिरो मत्पादयोः कृत्वा बा
हुभ्यां च परस्परं॥ प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं मृत्युग्रहार्णवात्॥ इति शेषां
हरेर्दत्तां शिरस्याधाय सादरं॥ उद्वासयेच्चेदुद्वास्यं ज्योतिर्ज्योतिषि तत्पु
नः॥ अर्चादिषु यदा यत्र श्रद्धया तत्र चार्चयेत्॥ सर्वभूतेष्वात्मनि च सर्वा
त्मानमवस्थितं॥ एवं क्रियायोगपथैः पुमान्वैदिकतांत्रिकैः॥ अर्चन्नुभय
तः सिद्धिं हरेर्विंदत्यभीप्सितां॥ तामर्चां संप्रतिष्ठाप्य मंदिरं कारयेद्दृढं॥
पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवाश्रितान्॥ पूजादीनां प्रवाहार्थं
महापर्वस्वथान्वहं॥ क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्वा मत्सार्ष्टितामियात्॥ मामे
व निरपेक्षेण भक्तियोगेन विंदति॥ भक्तियोगं स लभते एवं यः पूजयेद्धरिं
यत्कृष्णप्रणिपातधूलिधवलं तद्वर्ष्म तद्वच्छुभं नेत्रे तेन तपसार्चिते सुरुचि

देयात्सां हरिर्हर्नुपन्नो । सानुद्धिर्विमलेंदुतुल्यां सुधवलां यामाधवव्याप्तिनासाति
ह्लामकुलाभिलाप्तिमुह्यांसो तिनाशायणं ॥ मूलमंत्रेणकर्त्तव्यं स्त्रीसू
द्रैरपिपूजनं । श्रद्धया स्वगुरूद्दिष्टमार्गेनान्येनवैष्णवैः ॥ इदं तेसर्वमाख्या
तं पावनं माधवार्चनं । श्रुत्वा मानमाधवेमासि स्वमेतकुरुनृपते ॥ सूतउ
वाच ॥ इत्येवमाकर्ण्यवचो विचित्रं पुण्यं पवित्रं विधिनंदनस्य । प्रणम्य व
द्धांजलिराह राजा सकौतुकात्मा गवतप्रधानः ॥ अंबरीष उवाच ॥ समस्त
मजीवलयोपरोहमध्याहलाशे विविधोपसेवी । गोविंदपादांबुजदत्तचि
त्तः स्वचित्तसंस्थे किमलभिदेवः ॥ विख्यातराज्ञो वितनवंशरत्नं निरंतरं धर्म
रुचिर्यशास्वी ॥ सौदर्पनृणोपदिपदानशील । सुपुत्रवान् स्मितजिताविवर्गः
॥ केनापिपुण्येनपवित्रबुद्धिर्लालोहमीहग्गुणसंगतिश्री ॥ इयं पुनः श्री
रिवपुण्यमूर्तिः । जथाकृतः कांतिमतीवकांता ॥ इदं मेसुकृतं सर्वपुराज राम
न्मनिचेष्टितं । समादिशमुनेमह्यं कृसर्वज्ञोसिदयानिधे ॥ नारद उवाच ॥ ४१

इयं रूपवती नाम वेश्या सीदन्यजन्मनि । सौम्यं तत्र यथाजाया समवाग
ति सुंदरी ॥ वेश्या धर्मेण वर्त्तंती यथोद्दिष्टेन नाभिणी । कुर्वंती किलकर्मा
णि श्लानि द्विस सामनात ॥ देवदास इति ख्यातो हेमकारो जवानरूपः पू
र्वजन्मनि चैतस्या रूचिर्नत्रानुरंगमः ॥ इयं नवं तंस्त जन्तिकन्या रूपवती
पुनः । हस्तद्वारं मं धर्मे स्थिता विजनमुत्तमं ॥ आकर्णये कदाधर्मविज्ञा
खस्नानसनवं । वैभवती तोयेस्नानं मेषगतेरवौ ॥ दानं दत्तवती
दत्ता वेश्या रूपवती मुदा । ब्राह्मणेषु नमस्कारं भक्त्याद् रयुतैः ॥ स
नयादेवदासस्तं बोधितः स्नेहयंत्रितः । कृतवानूबुद्धिनस्नानं माधवेमा
सि सादरं ॥ तत्र हेमाचुगरूपादितृतीया मतिनिर्मला ॥ सुवर्णकारं सो
वाच देवदासं तमादरात ॥ वेश्योवाच ॥ उत्तमं कुरुसौवर्णं मधुसूद
नमच्युतं । पुत्रपिष्ठापयैरेव मेनेः संतर्पयानतं ॥ ब्राह्मणाय प्रदास्या
मि ब्राह्मणानामनुज्ञया । दानमेन सुराणेषु पद्मतेल नचादयं ॥ अद्य ।

वै॰मा॰

४२

येति तस्या यशो ब्राह्मणेभ्यः स्वकामया ॥ मुक्ता वैशाखमासस्य तदरूप
फलप्रदा ॥ अस्यां दास्यां सितं हेमं मधुसूदनमव्ययं ॥ नारद उवाच ॥ इति
तस्य वचः श्रुत्वा मधुरं हेमकारकः ॥ चक्रे सुवर्णप्रतिमां मधुसूदनस्यापि सुंद
रां ॥ सप्तमासेन धर्मार्थमिति चौर्यविवर्जितः ॥ यथादिष्टस्य रूपस्य प्रतिमां
लक्षणान्वितां ॥ ददौ सापि विधानेन तस्मै चा विप्राय सुंदरी ॥ पूजयित्वाथ तस्य
स्या मनुजयायांति पौरुषं ॥ कालेन नृपते वैशाखमास मृता धर्मनिष्ठिता ॥ दिवो
दासोपि मृततौ मतः स्वायायुषक्षये ॥ तेन पुण्येन नृपात्र हेमकारोन्यत
न्मनि ॥ सत्वमासौ महीनाथ ब्रह्मण्यो गुणसंयुतं ॥ सापि रूपवती वैश्या तेन ध
र्मेण तेन वर्तु ॥ नाम्ना कांतिमती कांता प्रणयेण परिप्लुता ॥ विविधा वाम
नावीर कारुण्यं पूर्वसंचरा ॥ विचित्रा गत पत्रास्ता त्वद्दायं तेन बुधेरपि ॥ त
मेतं साध्वं सा पूर्वप्रति कार्येण संयुताः ॥ गोपितं तेन देवेन ब्राह्मणमाधवेन राम
वा ॥ साधुसंगेन पुण्याधीनविद्येरसंयते राजन्म धर्महीनैः ॥ अन्नदत्वार्थेर ४२

कृतव्रते स्फेर्न लभ्यते माधवमासि धर्मः ॥ गोविंद केशव मुकुंद हरे मुरा
रे लक्ष्मीपते मधुसूदन कृष्ण विष्णो ॥ वाणीवरानवदतेव सतीति दृष्टां
वैशाखमासनियमो घटते न तेषां ॥ ये साधुसाधु वचनानि हितोपदेशा
नि नाकर्णयंति नहरेश्चरितामृतानि ॥ पश्यंति ये न कमलापति केतना
नि वैशाखमासनियमं न हि ते लभंते ॥ अश्रुपितानगुरवो न वरायक
न्यादत्ता प्रमामस्वमयेनमलं कृताये ॥ श्राद्धापिता न तनया विनया दि
धर्म वैशाखमासनियमं न हि ते लभंते ॥ सूत उवाच ॥ इत्येवमादिश्य मु
निर्नरेशं मासं त्वतं मंत्रविदग्रगण्यः ॥ स्नातुं ययौ माधवमासि गंगामन
र्चितस्तेन महानुभावः ॥ विधिं स राजापि तथा चकार वैशाखमासस्य मु
निप्रणीतं ॥ प्राप्य समं पुण्यधिया तमेवं विचिंतयन्सर्वजगन्मचारं ॥ ॥इ
ति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे वैशाखमाहात्म्ये नारदांबरीषसंवादः स
माप्तः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाप्राज्ञ जीव जीव शरत्समाः ।

वै०मा०
४३

यद्वयं पुण्यसमयं स्नातिना जगतो हितं । वद त्वं योपि नृपो वा गम्यते तं तव ।
पापं पापं न तु यामो वयं मज्जत तु नमं ॥ सूत उवाच ॥ अत्राप्युदाहरंतीममि
तिहासं पुरातनं । संवादं मांधितकोलस्य जगत्यां जगतीपतेः ॥ षट्सहस्रा
णि चोद्भायो विख्यातेन पुनःस्वयः । एवं नवसहस्राणि योजनानां विधा
यच ॥ वामपादं दूयाग्रस्तउधता सो वसुंधरा । दिव्यं वर्षसहस्रं वै दंष्ट्रया
धारिता मही ॥ धर्मारण्यानप्रसंगेन सोवाच विनयान्वितं । इत्युक्तवाच ॥ ए
तेद्वादश मासा विशिष्टानि ज्ञानत्रयं । एषां किमुत्तमं पुण्यं प्रियं च तव के
शवा ॥ पवित्रः कार्त्तिको मासस्तुला संस्थे दिवाकरे । मकरस्थे रवौ मा
सः पुराणे पावनः स्मृतः ॥ मेषस्थे माधवो मासः सोपि स्वकरे पठते बुधैः । मा
र्गशीर्षोपि मासानां पावनः परिकीर्त्तितः ॥ एवं मासाः पवित्राश्चैवास्मरा
ः केपि कीर्त्तिताः ॥ युगादयो युगांतास्तु तथा कल्पादयोपरे ॥ सर्वेभ्योप्य
धिकं मासमेतेभ्यो देवपावनं । सर्वपक्षमयं यस्मान्मत्तो कं निश्चितमेव दा ॥

राम
४३

श्रादिवराह उवाच ॥ विधिना विधिना चैव पूजयंति नराधरे । माधवे
मासि यो मानवः कस्ते स्याद्वायोस्यहं सदा ॥ हिरण्याक्षो वराहेण हे माधवे
नमधुर्हतः । हिरण्यदैत्यश्च वै नौ चमत्स्यस्मिन्समुद्धृता ॥ त्रेतायुगं त्रयी
धर्मो ज्ञानं वर्णाश्रम स्थितिः । माधवे मासि तद्यत्नेन मे माधवः प्रियः ॥
त्रेतायुगं तथा यायांमुक्ता यां मासि माधवे । सद्वृत्तं च त्रयी धर्मः प्रवृत्तास्ते
प्रवर्त्तिताः ॥ अन्यासाम्नो व्यतेलोके तृतीया हरिवल्लभा । स्नाने दाने चने
श्राद्धे जपे पूर्वजतर्पणे ॥ ये चर्चयंति वै वैविस्युंश्राद्धं कुर्वंति ये नराः । तस्मा
दत्ति दानानि धर्मास्ते धार्मिकान राः ॥ ये चर्चयंति हरिं नित्यं मधुरैर्विवि
धैरपि । माधवे जपलेपो मां तेस्य सद्दधिकं फलं ॥ स्नानं दानं जपो होमस्त
पायज्ञक्रता दिकं । वैशाखे वृत्तं वदेवि तत्पुण्यं लक्ष्मकं ॥ मन्वंतरा
णि कोट्यस्त्तकं दुःपेवद सहस्र च । मच्छरीरगतस्तस्ते सर्वदुःखविवर्जिताः ॥
यद्यपि सुर्महाः सर्वेमरुद्भिर्लिंगे नृभेश्वरः । प्रातःस्नानेन वैशाख मर्वे

सोम्यावर्तिते ॥ वैशाखे मासि यो विप्रान्नज्ञो तं यजेत्किल नरः । स कर्ष्टेसि
कल्पं न वै तृप्ति पितृणां युगसंख्यया ॥ यथं ति तत्र मधुरं भिकं जो तनानि ये
वापवा सनति हि स्नूद कं तोन नानि । छत्रं च राणि च पौ तित स्नातानि ध
न्यास्तात्र पदरि लोहदितो पदानि ॥ विष्णो पादि हद्दात व्यातिलामधुसम
न्वितां ॥ धर्म विम हते दीर्घ दुरित सद्यहेतवे ॥ एवं कृते न यत्पुण्यं प्राप्यते
मनुजैश्च ते ॥ न तक्केन गणितुं याति वर्षकोटिशतैरपि ॥ पुत्रपौत्रादिसं
पत्तिः दीर्घमायुः श्रियं धर्मेचितं । दुहान्नोति परत्रापि महल्लोकं प्रतिपद्यते ॥
अनेकजन्मार्जितपालकावली विलापते माधवमज्जनेन । तनस्तत
त्रो ष लिपुणेति र्धैय्या विधानं स्नपयेत माधवं ॥ यः परित्ताम वैशाखवं
व्रतमन्यकुपाचरेत् । सकरस्थं महारत्नं हित्वा लोहं च याचते ॥ सूत उ
वाच ॥ एवं सनगकान्सर्वमादिदेवो वदद्विभुः । माधवे मासमुद्दिश्य पुनरा
त्मागतीधरः ॥ किमत्र बहुनोक्तेन न तदस्ति महीसुराः । यदप्राप्यं

केन्मासि माधवे माधवार्चनात् ॥ अत्र विप्र पुरावृत्तमितिहासं पुरातनं । कु
तो ब्राह्मणस्य च संवादं यमस्य च महात्मनः ॥ मध्यदेशे महान्ग्रामो ब्राह्म
णानां बभूव ह । गंगायमुनयोर्मध्ये यामुनस्य गिरेरधः ॥ विद्वांसस्तत्र
यिस्ता त्री ल णाः श्चावसंस्तदा । अथ प्राह यमः किंचित्पुरुषं कृष्णपिंगलं
रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणं काकजंघाक्षिनासिकं । गच्छ त्वं ब्राह्मणं शीघ्रं
चानय त्वं मानव ॥ वसिष्टगोत्रं तं विप्रं नाम्ना यो धर्मदत्तकः । ग्रामे निवि
ष्टं विद्वांस मृत्या पक मनारतो ॥ तन्नाम्ना मानवेषाम्त्वं सगोत्रं तस्य पार्श्व
तः । सहितामगुणं स्तेन तुल्यो ध्ययनकर्मणा ॥ आकृत्या च तथा विद्वें स
मस्तैरेव सद्गुणैः । तमानय यथादिष्टं पूजाकार्यं हितं मम ॥ इत्यादाय तिष्ठ
तं तु चकार पुरमन्तुः । तमेव चानयामास [illegible] समेत यः ॥ त
स्मै यमः समुत्थाय पूजां कृत्वा च धर्मवि[illegible] ताने प्रान्यत्र
नीयतामिति ॥ सूत उवाच ॥ एवमुक्तेतु वचने धर्मराजेन सद्विजः । उवा

वै०मा०
९५

चधर्मराजं तं निर्विण्णो गमनेन वै ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ कस्मादहमिहानीतः
कस्मान्नरयमे पुनः गंतुं नेवो तत्र हे तत्र मर्त्यलोके पुनः प्रनो ॥ यम उवा
च ॥ इह त्वानीतः पुण्यं पुंसां वासः पुण्यवृतां [illegible] धर्मराजस्य लो
को धर्मे तिको ऽत्रिना ॥ सोऽयं [illegible] स्वर्गो धर्मराजो महीसुरः । पुण्य
पुण्यानुसारेण [illegible] नां सुखदुःखदः ॥ पापिनां यमरूपो स्मिन्नानानि
रयदायकः ॥ तथा पुण्यवतां सोऽयं स्वर्गदो धर्ममूर्त्तिमान् ॥ गच्छ विप्र
चमद्येव निःश्रेयं स्वयमागतः । अद्यापि द्वादशवर्षाणि आयुस्ते परिकी
र्तितं ॥ तथैव त्वा मृगः प्राप्त लोकस्यास्य न विष्यति । ब्रूहि वाऽहं यथास्वे
च्छं करवाणि किं मम सुत ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ पत्र कवापु महत्पुण्यं स्वर्गः ।
स्यापूर्हि तन्मम ॥ सर्वस्य हि प्रमाणं चे धर्माधर्मविनिश्चये ॥ यदि देव
यथा सम्यग्ज्ञातव्यं नितरां दिशा तद्ब्रूहि कर्मणा केन पतंति नरके नराः राम
प्रतंति केन च स्वर्गं तत्सर्वं कृपया वद ॥ यम उवाच ॥ कर्मणा मनसा ९५

२

वाचा ये धर्मविमुखा नराः । विश्रुतकीर्तिहीना ये नरा निरयगामिनः
कुलमेदं ब्रूत धर्मं यस्त्वकार्यं समाचरेत् ॥ [illegible] पादाद्यदि ब्राह्मणो हा
त्वया ति लक्ष्मीं नरः । आयात्स्वयात [illegible] एव यत्पुमानां न किंपर्वकः ॥ विर
ताविश्रुतस्त्रौ च मत्तुं केन रकान्व्रजन् । अद्यापि [illegible] विप्रसोम
त्यं च धुस्तु ॥ विरक्तो प्रियते पापः स याति नरकान्बहून् ॥ सर्वाण्यन्यानि
ल्पिकानि पाकं च दंकरोति यः ॥ अवैश्य देवो जुंज्ञानः स याति नरकं नरः ।
वक्तुं द्वो हेतुनृता नो यत्नं पंति धनं द्विजाः ॥ धनवंतो निरयगा दांत्विका
दुःखजा गिनः । न्यस्तिका दयवाक्तो ज्ञानमोहा कालेयपशोदिते ॥ जनता
न स्वार्थं कुरुते पश्यंते नरके पुनः । दीयमानं [illegible] विप्रस्य ब्राह्मणैः स्योति
पापहृत् ॥ विघ्नमाचरते यो मो नरो निरयगामिनः । [illegible] दक्षिणां
[illegible] लोको विमोहितः ॥ नास्तिक [illegible] निरयो नरः स्याज्जारका
लयः । अमहिता नया [illegible] गुणानां कारणं विना ॥ महत्पापं समुत्स

दे॰ भा॰
४६

नेकारणं नरकमाप्नुयात् । निर्दोषां सुहृदां भार्यां त्यजेत्कालेन पातितः
हृदयं कलुषं कृत्वा नरो निरये पतेत् ॥ अधर्मं धर्ममिति यो वदेन्मो
हवशंगतः ॥ हैतुको नास्तिको यस्तु स नरो निरयालयः । मनसा यो
मसावेन्नवसामा चान्यथा वदेत् ॥ अवमन्य च ये यांति जिनगलकीर्तने
नराः ॥ तेषां नि नरयं घोरं निपतंति स्वकर्मणा ॥ पक्षपातेन गच्छन्नंत
मत्तास्सर्व रिक्षदं ॥ अस्वातन्स्मालोदिते यांति नरकालये ॥ वि
नापराधेन नराल्पतापन्नाप्शिस्मन वेदना । तर्जति सकलं ये तेषांति
नरकं नरः ॥ नक्षत्रगोति गुरोर्वाक्यं धर्मशास्त्रं च यो नरः । परेषां चेत
सः क्रूरकारी निरयगो भवेत् ॥ पक्षपातं वधुबालानामेकाकी मिष्ट
मश्नाति । सर्वाणि नरकं सोऽश्नाति केवलोदरपूरकः ॥ तुलामकरमेषेषु
प्रातःस्नानं न यश्चरेत् ॥ नद्यादिषु जलास्तिकास्मस्मान्नरको च नः ॥ राम
विष्णुवं तन्नमालोकान्नाम्नु स्थाने करोति यः । पण्यादरतो विञ्चसल ४६

रो नरकातिथिः ॥ काष्ठेवान्नं कुनिवा विषमूलैरस्थिति रेयचा । येमान्या
नवरुंधंति ते वै निरयगामिनः ॥ आर्द्रं पुरुषमश्मानं सर्वलोकहेत्व
र्यान्विंतयंति ये विप्रास्ते वै निरयगामिनः ॥ क्षेत्रवृत्तिं हरेद्यस्तु छेदं याति छे
दं च ये नराः । आशाछेदं च कुर्वंति तेन राज्ञ नरको कसः ॥ आगतानक्षी
ननार्यापन्नालसा नूह्यति कलिंताना । सः पापी द्वेन नरके भोन
रकातिथिः ॥ स्नानापं वैष्णवं दीनं रोगार्तं दुःख ... नानुकंपंति ये मू
ढास्ते वै नरकातिथिनः ॥ नियमं सक्तस्समादाय ये पश्चाद् विजितेंद्रियाः
विलोपयंति तास्ते वै निरयगामिनः ॥ ... पापयांति
नराः स्वनं दिपालवः । समाक्षेवैकस्मा विकिं विप्रेगोरकादह ॥ पंच
यंति हरिविप्रस्तुति स्तुवर्तमनानके । ... कुर्वंति ये कस्सेसं बतु
पुंजः ॥ ध्यानंति पुरुषं विष्णुमच्युतं ... सदा नैवेद्य सुतस्थानं
क्षितिरकाशानानना ॥ दुदमेवहि मांगत्यं दमेव धनार्जनाजीवित

सफलं चैव तद्दामोदरस्य कीर्तनं॥ कीर्तनाद्वासुदेवस्य विष्णोरमितते
जसः। दुरितानि विलीयंते तमांसीव दिनोदये॥ गाथा गायंति ये विष्णोर्वि
ष्णुवानादिवेषिनाः॥ स्वाध्यायनिरता नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः॥ सर्वा
न्धर्मान्परित्यज्य विष्णुमेव स्तुवंति ये। स्वधर्मनिरता वीरास्ते नराः स्व
र्गगामिनः॥ वासुदेव उपासक्ता नापि पापकृतो नरा नूनं नोपसर्पंति
९ वैविघ्नाम्भं ता स्व   दारुणाः॥ नान्यत्स्तुपामितं तूनं विहाय हरिकी
र्तनं। सर्वपापहरा मनं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तम॥ ये याचिता प्रहृष्यंति
प्रियं दत्वा वदंति च। त्यक्तदानफला ये तु ते नराः स्वर्गगामिनः॥ वर्ज
यंति दिवि स्वेदं का मर्वमहाश्वये। सर्वस्मात्प्रयतात्स्वते धन्याः स्व
र्गगामिनः॥ वियतामपि ये दोषान्न वदंति कदाचन। कीर्तयंति गु
श्री णांश्चैव ते नराः स्वर्गगामिनः॥ ये परेषां स्त्रियं दृष्ट्वा न विलप्यंति मन्म
थातुराः। प्रहृष्टाश्चाभिनंदंति ते नराः स्वर्गगामिनः॥ प्रहृष्टौ च निहंतौ च

कृतिनां स्तोककमेव च। आचरंति कुलीना ये ते नराः स्वर्गगामिनां।
ये चूनापूष्कूरां स्वकर्मणा मनसा गिरा। रक्षयंति नसचरस्याः ते नराः
स्वर्गगामिनः॥ श्रद्धानानुयषोकेन विच्छिनां संतपंति ये। पुराणका
रनिरता नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः॥ यस्मिन्कस्मिन्कुले जाता दरूपा
वंतो यत्स्विवनः॥ सानुक्रोशाः सदाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः॥ नि
दितानि न कुर्वंति कुर्वंति विहितानि च। आत्मशक्तिं च किंसासुते
नराः स्वर्गगामिनः॥ मनोवाक्कायिके धर्मे श्रद्धां यः कुरुते सदा साधु
नां संमतो यश्च सत्ववेदी दवानतिथिः॥ वजीवेगं मनोवेगं योगेमानुद
रोजवं उपस्थवेगं सहते नरः स्वर्गगामी नरः॥ येषां गुरौ सुसंतोषो
रागो येषां कृतं मति। परमार्थमतिर्जंते क्लिष्टाः स्वर्गगामिनः॥ क्रतं
रक्षति यः कोपात्प्रियरक्षति मत्सरात्। विद्यामानावमानाभ्यामात्मा
नं तु प्रमादतः॥ मतिं रक्षति यो लोभात्मतिं रक्षति कामतः। धर्मं रक्षे

निदुःसंगात्स्तेनराः स्वर्गमंदिरः॥ एकादश्यांच विधिवदुपवासपरा
यणाः॥ शृक्रोनरेसि तेपश्यंतिते नराः स्वर्गगामिनः॥ मातेव सर्वबालाना
मोक्षधं रोगिणामिव रेकार्यं सर्वलोकानां निर्मितैकादशीतिथिः॥ ए
कादशीसमं किंचित्पापत्राणं न विद्यते। तामुपोष्य विधानेन पुरुषा
:स्वर्गगामिनः॥ एकादश्यां द्वितीयेः पापं परकृतं भवति धिनाः। नरोनि धी
नयेत्तां प्रीतः स्वर्गतिमानुभवेत्॥ अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशता
नानिच॥ एकादश्युपवासस्य कलां नार्हंति षोडशीं॥ एकतः क्रतवः
सर्वे सदक्षिणाः सपांसिच। महादानानि दत्तानि व्रतं वैष्णवमेकतः॥
चैतव्रतं जो धर्मो धर्मो यज्ञादिसंभवः। एकत्र तुलितौ धात्रा नन्दू
रु वैष्णवं [illegible] नवर्जुं हरिवासरजन्मानां अच्युतानंतनाशिणां। नाहं ध
नं विष्णोर्पणे ते [illegible] विष्णुतः॥ येषां पुत्राश्च पौत्राश्च एकादशपा राम ५८
मुपोषिताः। महात्मनामपुरुषान्त्रान्त मुद्धरंते बलात्॥ उपोषणां

ननः कुर्यात्स्कंदयोरुदयोरपि। एकादश्यां स पुरुषो भुक्तिमुक्त्यैकना
तनः॥ जयाच विजयाचैव जयंती पापनाशिनी। त्रिस्पृशा वंजुली चान्या
पक्षसंवर्धिनी तथा॥ तिलदग्धापराह्वैया अखंडद्वादशी तथा। मनोरथा
स्याच परा [illegible] द्वादशिका तथा॥ दृष्टे दशम्या द्वयोरेव दाः द्वादश्याः संस्थिते
कृताः। [illegible] कालोऽयां [illegible] स्थिताः॥ श्रीनारो धर्मज्ञाः
णां धर्मशास्त्र [illegible] नाः। प्रियंकरास्त्रवालानां स्वर्गलोकं वसंति ते॥ मासिमा
सेवद्विवसे [illegible] विधानतः। तर्पयंति पितॄन् ये वै ते नराः स्वर्गगामि
नः॥ जलेनैव सुपक्षेषु लोऽयं यच्छति वा दशान्। अनिन्द्यमुखराजेन तेन
राः स्वर्गगामिनः॥ येन क्रियंते मधुसूदनमनारायणस्याखिलनायक
स्य। सिद्धेन हीनार जलं पितृणां गच्छंति ते नाकमनंतपुण्याः॥ विलसांय
मुनांशीतां पुण्यां गोदावरीनदीं। सेवंते ये [illegible] नाचारास्ते नदानपरायणाः
[illegible] ये नर्मदायामि [illegible] नर्मदायां मज्जंति
ननेपमूपंति पंपान्नेन [illegible] कदाचना ये नर्मदायामि

वै०मा० ४९ नुष्ठानि च दद्भूतिम ।। विधूतपापानि महेन्द्रलोकं गच्छंति ते नैव चिरं वसं
नः।। स्नानार्थमेव नालं त्रिरात्रं नियतं नराः।। मासमासमेव विप्रेण तेन
रानाकिनः स्मृताः।। गंगासलिले यथा गच्छ केदारे पुष्करे तथा।। वस्त्रापथे प्रजा
मिचमन्तातो विस्तु गामिनः। द्वारवत्यां कुरुक्षेत्रे योगाभ्यासेन ये मताः।।
हरिरित्यक्षरं केके ये नां तेन पुनर्नवाः।। त्रिरात्रमपि ये विप्र द्वारकायां पु
रिस्थिताः।। मत्र्योति गोमतीतीरे धन्यास्ते केशवप्रियाः।। षण्मासमुपि
नादेवान् को रित्यां तितिलेंद्रियाः।। तेनूनमच्युतात्मानो दृष्ट्वा सुरघहारि
णः।। अनेकजन्मार्जितपुण्यतो ये मज्जंति ते गोमतिकर्णिकायां।। नमं
ति विश्वेश्वमप्यमाकाशीं ते वै ममापीह भवंति वंद्याः।। पूजापि चाहं पिये
तुनमो द्वन्ति तैः सह।। लिङ्गान्विकीयतो लोहं च दत्त्वा धेनुं पयस्विनीं
देमतादिवि छिन्नश्छिप्रते नराः स्वर्गगामिनः।। उत्पाद्य पुत्रान्संस्थाप्य पित राम ४९
भेतामहे पदे।। निर्मलानि ख्लं कादे ते महलाः स्वर्गगामिनः।। स्वेन्यान्ति

द्रव्यामतनं संतुष्टा स्वधनेन च। स्वर्णाकमुपभुंजंति ते नराः स्वर्गगामि
नः।। अन्नदा० जलदा० निराधारां मधुरां पापवर्जितां। स्वागतेनातिनांबंते
तेनराः स्वर्गगामिनः।। अज्ञानानामज्ञानानां च कर्मणां फलसंचये। विपाप
त्ता स्वधर्मे विप्रते नराः स्वर्गगामिनः।। दानधर्मप्रवृत्तानां धर्ममार्गानुगा
यिनां।। श्रीसाहं वर्द्धयंस्ते ते मोदंते दिवि ते नराः।। हे मंते वह्निदोयस्य
तथाग्नौ क्षेत्रज्ञ श्रद्दः। वर्णाश्रमाः सदा तावत् स्वर्गे मोदते चिरं।। पुण्य
कालेषु सर्वेषु नित्यनैमित्तिकादिषु। न तथा यः कुरुते माकं स पतन्नेव सूर
लोकमाप्नुः।। दाने दरिद्रस्य विनीतः क्षमिणं च यूनां तपो। ज्ञानवतां च मौनं।। स्व
च्छानिहस्तिस्त्रुसु खो त्तितानां दया च भूतेषु दिवं नयंति।। त्रिविधः कर्मसं
बंधः पुण्यपापसमुद्भवः।। सत्यमेव परमं।। सत्यातिपते वर्त्मसत्तमं।। तपो
ध्यानसमायुक्ताचारण्य सर्वा बुधः। पापं तु पतना योकं सत्यमेव नमं
नूयनः।। वचोन परिचारेण क्रोधेण तिलन रूपवा। पुण्य हीनस्य वैपुंसस्त

वै०मा०
५०

द्गजादि विलोपनं ॥ अन्नतो गिरिदुर्गेषु रक्षाः संति सपुष्पकाः ॥ पतंति
वातवेगेन समूलाः सघना अपि । सत्यधर्मविहीनास्ते तथा यांति समा
क्षयं ॥ सामान्यं सर्वजंतूनां कृतं धर्मस्य लक्षणं । येन संतरते जंतुरिस्लो
कं परत्र च ॥ दानमेव परं श्रेष्ठं सर्वपुण्येषु वै द्विज । दानेन नश्यते पापं स
र्वं दानेन लभ्यते ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यमन्यदसुदयात्मकं । सत्यं च
पंचमं दानमिति पंचविधं स्मृतं ॥ प्रातर्मध्यापराह्नेषु त्रिषु लोषु पत्र
तः । यत्किंचिद्दीयते नित्यं नित्यकालमिति स्मृतं ॥ सूर्यं दिनं न कर्त्त
व्यमात्मार्थं हितमिच्छता । यस्मिन् काले न दत्तं यत्तत्क्षेन नो पतिष्ठ
ते ॥ यः स्वयं अन्नदाने मेधार्थं ददत्वा बुद्धिवर्तितः ॥ उत्पादयाम्यहं रोगं तस्य
रोगनिवारणं ॥ न स्मकार्येषु संदृष्टं तु रूपीता प्रदापिकं । मंदानले
न संयुक्तं ... लापकारकं ॥ त्रिषु कालेषु नो दत्तं ब्राह्मणेषु सुरेषु
च । स्वयं तु भुंक्ते तन्नेमि शं पापं तेन स्मृत महत्कृतं ॥ प्रायश्चित्तेन शोध्यता

राम
५०

न्नहं परिशोधये । उपदासेर्महादेव्यकाद्यशोधकरादिकैः ॥ चर्मका
येयथा चर्म... स्योपरि निर्घर्षणः । तथा धर्मे चकषायैस्तु कटुमंत्रौषधै
यथा ॥ तथा ... पापकर्त्तारं शोधयामि न संशयः । औषधीनां तु योगेश्च
कषायैः कटुकैः ध्रुवं ॥ उष्णोदकैश्च संतापैर्वैद्यरूपेण नान्यथा । ब्राह्म
णं तिलसाम्येन गात्पुण्यान्न नो नुगान्नौ किं करोति समर्थश्च न दत्तं
दानमुत्तमं । महता रोगरूपेण नमेनं परिवार पेत ॥ नित्यं कालस्य यद्द
नमात्मानं पापि लियुप्पा । न दत्तं च महादेवि कृपया निर्ज्ञान्कितः ॥ न
घातान्नृणां नयास्मेतानुपापेदक्षिणीः कृतः । नैमित्तिकं प्रवक्ष्यामि दा
नकालं तवाग्रतः ॥ महापर्वादि संप्राप्ते नाथ प्राप्ते न येव च । पितुः
ह्यपाहदिवसे चैव राख्यादिषु यत्नतः ॥ मासेषु पुण्यकालेषु दानं नैमि
त्तिकं स्मृतं । काम्यकार्य प्रवक्ष्यामि यद्दानं फलदायिकं ॥ व्रतादिकं
समुद्दिश्य काममात्र परिकल्पितं । तत्काम्यं कथितं सम्यक् सर्वांगोरे

वै०मा०
५१

वृषं गतः॥ तस्य दानस्य भावेन भावनापरिभावितः। नाटूकूपफलं समा
श्रित्य मानुषमुत्तमं साधनात्॥ अन्यत्तु दयं प्रवक्ष्यामि यच्च यज्ञादिसुत्तम
नां॥ ज्ञातकर्मादिकाले तु गोदानाक स्नाहनादिकं॥ प्रासाद ध्वज देवालाप
तिष्ठादिक्षु यस्तृतः। इत्यादिकं महादेव दानमप्युदयादिकं॥ कृता हृषि
करं लोगा धराः स्वर्गसुख प्रदं। अन्यच्चैव प्रवक्ष्यामि एकदानं द्वितीय
म॥ कापथ्य संहयं ज्ञात्वा चार स्यापपरिपीडितः। दृष्टाहानानि यत्नेन कु
र्यादात्मानं न कस्य चित्॥ मातेऽयमपि मे पुत्रा जाया बांधवसोदराः। कृप
मे तेन विध्यंति मां विना सुहृदो मम॥ अहं च वित्तहीनो वा कथं त्वां बन्धु
नस्तथा। नवि ऋ मातिविज्ञाय न ददाति च किंचन॥ आज्ञापाशानु
ते बद्धो दुर्लोपा दैवमायया॥ मत्तुं भयाति मूढात्मा कंदंति वत्तलः सु
ताः॥ दुःखेन पीडिताक्षिं चिन्मोहनाकुलचेतसः। स्वस्थमत्तं च यदा राम
नं कथं विकल्पयंति ते॥ ततस्तस्मिन्नाति काले मोहदुःखे गतेऽसति ५१

विस्मरंति च तद्दानं लोभाद्धान ददत्यपि॥ मतोपमिति च ज्ञात्वा स्नेहो
त्पत्तिर्निवर्तते। योसौ मतो महादेव मम पार्श्वे निर्यंत्रितः॥ तस्मात्क्षुधा
समाक्रांतो भक्तः दुःखेन पीडितः। पश्चात्ते नरके घोरे चिरकालं न संश
यः॥ तस्मादुत्तमं प्रदातव्यं स्वयमेव न संशयः। तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च क
स्य नार्थाय नैव का॥ संसारे नास्ति कः कस्य स्वयं तस्माद्दीयते। पा
नमन्नं च तांबूलं उदकं कांचनं तथा॥ वसनं गां च भूमिं च छत्रपात्रा
ण्यनेकधा॥ फलानि भूमिदानानि विविधानि स्वकृतानि च॥ दातव्या
नि महादेव नानाकार्य विचारणा। तीर्थानां नदतां विप्र वक्ष्यामि
तवाग्रतः॥ तुलसीपत्नी मिश्रं गंगाजाति पुण्या सरस्वती। रेवा च यमुना
तापी नदी चर्मण्वती तथा॥ सरयू प्रवरा वेणी पूर्णा पापप्रणाशिनी
कावेरी कपिला चान्या विशाला विश्वतारिणी॥ गोदावरी समाख्याता
तुंगभद्रा च गंडकी। पापिनां पापहा नित्यं नदी धीमरयोत्स्मृता॥

वै०मा० ५२

देविकाकृष्णागंगाचन्द्रभाग्याः सरिद्वरोत्तमाः। एतास्तु पुण्यकालेषु सं
तितीर्थान्यनेकशो ग्रामे ग्रामे वा यदि वारण्ये नद्यः सर्वत्र पावनाः। तत्र
तत्रैव कर्तव्या स्नानदानादिकाः क्रियाः॥ ... नश्यते नाम तस्य
तीर्थस्यापो हि मात्रं तेनेसुखारकं कार्यं विष्णुतीर्थमिदं महत्॥ तीर्थस्य
देवता विष्णुः सर्वत्रापि न संशयः॥ नाशयन्ति येनास्मरेत्तीर्थस्य
साधकः॥ तस्य पुण्यफलं सम्यक् विष्णुनाम्नैव लभ्यते। अज्ञानानां
वतीर्थानां देवतानां न संशयः॥ विष्णुनाम्नैव नामानि मानवः परिकी
र्तयेत्। सर्वविष्णुरिति ध्येयः पुण्यास्तीर्थरूपाश्च सागराः॥ सरांसि यानसा
दीनि निर्झराः पल्वलादयः। स्वल्पोऽपि योऽपि कूपस्तडागी वापिका हरिनाम
ताः॥ पवित्रास्तीर्थरूपाश्च यत्र गङ्गा हि तिष्ठति। ब्राह्मणा यत्र विद्वांसः
कोलुकेनापि चाप्यस्ताः॥ नद्देवतीर्थं सुमहत् सर्वपापहरं स्मृतं। आर्कं राम ५२
वस्त्राद्यनूमिश्च देवत्वाल्लाद्धोमतः॥ यत्र वेदध्वनिः सम्यक् यत्र विष्णु

कथाः शुभाः। स्वगृहं पुण्यसंयुक्तं गोस्थानमपि पावनं॥ यत्राग्नयस्य
सफरवरो यत्र रामोऽतिपावनः॥ एवमादीनि तीर्थानि पितृतातानि तथैव
च॥ पञ्चतेषाध्यधर्माप्पिः स्वयं यत्र गुरुः स्थितः। साध्वी यत्रास्ति वै भार्या
तत्र तीर्थं न संशयः॥ यत्र धर्मरतिर्नित्यं विद्वान्पुत्रः प्रवर्तते। तत्राप
हि तत्तीर्थं तारणाय प्रतिष्ठितं॥ इत्येवमादितीर्थानि राजन्वैष्णुस्तथैव
ती च॥ एवमादिषु तीर्थेषु पर्वयोगविशेषतः॥ दानानि विविधान्यद्द्यात्तु पात्रा
यपासाद्य यत्नतः॥ विना पात्रं न दातव्यं दानं श्रेयः स्वमिच्छता॥ पात्रमासा
द्य दातव्यं स्वशक्त्या धनाहृत्या नरैः। मया सर्वमिदं सम्यक् स्वर्गमार्गप्रद
र्शकं॥ इदं तव समाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि॥ ॥इति श्रीपद्मपु
राणे पातालखंडे आदिवाराहपृथ्वीसंवादांतर्गत यमब्राह्मणसंवादे
दशमोऽध्यायः॥ ॥ब्राह्मण उवाच॥ ॥एतन्मम खेऽपि विज्ञानातिसुत्र
कर्मकरः पुमान्। नयाति नरकं स्वर्गं तथा पापक्रियारतः॥ कं तु निर्वि

विधेरिष्टैर्दानजपादिभिः॥ सम्यगाचारसुकृतैः स्वर्गतिं स्यमवाप्नुते॥
वै०मा० विधेरिष्टैर्दानजपादिभिः। सम्यगाचारसुकृतैः स्वर्गतिस्त्वमवाप्यते॥
५३ विद्याचारधर्मोपेतैर्माद्विजैर्वेदपारगैः। प्राकृतेपुण्ययोगेन यत्तु नैनकि
ञ्चित्कृतं भवेत्॥ विनैव च विज्ञानं बहुदानं न कुर्वते। विस्मृतान्यमने
नापि कर्तुं वा सर्वं च तत्सदा॥ अग्निहोत्रादयो धर्मा विप्रैर्लोके युगे।
दुःकरा दानधर्मो विदुः। तेन गन्धमालाः॥ तस्मात्तेन धर्मेण लोकं ते
धर्मसंचयात्। तस्मो विप्रोपवीतैर्हि धर्माधर्मप्रवर्तकः॥ तदेकं कथ्यतां
धर्मसर्वधर्मोपरि स्थितं। कृते येन येनेह सर्वपापक्षयो भवेत्॥ ध
नधान्यं यशो धर्ममायुर्येनाभिवर्द्धितं। इहलोके परत्रापि स्वर्गोपिना
शयो भवेत्॥ साध्या नारायणो देव कन्यानामनपमदः। तस्यैव स
प्रसादेन कामाः करतले स्थिताः॥ सर्वपद्मतपोदानतीर्थानि वाधिकं
फलं। लभ्यते येन पद्मपत्रे वसन्ति नदा स्थिताः॥ साधु साधो महादेवप राम
दिधर्मोपदिष्टाने। सर्वधर्मक्रियासारं तदेकं कथयाम्यहं॥ पापानामनु ५३

रूपाणि प्रायश्चित्तानि यद्यथा। तथा तथैव संस्पृष्ट्यकल्पितानि महा
र्षिभिः॥ कर्तुं तानि न शक्यं तेदेव प्रत्येक नरोनरैः। सर्वपापहरं तु एषमे
कं चेद्यासितद्वद॥ ब्राह्मण उवाच॥ नमो ब्रह्मण्यसंकाशान मस्ते जगत
:पते। नमो स्कन्दवरूपाय स्वर्गमार्गप्रदायिने॥ धर्मज्ञाय स्वरूपाय
सर्वगाय नमोनमः। येयं पालमते पृथ्वी त्रैलोक्यं च बपैव हि॥ ज्ञानस्य
पस्तथामतं वराः सर्वं तुपास्यते। नव्ययारहितं किंचिज्जगत्स्थावरजं
गमं॥ विधं तत्वदिहीनं तु मधोन रूपतिवेदगतः। चमात्मा सर्वभूतानां स
तां सत्यस्वरूपदा नः॥ राम मानां रजस्तं चतमसांतम एकधा चतुःपादो
न वादेवस्तु भगात्रिलोचनः॥ समहस्त स्त्रिवद्ध्यरूपरूप नमो
स्तुते॥ सर्वधर्ममयो धर्म स्थायी विग्रहविग्रहः॥ साक्षाद्दृष्टो सिलोके ह्य
देवतुभ्यं नमोनमः॥ इदिस्थः सर्वभूतानां पुण्यपापेदितानवान्॥ ते
तानुग्रस्ता च भूतानां दातादेव प्रभुगतिता। प्रवर्तकोहि सर्वस्य देववंदं

धर्मोविन्नो ॥ सर्वधर्ममयं सारमेकं तत्कृपया वद ॥ यम उवाच ॥ परितुष्टो
स्मि ते विप्र स्तोत्रेणानेन विशेषतः । तथा त्वया समधर्मेण मान्यो मे कृपया धि
कं ॥ यत्र कस्यचिदाख्यातं तद्गोप्यं परमं मम । सारं सुकृतसंघेषु पदैकं
परमं मतं ॥ महानिरयसंघात निर्वासनकरं ततः । नारायणपदं पवित्र
लनूवक्ष्ये विनयमनोचितः ॥ व्यामोहाय चराचरस्य जगतस्ते ते पुराणा
गमास्तां तामेव हि देवतां परमिकां जल्पंतु कल्पावधि ॥ सिद्धांते पुनरे
क एव भगवान्विष्णुः समस्तागमव्यापारेषु विवेचनव्यतिकरं नीतेषु
निश्चीयते ॥ तेनो ब्रह्मा च विष्णुश्च यमे चत्रयी मता । दापो मिदी पर्षयो
गेः सर्वत्रि वेदेषु वर्तते ॥ अनाराध्य हरिं भक्त्या कांक्षोकात्सामुपां हुधां ।
आराधिते हरौ कामाः सर्वे करतल स्थिताः ॥ अनाराध्य हृषीकेशं सर्वदे
हिनां । कोपिकः पिकिम यत्र न लेजेत निनिश्चितं ॥ अपत्यं द्रविणं दाराहा राम
रा हर्म्यं हयागताः ॥ सुखानि स्वर्गमोक्षौ च न दूरे हरिभक्तितः ॥ नारायण ५४

परो देवः सत्यरूपी जनार्दनः । त्रिधात्मानं स भगवान्ससर्ज परमेश्व
रः ॥ रजः सत्त्वमो सांयुक्तोऽनंतरजः सत्त्वाधिकं विष्णुः । सत्त्वजनानि कमले
ब्रह्माणं कमलासनं ॥ रजसा न समासात्तु ष्टं सृष्टं समसाधिकं तु ॥ सत्त्वं रज
स्तमः श्चेव त्रितयं चेतदुच्यते ॥ सत्त्वेन मुच्यते जंतुः सत्त्वं नारायणात्मकं ।
रजसा सत्त्वयुक्ते न लवेष्टो मान्यत्रोऽधिकः ॥ यद्वेदवाक्यं धर्मस्य तत्पुरि
नृपोपसेव्यते ॥ [illegible] मिति विख्यातं कनिष्ठं गदितं नृणां ॥ लेभरा जानवे
न लोके रजसा तमसा युतः । यद्वानं तत्समाकर्ण्य वदंता मसंज्ञयत् ॥
तच्चदुर्गतिदं न्हणांमिह लोके परत्र च । यो विष्णुः सत्त्वं ब्रह्मा यो ब्रह्मा स
हरः स्वयं ॥ इत्याल्य यो विपुले स्मिन्ध्यासा वेदेषु निश्चयाः । यो भेदं कुरुते ते
नां त्रयाणां द्विजसत्तम । स पापकारी पापात्मा अनिष्टां गतिमाप्नुयात् ।
विष्णुरेव परं ब्रह्म त्रिभेदमिह पठ्यते ॥ तस्मात्यं [illegible] धवो मासः प्रियः सर्वे
षु कर्मसु । कीर्तितः हयमेधादि महाक्रतुफलप्रदः ॥ तीर्थस्नानतपोदान

वै०मा०
५५

तपस्तप्तं फलाधिकः॥ स्नानं विना तु नियमेन नयामनारतं मेषगतं र
वौ ये॥ कुर्वंति तेषु नास्ति किंचित्प्रकल्प्यते भस्मसितिसतिलंतां हत्वा
हत्वा किंकरो घोरपुरो मेतु स्वालु स्वाचित्रगुप्तस्य लेखकं॥ स्नातास्नातामा
धवे मासि तीर्थे पूर्वान्पूर्वानुद्धरंतीह पापात्॥ हृदं तु छेदकरं न तस्मा
त्स्नानं नाग्निपरं तु स्यां॥ निर्वासि हेतुर्नरकात्तस्मान्माधिकास्न
यकारणं ततः॥ भागीरथी नर्मदा च यमुना च सरस्वती॥ विशोका दहिले
नु प्रकीर्तिता॥ द्वादशैता महानद्यो नित्यं तेनावगाहिताः॥ वैशाखे विधि
ना स्नानं न घोपः स्नानमाचरेत्॥ सर्वाः समुद्रगाः पुण्याः सर्वे पुण्या नगो
त्तमाः॥ सर्वमायतनं पुण्यं सर्वे पुण्या वनाश्रमाः॥ तेनावगाहिता दृष्टाः प्र
णता वकुसेविताः॥ स्नानमर्कोदिते सूर्ये वैशाखे नियतश्चरेत्॥ तस्य पु
ण्यं महादेव किंचिद्वक्तुं न शक्यते॥ यदि वक्त्रसहस्राणि सहस्राणि भवं राम
ति हि। आयुषा ब्रह्मणस्तुल्यं यदि स्याच्छिवसत्तम॥ तदा माधवमासस्य फ ५५

लं कथयितुं न वै तत्॥ महानिरयकृच्छ्राणि समाधवो माधवो यथा॥ ब्रह्म
हत्यादिकं पापमगम्यागमनादिकं। ज्ञानाज्ञानकृतं पापं स्मृतिपातकमेव
च॥ उपपापं रहस्यं च संकरीकरणं परं। जातिभ्रंशकरं घोरमपात्रीक
रणं तथा॥ मलावहं प्रकीर्णं च वाङ्मनःकायसंभवं। माधवो निर्दहेन्मा
सो विधिनापमनुष्ठितः॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च।
वसेद्विष्णुपुरे श्रीमान्माधवे योर्चयेद्धरिं॥ सर्वेषां पत्रजातानां तुलसी
विष्णुवल्लभा॥ पुष्पं तु मालती पुण्यं मुक्ता चैव सरोरुहं॥ पुष्कराद्दीनि ती
र्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा। वासुदेवादयो देवा वसंति तुलसीदले॥ स
र्वदा सर्वकालेषु तुलसी विष्णुवल्लभा। तस्मात्तु मालती पुष्पं मुक्ता चैव
सरोरुहं॥ एतद्वा तुलसीपत्रं न तथा माधवमर्चयेत्॥ तस्य पुण्यफलं वक्तुं
न शेषोपि नो भवेत्॥ अस्नात्वा तुलसीं छित्त्वा देवार्थे पितृकर्मणि॥ त
त्सर्वं निःफलं याति पंचगव्येन शुद्ध्यति॥ दारिद्र्यदुःखरोगार्तिपापानि सु

वै०मा० बहून्यपि। तुलसी हरति क्षिप्रं रोगानि च हरीतकी ॥ तुलसी कृष्णगौराख्या
५६ तयाभ्यर्च्य मधुद्विषं। विशेषेण तु वैशाखे नरो नारायणो भवेत् ॥ काधवंम
कृत्वं मासं तु यस्यायो वैशाखे नरः। त्रिसंध्यं मधुहंतारं नार्चयेन्न स पुनर्भवः ॥
अलाभे पुष्पपत्राणाम् दलेनापि पूजयेत्। मालतीं तुलसीं धूपेयविनापि
हरिं सदा ॥ आर्तो रोगैर्वा विधानेन माधवे माधवप्रियः। यो ह्यस्य मलमासिं
चेतोयेन बहुना सदा ॥ कुर्यात्तिदक्षिणं तं तु सर्वदेवमयं नरः। पितृदेव
मनुष्यांश्च तर्पयेत्सचराचरं ॥ योऽश्वत्थमर्चयेद्देवमुदकेन समंततः। कृला
नामयुतं तेन कारितं स्यान्न संशयः ॥ अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नोद्
विचिंतितं। अश्वत्थतर्पणान्नात सर्वदुःखं विलीयते ॥ तर्पिताः पितरस्तेन
तेन विष्णुः समर्चितः। योऽश्वत्थमर्चयेत्क्षिप्रग्रहास्तेनैव पूजिताः ॥ येना राम
निपुत्राणि तथानामी वकुलादीनि चंदनमर्क बिल्वं। अश्वत्थस्य ... वंसमा ५६
लमैततत्स्य कुर्यान्नित्यं जातिधर्मं ॥ कंटकं दृष्ट्वा गां तु स्नात्वा पिप्पलत

र्पणं। कृत्वा गोविंदमभ्यर्च्य न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां
वैशाख्यां च दिनत्रयं। सर्वान्नाकेऽपि सिद्धिना नाना वा पुरःसोपिवा ॥ पूर्वो
क्तनियमैर्युक्तः प्रातः स्नात्वा प्रसन्नात्मनः। विमुक्तः पातकैः सर्वैः स्वर्गम
क्षयमश्नुते ॥ वैशाख्यामपि नुक्तां वा भोजयेद्ब्राह्मणान्दश। त्रिरात्रमु
षितः स्नात्वा कृष्णारं प्रयतः शुचिः ॥ गौरान्वा यदि वा कृष्णान्तिलान्म
क्षौद्रेण संयुतान्। दद्याद्दाद्य विप्रेषु तेनैव स्वस्ति वाचयेत् ॥ प्रीय
तां धर्मराजो मे पितृदेवांश्च तर्पयेत्। यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणा
देव नश्यति ॥ अ... आयुतं च तिष्ठेत्स स्वर्गलोके यथासुखं। मासमेव
तु न पन्नपेत्त प्रजितोऽखिलदेवतैः ॥ पक्वान्नोदककुंभादि पितृदेवतातु
ष्टये। त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पूर्णायां च दिनत्रयं ॥ सोहं सान्निकिलो विप्रस
र्वपापैः प्रमुच्यते। सुवर्णं तिलपात्रेस्थं ... च हं ॥ तर्पये
दुदपात्रैर्यो द्विजदत्तां अपोहति। वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु स्नात्वा कमल

वै॰मा॰
५१

योनिना ॥ तिलादेयाः स्वसंतानस्य च श्रेयः संततिहेतवे ॥ इहार्थं च पुराणं तु तं तदा
कर्णाय सुव्रत ॥ फलं माधवमासस्य पूर्णायां परमाद्भुतं ॥ मेषसंक्रमणमार
भ्य तिथयस्तिस्र उत्तमाः ॥ सर्वयज्ञाधिकाः पुण्याः पुराणेषु प्रकीर्तिताः ॥ वि
शेषतोऽपि तास्तिस्रः पवित्राः पितृदुर्लभाः ॥ ततोऽपि पूर्णिमा पुण्या माधवी
माधवप्रिया ॥ येयं वाराहकल्पस्य तिथिराद्या महाफला ॥ पुराणनारायणेना
स्मामादिदेवौ विमोहितौ ॥ हिरण्याक्षमधूविप्रष्टयैदीच समुद्धृता ॥ त्रयो
दश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यामयं विभुः । क्रमादेतत्त्रयं चक्रे यज्ञेऽस्मिन्मासि
माधवे ॥ ततः प्रभृति विप्रेंद्र विख्याता दैवपूर्णिमा ॥ कल्पादिः पावनाख्याता
कर्मणः कल्पसादिनी ॥ येन स्नानेन वैशाखे प्रातर्नियमशालिनां ॥ किं
तस्य जन्मना विप्र नरमात्मापकारिणा ॥ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां वैशाख्यां च
दिनत्रये । अपि सम्यग्विधानेन नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ प्रातःस्नानः सनि राम
यमः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्नानदानार्चनश्राद्धक्रियादुरितवर्जिताः ॥ ५१

यस्यागता नाच वैशाखी गता नूनं निरयालयः ॥ न वेदेन समं शास्त्रं न ती
र्थं गंगया समं ॥ न दानं जलगोतुल्यं न वैशाखीसमा तिथिः ॥ जलधेनुं
च यो दद्याद्वैशाख्यां विमुक्तस्त्वरः ॥ त्रयाणामपि देवानां चतुर्थोऽयं विव्रो
षतः ॥ मातृहा पितृहा चैव ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ जलधेनुं समालोक्य मु
च्यते सर्वपातकैः ॥ दत्वा पूर्वान्स्वरांश्चैव नरकान्नारयंति ते ॥ जलधेनुं प्रय
च्छंति वैशाख्यां विधिना च ये । शर्कराफलताम्बूलत्वक्पानत्नछत्रिकाः
प्रयच्छंति द्विजाग्रेभ्यो धन्यास्ते तत्र कीर्तिताः ॥ मणिकोदककुंभं सोपस्करका
न्नहेमदक्षिणं ॥ यः प्रयच्छेत वैशाख्यां सोऽश्वमेधफलं लभेत् । अत्राप्यु
दाहरंतीममितिहासं पुरातनं ॥ ब्राह्मणस्य च संवादं प्रेतैः सार्द्धं महा
वने । ब्राह्मणो धनशर्माभीन्मध्यादेशे पुरानघ ॥ कुशाद्यर्थं वने जातो दद
र्श महदाद्भुतं । नीलोपपदसोद्भुतं स्थानं प्रेतानतिदारुणान् ॥ ऊर्ध्वके
शान्शुष्ककायान्कृष्णदंतान्कृशोदरान् । कुर्वतो विविधान्रावान्

वै॰मा॰
५८

धावतोपि द्रुतस्ततः॥ तान्दृष्ट्वाथ यक्तिस्तोत्रालक्षणोविद्रुतोस्रवात्॥ अं
दमानास्ततस्तेपि तमेवानुययुस्तदा॥ स धर्मराजमानस्तैः प्रेतैरुवाच म
धुरं वचः। केयूयं वः कुतो यस्माज्जातेति निरयोचिता॥ नयान्तमनुकंपयं मां दु
ःखितं त्रातुमर्हथ। वेमावं वकुन स्वंव निस्वं विप्रमनागसं॥ नवतामपि
सम्प्रेयोन्नतं दास्यतिके न्नाव॥ ब्रह्मण्यो भगवान्विष्णुस्तुष्टोमयानुकंपया
अतसीपुष्पसंकाशो विष्णुः पीतांबरो हरिः। यस्य श्रवणमात्रेण नाम्नो या
ति महातमः॥ अनादिनिधनो देवः शंखचक्रगदाधरः। अव्ययः पुंडरी
काक्षः प्रेतमोक्षकरः स्मृतः॥ यम उवाच॥ नाम्नः श्रवणमात्रेण विष्णो
स्तेपितोजवत्। पितृणां चाः पुण्यनाव स्यादयादादिक्षयं त्रिता॥ प्राणि
नास्सस्य कवसात दादृष्टेन नो दिता। दूरमृत्युर्द्विजं प्रेतान्दृष्ट्वा पापरिपाद्वि
ता॥ दर्शनेप्रवर्तेविप्रनाम स्मरणतो हरेः। नाव मन्यमनुप्राप्ता वयं राम ५८
त्राताद्यात्तव॥ अपाकरोति दुरितं श्रेयः संयोजयत्यपि। यशो विस्तार

यत्नात्सुनूनं वैष्णवसंगतः॥ रसायनं मया त्रातापरमानंददायिनी
नानंदयति कं नाम वैष्णवी कीर्तिचंद्रिका॥ अयं कृतघ्ना मास्ति द्विती
योयं विदेहवतः॥ अवैष्णव स्तुतीयोयं त्रयाणामपि पापकृत्॥ स देवा
नुष्ठितात्तेन पापेनातिकृतघ्नता। तेनास्य कर्मजं नाम कृतघ्नाख्यं मयाख्य
तं॥ सुदास भूति नामायं शूद्रो पूर्वजन्मनि। कृतघ्नस्तेन पापेन प्राप्तोव
स्थां सिमां द्विज॥ अतिपापिनि धूर्ते च गुरुस्वाम्यहितेपि च। निःकृतिर्विद्य
ते विप्रकृतघ्ने नास्ति निःकृतिः॥ नानानिरयसंघातं त्वाराणे पतितान्क्षमेः
अनुत्पन्नतो वस्थामंत्या मेतांगतो द्विज॥ अनेनात्रं सदा नुक्तंन कृतं देव
तार्चनं। अदत्वा गुरुविप्रेभ्यस्तेनास्येयं विदेवतः॥ अयं दत्वा सह स्वस्य
ग्रामा मामासि शूरोन पः। हरिवीरकृतिस्थातो नाम्नासी पूर्वजन्मनि॥ रो
षाहंकारनास्ति कोगुर्वाज्ञालंघनोद्यतः॥ अकृतैव महायज्ञाननुक्तवान्
विप्रनिंदकः॥ कर्मणा तेन पापेन महानरकसंकटं। अनुत्पन्नतः प्रेतो

वै॰मा॰
५९

द्वा

ज्ञातो नाम्नाविदेवतः ॥ अवेनुग्रास्वस्तीपोहं त्वयाणामपि पापकृत् । तेन
मे कर्मजं नाम ब्राह्मणोहं यवस्थितः ॥ मध्यदेशोरुवो नाम्नाततमोत्तो
त्ततोप्यहं । विप्रो ग्रामः पुरवासी यत्रासौ पूर्वजन्मनि ॥ मयाकेवलमेवैकस्मो
त्नमार्गानुसारिणा । उद्दिश्य माधवं देवं नस्नानं मासि माधवे ॥ तर्पितानति ।
थयो दत्ताः सर्वेषुद्धाः श्रोत्रियेषु चान्नपुष्पफलतांबूलचंदनव्यंजनांबरैः ॥ वि
द्वांसो नार्चितास्तत्र पितॄन्देवतनुष्टये । मयान्येकापि वैनुग्रास्त्रवा पूर्णा पूर्णफ
लप्रदा ॥ स्नानदानक्रियापूजासुकृतैरपि पालिता । तेन मे वैदिकं कर्मज्ञा
तं सर्वं चनिःफलं ॥ ततो वैनुग्रस्वनामाहं प्रेतो जातो स्मि गर्वतः । एतत्ते सर्व
माख्यातं त्वयात्तमपि कारणं ॥ ततो जलं समुद्धृत्य पापात्तु विमोक्षिवेयतः
विमुक्तो ब्राह्मणास्तीर्थैः साधवः परमेयतः ॥ तारयंति महापापान्निरये राम ५९
ष्वोपि संस्थितान् । गंगादिपुण्यतीर्थेषु यो नरः स्नातुमिच्छति ॥ यः करोति
सतां संगं तयोः सत्संगमो वरः ॥ अपुत्रवानहं पुत्रोस्ति धनशर्मेति विश्रुतः ॥

तं गच्छावो धय स्वामिन्नस्मदर्थे कृतोद्यमः । कार्ये समुद्यमं कृत्वा परे वां स
मुपस्थिते ॥ पुष्कलं तं फलमाप्नोति यत्तु दानक्रियाधिकं ॥ प्रेत उवाच ॥
प्रेतवाक्यं समाकर्ण्य धनशर्मातिदुःखितः ॥ स तं जनकमाज्ञाय पतितं नि
रयेदिशे । आत्मानमसतितो निंदन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ धनशर्मोवाच ॥ स्त्र
हं तव सुतः स्वामिन् गौतमस्य निरर्थकः । यत्तु पुत्रो न पित्रर्थे पितुः कुर्या
दत्तं द्वितः ॥ आत्मानं पावयेन्नासौ वदाता द्रव्यवानि च । धर्मो गहनसूक्ष्मो
यं त्रायते न यस्मात्तस्मा ॥ यदि यद्यापि तावच्चुमिमां प्राप्तोसि दुर्गतिं । यथा च
सुखसंयाने नौरि मित्र मिवांतसि ॥ लोकयोः सुखसंयाने तस्यास्तनयो
मतः । द्वौ गुरू तु रुषस्नेहपिता माता च धर्मतः ॥ तयोरपि पिता श्रेयान् वीज
प्राधान्यदर्शनात् । किं करोमि क्व गच्छामि कथं तातगतिस्तव ॥ धर्मत
वंन जानामि संस्थयामि चः तव ॥ प्रेत उवाच ॥ शृणु पुत्र वचः सत्यं ज्ञावि
तीर्थसमेव तात् । अपपुण्येन केनापि न विश्व दुर्गतिर्मम ॥ मया वेत्ता

वै॰मा॰ निकर्माणि कुर्वाणा कलिगर्वितः। अनादृतं गुरुवचो गुरुस्तत्रावमानितः
६० गुरूणामपमानेन प्रहर्षक्रोधविस्मयैः। पुण्यानि क्षयमायांति पत्रांसी
वहितुर्नये॥ घोरातिक्रमनादृत्य कर्मश्रोता विरोधिपता। केवलं वैदिकं
कर्मकृतमज्ञानतो मया॥ पापेंधनदवज्वाला पापद्रुमकुठारिका। कृता
नेकापि वैशाखी विधिना पुत्र पूर्णिमा॥ अव्रतायस्य वैशाखी सो वैशा
खोन वेन्नरः। दशजन्मानि च ततः तिर्यग्योनिषु जायते॥ चिरंतत्वा तथा
प्रेतः कालपर्यायतः क्रमात्। जनते मानुषं जन्म कथंचिदपि दुर्लभं॥
उपायं ते वदिष्यामि प्रेतमोक्षकरं परं। कृतवानस्यदहं पूर्वजन्मनि स्वगु
रोर्मुखात्॥ ॥ छ पुत्र गृहं वेगाद्दृष्टे सामुपागता। पंचमे हनि वैशाखी पि
तृदेवात्मनो हिता॥ पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं सकृद्दकुंभान्नफला राम
नि सत्का। दद्यात्सिते यो नवतीह दत्तं आकृत दाने न समाः सहस्रा॥ वै ६०
शाखी पौर्णमास्यां यो जोजयेत्कृमिर्देवतान्। सिको सिक्यपेन वै तृप्तिः

पितॄणां युगसंख्यया। वैशाखे विधिनास्नात्वा जोजयेद्ब्राह्मणान् दश॥
कृष्णाजिनं सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः। गौराच्चाय द्विजाकृष्णानुतिला
नक्षौद्रेण संयुतान्॥ दत्वा दशसु विप्रेषु तैर्नैव स्वस्ति वाचयेत्। प्रीयतां
धर्मराजेति॥ तेन देवान्पितॄन् तर्पयेत्॥ यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेवन
श्यति। वैशाख्यां पौर्णमास्यां च स्पृष्टाः कमलयोनिना॥ तिलादेयाश्च स
र्पाः सर्वांगतो द्विजा। यस्तिलैर्पवसं मिश्रैः स्नाति सर्वांगतस्तदा॥ तस्मात्
लोच धर्मोत्र ददाति वरमीप्सितं। प्रीतये धर्मराजस्य योदद्यादुदकुंभका
न्॥ सप्तसप्ततु तेन तारितं स्यान्न संशयः। त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पूर्णि
मायां च किं तत्स्मरन्॥ स्नात्वा जन्मानव्यात् कुर्वादेवा सम्मधुद्विषं। यत्नो जेताय
तेपुत्र सद् आकस्य यच्छतो॥ योनौ परि विनोप्रेतो हित्वा स्वर्गतिमाश्रये। ए
तयोरपि पापस्य श्रीतोयं समुपागतः॥ तथ्ये मुक्तागतः प्रेतः सर्वे च क्रेस
वैद्विजाः। प्रीतः परमया जनत्वा वैशाख्यां स्नानदानकृत्॥ स्नातः समुद्

नोनक्ष्या प्राप्य माधवपूर्णिमां। दद्याद्बहूनि दानानि तेभ्यस्तु एवं ददेऽप
क।। तत्कृष्णादेवते सर्वे विमानस्थादिवं ययुः। तत्तु एव दानयोगेन धन
र्णापि सद्विजः।। भुक्त्वा भोगान् चिरंकालं ब्रह्मलोकमवाप्य वाह्मणं बापु
त्पनमात्रमस्यै दैन्या स्त्री किल पावनी।। कल्पिता ते मया विप्र समासेनाति
गौरवात्। धन्या सा तेन वकृतिनस्तत एव लाला लोके पुराणपुरुषाः पुरुषा
र्थज्ञः।। ये माधवे मधुनिषूदनमर्चयंति प्रातर्निमज्ज्य नियमेन मनो
विशुद्धाः। यो माधवे मासि नरः प्रजाते स्नातः समाराधयते रमेशं।। यमे
रूपैतै नियमैरङ्गैर्देहोपि न त्वं स विहंति पापं। नैरवकाशो विजितस्त
एतन्नरेषु धन्या विगते नमस्ते।। तत एव गर्जंन्न किं तिमृत्यो मकालं तिये मा
धवमासि युक्ताः। समाधवो न जंति यज्ञयोगस्तपः क्रियादानविधानयो
गात्।। यस्मिन् कृते मासि कथं विदलं पुण्यं पुनः स्यादिह कस्य तुत्संम
ज्ञातो हि मनुजस्य माधवे माधवो हरिः विनाशयति पापानि तमांसी चरित्रो

दये।। तामसोपि जलबिंदुसंगमात् गंगमावहति पावनं तनः।। ते कलेवर
विलेपि योगिनः स्नात्वदेव विचरंति देहिनः।। यावदेति न समास माधवः श्री
रमारमणवाहनो विराट्। स्नातुं पदानिलहतं मनुजो विजाते ताथानिया
नि मधुसूदनमासियुक्तः।। तथैव वंतिह यमे धसमानिता निश्री माधव
स्मरणतो जयतो स्मनाम। मेरुमंदरतुल्यानि पापाण्युग्राण्यनेकशः।।
दहते माधवो मासः स्नातो माधवविवत्नतः।। इदं संक्षेपतः प्रोक्तं मया तेनुग्र
हात् द्विजः। वैशाखस्नानमाहात्म्यं श्रोतुः पापक्षयंकरं।। यस्तु श्रोष्यति
विप्रेमं मिति हासं मयोदितं। सोपि पापविनिर्मुक्तो नमामालोकपिष्यति
ब्रह्महत्यादिपापानि बहून्यपि कृतान्यपि।। वैशाखस्य विधानेन तानि न
श्यंति निश्चितं। त्रिरात्रं कुर्वीत स्त्रिरात्रं दयरां स्त्रियाश्चैव परावरान्।। वैशाखे
विधिना स्नातो नरकान् उद्धरेत् सितद्वा। एकतः सर्वतीर्थानि सर्वे यज्ञाः सद
क्षिणाः।। एकतो माधवो मासो नियमादनुपालितः। यतो भगवतस्तस्य

वैरक्लिष्टकर्मणः॥ प्रियो मे माधवो मासः समासः सर्वतोधिकः। संन्यासं मावि
यही हमही देवकथं च न॥ वेन्ना खं प्रति वैमासं समासाद्य मयोदितः। इह
र्थयनुराहृतं तस्याकर्णयाकृतं॥ अनाख्येयमपीदं ते कथयिष्ये कर्णांत
र। यमत्रवाच॥ वसुन्धरापतिः पूर्वं ख्यातो नाम्ना महीरथः॥ पूर्वपुण्यफला
वामपद्मनेत्रस्पर्शसंपदः। देवतं कामकलनालालनालालितस्थितिः॥ त
देकव्यसनासक्तिर्न धर्मार्थव्यवस्थितः। मंत्रिविन्यस्तराज्यश्रीर्वृत्तुरेविष
यानयं। स कामिनीसहचरो राज्यकार्यपराङ्मुखः। न प्रज्ञानधनं धर्मेना
र्थकार्यं च पश्यति॥ केवलं कामिनीकेलिकलिलोदितलालनः। अथका
लेन महता पुरोधास्तस्य कृपपः॥ ततः प्रोवाच तं धर्म्यमिति चेतयन्।
नवारयति यो मोहाद् धर्मान्नृपतिं गुरुः॥ सोपि तत्पापभुक्तस्माद् बोधना
पः पुरोधसा॥ बोधितोप्यवतानातिसचेतनाकां पुरोहितः॥ पुरोधास्तत्र निर्दे
भोराज्ञासमाह्वदोपनाका॥ स्मरणे राजन्मम पुरो वचो धर्मार्थसंहितं॥ अ

सिद्धार्थमुपेतार्थं मिथ्यारागादिवर्जितं। अयमेव यतो धर्मो यद्गुरोर्व
चसि स्थितिः॥ गुर्वाज्ञापालनं राज्ञामायुः श्रीसौख्यवर्द्धनं। न विप्रास्तर्पि
ता दानैर्विष्णुराराधितस्त्वया॥ न व्रतं न तपः किं चित्तीर्थं हि कृतं त्वया।
हरिनाम त्वया कामवस्तुगेन न चिंत्यते॥ हा सपाप्मीरुसंगत्यान विद्वत्संग
तिः कृता। स्त्रावामरवाहिन्यो वहत्यः कस्य न प्रियाः॥ किं तु ताप्यवनाजी
उक्दलीदलचंचलाः। तरंगतरलैरर्थैर्योगैर्भंगुरैः॥ उक्तपापे
स्ता रूढप्रेमत्वं तिन महात्मना॥ किं विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा
किं विविक्तेन मनसा स्त्रीनिर्यस्य हृतं मनः। एक एव सुहृद्धर्मो निधनेप्यनु
याति यः॥ सर्वमन्यच्छरीरेण समं नाशं गमिष्यति। धर्मज्ञानैः सं विनुयाद्ध
सोक मिव पुत्रिकाः॥ धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरं। अनिलोद्धासि
तोत्तालतालकल्लोलचंचले॥ किं न ज्ञानासि राजेन्द्र क्षणे जीवितविभ्रमं।
विनयोरत्नमुकुरः सुरासुरमणिकुंडले॥ त्यागस्थकंकणो येषां किं तेषां

वै॰मा॰ ६३ तनयं सुखैः। मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठं लोष्टसमं भुवि॥ विमुखा बांधवा या
ति धर्मस्तमनुगच्छति। गम्यमानेषु धर्मेषु हीयमाने तथायुषि॥ जीवितेनु
यमाने च किमुत्थाय न धावसि। कुटुंबं पुत्रदाराश्च शरीरं द्रव्यसंचयाः॥ पार
क्यमध्रुवं किं तु स्वीयं सुकृतदुःकृतं। यदा सर्वं परित्यज्य गंतव्यमवशेन ते॥ अ
नर्थे किं प्रसक्तस्त्वं स्वधर्मं नानुतिष्ठसि। अविश्राममनालंबमपाथेयमदे
शिकं॥ तमःकांतारमध्वानं कथमेको गमिष्यसि। न हि त्वां प्रस्थितं कश्चित्
पृष्ठतोनुगमिष्यति॥ सुकृतं दुःकृतं च त्वां यास्यंतमनुयास्यति। श्रुतिस्म
त्युदितं कर्म कुलोद्दिष्टं विहितं हितं॥ धर्ममूलं निषेवस्व सदाचारमतंद्रितः।
परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ॥ धर्मेण प्राप्यते सर्वमर्थकामा
दिकं सुखं। इंद्रियाणां जये योगं समातिष्ठ दिवानिशं॥ जितेंद्रियो हि शक्नो ६३
ति परिस्थापयितुं प्रजाः। अपि प्रगल्भललनाकटाक्षचपलाः श्रियः॥
विनयप्रमाणधाने न चिरं तिष्ठंति भूभुजां। कामदर्पादिदुःशीलानामविचा

रितकारिणां॥ आयुषा सह नश्यंति संपदो मूढचेतसां। स्थितिर्निष्ट
ष्टार्जितं तेन महात्मना॥ नागता निर्गता तात निर्नंदाति श्रीयते बुधैः। व्य
सनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते॥ व्यसन्यधोधो व्रजति स्वर्यात्यव्यसनी
नृप। व्यसनानि दुरंतानि कामजानि विशेषतः॥ त्यजेत्तस्मान्महाराज का
मं धर्मविरोधिनं। जडानामविवेकानामशूराणां दुरात्मनां॥ जाग्रतो
प्यनिराशानि संपत्स्वतीतिमतामपि। नैव स्थिराणि तानीह दुरितैरनुसेवि
तैः॥ विहीयते यथा वह्निः स्वल्पोप्यद्र समिध्यतः। गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्र
तः स्वपतो पि वा॥ न विचारपरं चेतो यस्यास्ते मत एव सः। उपदेशामृतां
स्तं गुरुरित्युक्तं तु बुधैः॥ किं नु तामन्त्र विपदामुपदेष्टा नृणां रुहा। विषम
द्वारभुक्तस्य सममध्यास्य स्पष्टया धिया॥ युक्त्या च व्यवहारेण स्वार्थः प्राप्नु
त साध्यते। अस्तुला च्चालितं याति मूलं तस्मादपीश्वरं॥ जंतोश्चिंतं च विश्रुत
मस्मात्तं चालयेद्बुधः। पउ धर्ष्यमिति राजन्नृणां धर्मदर्शिनां॥ निय

वै॰मा॰
६४

छपरयाबुध्याचित्तमुत्सृज्यथगामिपतः॥ नधनान्युपकुर्वंतिनमित्राणिन
बांधवाः॥ नकायक्लेशवैधुर्यंनतीर्थायतनाश्रमाः। केवलंतन्मनस्तस्य
येनासाद्यतेफलं॥ विषयेवर्त्तमानस्यतस्माच्चित्तस्यसंयमे। यत्नंकुर्याद्बुधो
राजन्नूर्ध्वंयेनैववांछितं॥ नतत्कर्मकृतंराजन्नूनवताययेनवंचितः। मुनि
भिस्तफलैस्तैस्तैस्तोष्याकर्ण्याधुना॥ मुच्यतापिमनुष्येणदृष्टव्याःसुहृदो
बुधाः। तेचदृष्टायथाकृमुस्तकर्त्तव्यंयथोचितं॥ सर्वोपायेनकर्त्तव्योनिग्र
हःकामकोपयोः। श्रेयोर्थिनायतस्तौहिश्रेयोघातार्थमुद्यतौ॥ कामोहिब
लवान्राजन्शरीरस्थोरिपुर्महान्। नतस्यवशगोभूयाज्जनःश्रेयोभि
लाषुकः॥ यःकामोदेवदेवेनपुरातेनेवशूलिना। ललाटवह्निनादग्धःकृ
तोनंगइतिस्थितः॥ यदावांछत्यसौनारीनिहंतुंस्तमनोभवः। पुंसःकायं
समाश्रित्यस्वरूपंदर्शयत्यसौ॥ पुंसोवापिनराधीनानार्याःकायंसमाश्र
येत्। पूर्ववद्यदानारीतामेवपरिचिंतयेत्॥ चिंतमानस्यवैपुंसोनार्या

राम
६४

रूपंपुनःपुनः। तमदृष्ट्वासमाश्रित्यनरमुन्मादयत्यसौ॥ तयोर्नाम्नाद्वयस्य
षयोभिदंगंनसंज्ञायः। स्मरःस्थानेनलभतेदुर्बलत्वंनव[illegible]॥ स्मरहरस्ता॥
कपालेचुकमध्येसंतिपंचवै। द्वावेतौकर्णमूलेतुनेत्रस्थानेततःपुनः॥ काम
ष्टांगुलिमानेनरक्तपुच्छाश्चजंतवः। नवतीतस्यवर्णेनकृष्णःपुच्छानसंज्ञायः
तेषांनामानितद्रंतेमममत्वंगदतःशृणु। पिंगलीसंगलीनामद्वौकृमीक
र्णमूलगौ॥ शृंगलीजंगलीचान्यौनेत्रयोरंतरस्थितौ। कृमीणांतूलपंचा
नूनांकृष्णलानसंज्ञायः॥ नालीतरःस्थिताःसर्वेरात्रिकायाःप्रमाणतः। क
पालरंध्रिणःसर्वेविकुर्वंतिनसंज्ञायः॥ अन्यमेवंप्रवक्ष्यामिप्राणापतंमहा
कृमिं। तंडुल[illegible]प्रमाणेननतद्वर्णेनसंज्ञायः॥ केत्राख्यंमुखेतस्यविद्यतेस्य
एकमूपतेःप्राणिनांसंकृष्यविद्धितनूरुणाद्विनसंज्ञायः॥ स्वस्थानेसंस्थित
स्यापिप्राणाप्रःसप्तवैमुखे। तद्वार्यरसरूपेणपतंतेनात्रसंज्ञायः॥ मुखेन
पिवतेवीर्यंतेनमत्तःप्रजायते। तालुस्थानंप्रपद्येवचंचलत्वेनवर्त्तते॥ ६९॥

वै०मा० चपिंगला नाडी सुषुम्ना नाम मध्यस्थिताः ॥ सुबलेनापि तस्यैव कंपते नाडि
६५ कोद्भवः ॥ कामकंडूलवेदाना नूनं सर्वेषां प्राणिनां किल । नरस्य स्फुरते लिं
गं नार्या योनिः प्रस्रुपते ॥ स्नानशौच प्रमत्तौ तौ गच्छंतः संगमं ततः । कायेन का
यं संघृष्य मैथुने न हि लायते ॥ क्षणमात्रं सुखं तत्र पुनः कंडूस्तथा दृश्या ॥ प्र
वर्त्तते नृपते वीर नाव एवंविधः किल ॥ विरमः परिपाकोयं विषयस्य न संशयः
धर्म एव पुनः श्रेयान् विधिना सम्यगनुष्ठितः ॥ धैर्यमालंब्य च ततो धर्ममेव समाचर
स्वामानं चपलः स्वल्पमध्ये योगतागतन्नूतानि विधत्ते ॥ जीवितं तनुजं तान्द
धीनंकः समाचरति धर्मविलंबं । दत्वामीमपि लाभं तस्य चेतो नाद्यापि तृप्यते ॥ वि
षयेसौ निषिद्धे मोहाद्धा न विरमेद्बलात् । नवातु कामः कामानामुपभोगेन शा
म्यति ॥ हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते । पुंस्त्वापहृतं चित्तं को मन्यो मे राम
वितुं प्रभुः ॥ आत्मारामैः स्मरस्तेन गवेंतरमाधवः ॥ नात्रायेनमा … स्वर्व ६५
पापतमो महत् ॥ दिवाकरदुर्बद्धांतं तमाचर विधानतः । अन्योपिविधि …

तानि महांति राजन्नघोराणि तानि विहाय मर्त्यः ॥ वै
चरणप्रभावपुण्येन ते हरिपुरं मुदिता व्रजंते । यद्येकमा … स्यतथा ।
तिविधानतः ॥ नादिनः पापिनोप्यंते प्रयांति हरिमंदिरं तस्मात्त्वमापराजन्मा
सेस्मिन्माधवे पुनः । प्रातः स्नात्वा विधानेन समर्चय मधुद्विषं ॥ तंदुलस्य यथा च
र्मयथा नाम … कालिमा ॥ नत्वं तिष्ठन्त्या वीर पुरुषस्य तथा मलं ॥ जीवस्य
तंदुलस्येव महत्तोपि मलो महान् ॥ नृपसेवनसंदेहस्तस्मात्कमोदितं कस्म
॥ राजोत्तम ॥ जानेतामरतुल्याभिः क्रीतवामलदृष्टिभिः ॥ कष्टानि च्छविधि
वाभिर्गीर्भिः प्रबोधितः ॥ श्रसागरोत्थपीयूषरूपां गंगा समामोषधी । हर्ष
लब्ध्वा लोकपर्यंतः सक्तिः किल समागमः ॥ यानि यानि दुरापानि वांछितानि महा
पते । प्राप्यंते तानि तान्येव साधूनामेव संगमात् ॥ यः स्नातः शुचिर्भूत्वा तथा मा
धुसंगमसंगया । किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ यथोपम्य
प्रमाणं स्यज्जगवंत विनाप्यमुं । गीतं स्यत्तमोप्येति साधुसंसेवनं तथा ॥ निम

वै०मा०
६६

द्योन्मज्जतां घोरे भवाब्धौ परमायनं। संतो धर्मविदः नृणां तानो दृष्ट्वा सुम
ज्ञातं॥ यो मे भावः पुराह्यासीत्कामैकसुखजालसः। दर्शनाद्वचनात्तेद्य विप
रीतोभवद्द्विज॥ एकजन्मसुखस्यार्थे सहस्राणि विलोपयेत्। प्राज्ञो जन्मस
हस्राणि संचिनोत्येकजन्मना॥ हाहा कामरसास्वादसुखजालसचेतसा
मया मूढेन न कृतं किंचिदात्महितं हितं॥ अहो मे आत्मसंमोहो येनात्मा
योषितां कृते। पातितो व्यसने घोरे दुःखोदर्के दुरत्यये॥ भगवन्परितुष्टोस्मि
बोधितो वचनेन ते। उपदेशप्रदानेन मामुद्धर्तुमिहार्हसि॥ पुरश्चरितपु
ण्योहं भवता बोधितोस्मि यतः। त्वत्पादरजसा वापि विशुद्धोघादतिपावितः॥
विधिं माघवमासस्य ब्रूहि मे वदतां वर। सर्वपापक्षयकरो यस्त्वया परिकी
र्तितः॥ किं दानं तत्र किं स्नानं को देवो नियमाश्च के। एतदाचक्ष्व नि[illegible]
रितोद्धारणाय मे॥ यम उवाच॥ इत्येवमुक्तो भगवान्कन्[illegible]कोस्त्वयोमा
॥ प्रोवाच वचनं विप्रधर्मविश्वहितं शुभं॥ कश्यप उवाच॥ [illegible]मा॥ [illegible] स्तवं
[illegible]भोपि विशि हि

राम
६५

क्रमेबुद्धोवनं इति॥ पृष्टश्चानेन वक्तव्यं न मपि पमासेन॥ पापपृष्टस्य तथा॥
हत्वा नृपश्च त्रामतिं॥ विद्यादानफलस्य पकृष्मापस्तेनात्रसंशयः॥ नापृष्टव
स्यचिब्रूयान्न चान्यायिन पृच्छतः॥ ज्ञानेन देहिमेधावीजडवल्लोकमाचरेत्॥ वि
उषामपि स्त्रियाणां पुत्राणां च क्रियावतां प्रपृष्टमपि वक्तव्यं श्रेयः श्रद्धावतां हि
तां॥ सांप्रतं सुहृद्रुदयो ज्ञानलव च नन्म पुराचरितपुण्येन केनापि च महीप
ते॥ पापावरुद्धं शरीरं तं कृतं तव समाश्र ॥ श्रवणाद्धर्मवाक्यस्य धर्मरिव्यन
उतेऽभवत्॥ पापावरुद्धमधमरित्वं धर्मसत्ता वर्जितं॥ अंशं सांप्रतं तद्धि विज्ञेत
त्रधार्मिकं॥ धर्माधर्मे पिजीज्ञाय तकृतीर्थ नीदिकेयं॥ तत्वं मेहं शरीरं तेधर्मम्
जशरीरं व्यावहितं तेन वैदिरमलात्तांतां क्रियोविताधालनाधमेपि नोगाश्च
सुविशोलाकुर्वंतिश्रु व चोमम॥ एहवतोहि नंदेहिनां नामचेतांसि चरितानि चा
शरीराणी वपुंष्याति कालेऽविपर्ययसांप्र तच्छेतोन्नृत्तमन्यन्नवर्त्तते॥ तेन चा
कारियिष्यामि माधवमासमनुत्तमं॥ यमउ ॥ ततस्तु कारितस्तेन कश्यपेन पुरो

परं

वै० मा०
६१

धसा॥ सन्त्पो माधवे मासि स्नानं दानं पूजनं॥ यथा दृष्टं पुराणास्त्वे वैशाखस्ना
नजं विधिं॥ स मुनिः प्रत्यवाचोस्मै न्यायचपयोदितं॥ आवितस्तोत्रपाठं च।
पालितो हरिमेधसः॥ कृतेयस्मिन्नंगीते तत्सहस्त्रफलमाप्नुयात्॥ स कारितस्ते
न विप्रेन्द्र नावेराजापि चक्रे विधिवत्तदानीं॥ श्रीमाधवमासिविधानमीरितं
तेन यथा वर्णितमादरेण प्रातः पवित्रस्नानं हरिपूजनं च दानं यथावन्नियमा
फलमादरेण॥ वैशाखमासि विदधाति यमनं फलमादरेण॥ अथेतरे भूमा॥
सोप्यकामिनीकुञ्जे केलिवान्॥ नोगेहलालसो नयोनवेत्येवं यथारुचि॥ नि
धर्मनियमं राजन् कार्येषु न विचारिणं॥ करोति कोमरागादि त्रीमासंस माधवं
॥ महतामपि यस्त्वं डनिवारो मनोभवः॥ शरीरसहजो नूनं त्वनादिवासना
क्रमः॥ केशकजन्मा

राम०
६१

लिप्योदुःस्पर्शालोचनप्रियाः॥ यस्मादग्निशिखानार्योदहंति तत्क्षणाद
नरं। घोरः शत्रुः शरीरस्थः पुंसां कामो यथोदितं॥ मोहधूमचयैर्यस्य
न पत्रुपं संधकारिता। नीयमानोपमन्तष्टैस्तात्रुमानो मुहुर्मुहुः॥ कंदमा
नो महारावान् संस्मरन्निजपातकं। विष्णुदूतैः समागत्य तातपितामह
मानुगान्॥ धर्मवानयमानाय्य विमानमधिरोपितः। प्रातःस्नानेन वैशाख
मासस्य क्षीणपातकः॥ नीतो हरिपुरं विप्रसत्यमानो ष्पररोगणैः। अपध
र्मविहीनो यस्मितिमब्राच तैः पुनः॥ देवदूतैर्निदेशेन विप्रोमस्मिपतितस्त
दा। अद्भुतादेव निरयं वर्त्मना च समाहृतः॥ मार्गं छन्नपि सुश्रावजीवानांक्रं
दतां पुनः। निरयेपच्यमानानां मारणं विविधं तदा॥ पापानां कुष्यमानानां
आक्रंदमतिदारुणं। कृत्वापूर्वं तु शुश्राव पश्चात्तत्र जातविस्मयः॥ कोवाच
नान्कि मयमाक्रंदो दारुणः श्रुतः। पुनर्नमूपते तत्रमेतत्को वक्तुमर्हथ॥
दूताः ऊचुः॥ नेतवस्मात् मर्यादाः पापास्ताचारवर्जिताः। निरयेषु च घो

गि

रिषु नमिस्रादिषु पातिताः॥ कृतपातकिनः पापाः प्राणमार्गादनंतरं
मार्गपंथ्यानमासाद्य दुःखमश्नंति दारुणं॥ यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमा
णाः समंततः। पुरुषेणांधकारेण नीयमानाश्च ते यथा॥ श्वभिः शृगालैः
क्रव्यादैः काककंकवकादिभिः। अग्नितुंडैर्नदृश्यमाणास्तु तंगैर्वृश्चिकै
स्तथा॥ अग्निना दह्यमानास्तु तुद्यमानाश्च कंटकैः। क्रकचैः पीड्यमाना
श्च पीड्यमानाश्च तत्र तथा॥ क्षुधया बाध्यमानाश्च घोरैर्व्याधिगणैस्तथा।
पूयशोणितगंधेन मूर्छमानाः पदे पदे॥ क्वाथ्यंते च केचित्तैलैस्ताड्यंते
मुसलैः क्वचित्। आयसीषु प्रपच्यंते शिलासु च क्वचित्क्वचित्॥ क्वचिद्वां
तमश्नंति क्वचित्पूयमसृक्क्वचित्। क्वचिद्विष्टां क्वचिन्मांसं पूतिगंधं सु
दारुणं॥ क्वचिन्निर्दह्यमानाश्च वह्नितुंडैः क्वचित्क्वचित्। केशशोणि
तमांसास्रग्वसासंघातेषु च॥ प्रच्छिद्यानेककक्रचपत्राकीर्णक्रमिषु
स्फुटं। काककंकमहागृध्रवदनैर्ग्रसितेन च॥ श्वावद्गंधिनीरंध्रसंघट्ट

शातकोटिषु। करपत्रशिलापातनमासिसेलकेषु च॥ लोहतैलवसा
तैलकूटशाल्मलिसमस्तु। क्षुरकंटककीलोग्रज्वालास्तंभविलीनिषु॥
तप्तवैतरणीपूयपूरितेषु ह्रदकर्षक्। असिपत्रवनोद्यानतरनारी
स्थलेषु च॥ घोरांधकारदहनदारुणेषु मुहुर्मुहुः। पापच्यमानाः क्रंदंतो
दारुणं विविधैः स्वनैः॥ कैश्चिच्च वक्रपाशाश्च तुंडैर्वेष्टिताः क्वचित् पी
ड्यमानास्तथा यंत्रैः कृष्यमाणाश्च जंतुभिः॥ नगरपृष्ठशिरोग्रीवास्त
ब्धकंठाः सुदारुणाः। कूटागारे ज्वाल्यमानाः क्षाराग्नेर्यातनाश्रमैः॥
पीड्यंते पापिनो राजन्नु क्रंदंतोपि विकर्मणः। हसितं विषयास्वादैः कं
दंतैर्विधीयते॥ तु सतेच कृतं पूर्वमेतत्सर्वैश्च जंतुभिः। परस्त्रीषु कृ
तः संगः प्राणये दुःखदो हि सः॥ मुहूर्तविषयास्वादोज्ञातोनेकाब्दुःख
दः। वपुषस्तव राजेंद्र भातः स्नानस्य माधवे॥ विधिना पावनस्येति प्रा
यस्यर्द्धांतु मारुतः। ततः श्रीमौख्याः प्राणं जाता महादापापनास्तनः॥

वै०मा०
६९

त्माक्रंदरहितास्तेन तत्रानास्ते निरयस्थिताः। त्वत्संगसंगसंस्पर्शपव
नाप्यायिता नृप॥ नरा वै कारिणः किंचित्तत्पश्यतो रक्षा हि तत्तव। ना
माऽपि पुण्यशीलानां श्रुतं तेभ्यो यत्कीर्तितं॥ तापतेन धरस्पर्शका
युस्पर्शसुखावहः॥ यम उवाच॥ इति तद्वचः श्रुत्वा स राजा करुणा
निधिः। धर्मराजवचः श्रुत्वा विस्मितो नीव दुःखितः॥ को मत्तो दृश्यं
नूनं साधूनां नवनीतवत्। परसंतापतप्तानां यत्तो सिद्ध्यति स्फुटं॥ राजो
वाच॥ नार्हति त्वं मम हंहि हा पीडितं गंतुमुत्सहे। स पापिष्ठो धिगात्मानं १
मार्तित्राक्षो न हेतिपः॥ मत्संगसंगमो लब्धा वायुस्पर्शो न ते यदि। ततं तवः
सुखिनो जातास्तस्मात्तत्र नयंतु मां॥ पवित्रयंति तत्र नराम वतूपमपि ते
नराः। परपापप्रक्षिदीपेन तु चंदनाद्रुवनंदनाः॥ परोपकृत ये येन तु पीड्यंते
कृतिनो हितो। संत स एव वये लोके परदुःखविराणिनः॥ आर्तानामार्ति राम ६९
नाशार्थं प्राणा येषां तृणोपमाः। तैरियं धार्यते नूनमिनरैः परहितोद्यतैः

॥ मत्संगसोयन्तुसुखं निस्तमस्वर्गो नरकोपरः। तस्मात्परसुखेनैव
सुखिनः साधवः सदा॥ वरं निरयपातोत्र वरं प्राणवियोजनं। नतु
कृणमात्राना साधुदत्तासमं हितं॥ दूतोवाच॥ तत्र वो निरये घोरे प
च्यंते तेत्र पापिनः। स्वकर्मैवोपभुंजंति मोहस्यानं तचोदितं॥ येनैद
त्तं कृतं चैव तीर्थे स्नानं न वा कृतं। पुनर्नोपकृतं सम्यक् सुकृतं न कृतं परं
ते हृष्टं विविकृत्तो कष्टं ये रद्रुष्टं तपोधनं। पैरेषां मिह घोरेषु पच्यंते निरयेषु
ते॥ दुःशीला ये दुष्कृतिनः कंदं तेमी विकर्मिणः। दुराचारा विचाराश्च निस
वहरिनिंदकाः॥ परापकारिनिः कामकारिणो दुर्विहारिणः। विदारिणो
हिमसोन्यापापाः परहृदां हिये॥ निरयं ते विपच्यंते ये परस्त्रीविहारिणः।
एहि नूनं महीपाल गच्छामो हरिमंदिरं॥ एतत्पुण्यवतो युक्तमिह स्थानु
मतः परं। राजोवाच॥ यद्यहं सुकृती दूताः कस्मादस्मिन्महालये। नारके
पपि चानीतः किं वा मे सुकृतं परं॥ मयापि न कृतं नाहं कृत सुकृतं का मता

लिनां॥ कथं हरिपुरं गंता संज्ञया नोहमस्मि वै॥ दूत उवाच॥ सुकृ
तं न कृतं मर्त्ये च या किमवज्ञात्मना॥ नेष्टं यज्ञैर्न वा यत्ताव सिष्टं नवता
श्रीतं॥ पुनर्माधवमासे यद्विधिना वत्सरत्रयं। प्रातः स्नात्वा गुरुवचः प्रे
रितेन पुरा त्वया॥ तत्कृत्या संपूजितो विष्णुर्विश्वेशो मधुसूदनः। महापा
पादिपापौघविहंता भक्तवत्सलः॥ सर्वधर्मैकसारेण तेनैकेन नरे
श्वर। नीयमे पूज्यजनवनं पूज्यमानो मरुद्गणैः॥ महतामपि पापानां
निहंता माधवोर्चितः। तथैव माधवो मासो मर्त्यानां विधिनोदितः
यथैव विस्फुलिंगेन ह्यात्यते तृणसंचयाः। प्रातःस्नानेन वैशाखे
तथा घौघापि दह्यते॥ तावद्वपुषि पापानि प्रभवंति महांत्यपि। याव
त्र माधवे मासि तीर्थमज्जेति नो च स्मि॥ वैशाखे मासि यो युक्तो यथो
क्तनियमैर्नरः। हरिभक्तो तिपापोऽपि मुक्तोऽच्युतपदं लभते॥ आजन्मतो
नुसुकृतं यत्त्वयाप्यसुरा कृतं। तथापि तावद्वैशाखविधानाद्विधिना

र्जितात्॥ नीयमानोपि गोविंदसदनं मदनांतकं। कदनं निरयस्यानां प्रा
र्थितस्तथाहृतः॥ अथ नृपपते तूर्णं मुक्तमालिस्तकमरुद्गणैः। स्तूयमानो
विमानेन गच्छ गोविंदमंदिरं॥ यम उवाच॥ ततस्तत्करुणावीरस्तेषां त्रो
केन पीडितः। सघृणो नृपतिः प्राह दूतान् विनयवान्मुनः॥ ऐश्वर्यस्याभि
जातस्य गुणानां सुकृतस्य च। अंतःफलं हि मन्यंते यदार्त्तपरिरक्षणं॥
यद्यस्ति सुकृतं किंचिन्ममतेनैव दूतवः। स्वर्गं गच्छंतु मुक्तांगाः स्थाने येषां
न वाम्यहं॥ एवं नृपवतः श्रुत्वा तस्य सत्यवतो हितं। ध्यायंतः सत्यमौदार्यं
मत्स्योऽब्रुवन् कृतांत ह्ययं॥ दूता ऊचुः॥ अनेन नरवकारूप्य धर्मेण वच सान्नप
व नृप महती वृद्धिर्धर्मस्य च विज्ञोषतः॥ स्नानं दानं जपो होमस्तपो देवार्चना
दिकं। कृतं यन्माधवे मासि तद्दत्तं तत्फलं विदुः॥ स्वर्गं यियासु प्रदाताय क्रीडं
तेऽत्रिदशैः सह। पापानि तु हे म प्रयातु मुक्तं स्वपृत्रांतेऽपि वा॥ गीयमानो मु
दं प्राप्रिनीवरणरमणीगणैः। नलान्नदाहनो लोकं लभते वारुणं फलं॥

कुलानिहेलयाभवसमंतारयतिगोप्रदः।हयंदत्त्वारवेर्लोकंयातिविद्याप्र
दानतः॥ब्रह्मलोकंतथाहेमदानाद्यातिसुरालयं।यातिदेवतथाकन्या
दानेवैदेवलोकतां॥माधवेमासियःस्नात्वादत्त्वासंपूज्यमाधवं।अवाप्य
सकलान्कामान्सयातिपदमव्ययं॥एकतोपितपोदानक्रतुसत्रादिकाः
क्रियाः।एकतोविधिवत्स्नातोमाधवस्यपुरतोमहान्॥तस्यमाधवमास
स्यदिनैकस्यापिनृपते।कृतंयत्सुकृतंतेनसर्वदानादिकंपुरा॥कारु
ण्येनदिनैकस्यतेनतुल्योयच्छनृपते।निरयेपच्यमानेभ्योदुःखितेभ्योदया
निधि॥नदयासदृशोधर्मोनदयासदृशंतपः।नदयासदृशंदानंनदया
सदृशंसुखं॥पुण्यदःपुण्यमाप्नोतितस्माल्लक्षगुणंयदा।कारुण्येनवि
शेषात्तेधर्मवृद्धिस्ततोभवेत्॥दुःखितानांचजन्तूनांदुःखोद्धर्तानरोहि
यः।सएवसुकृतीलोकेज्ञेयोनारायणांशजः॥एतन्माधवमासस्यस
मासात्किंचिदीरितं।माहात्म्यंनपुनःसम्यग्वक्तुंवर्षशतैरलं॥कल्प

ननेकानिहमोदतेचधन्यंयशस्यमायुष्यमिदंस्वस्त्ययनंमहत्।स्व
र्ग्यंश्रीदंसौमनस्यंप्रज्ञास्यमघमर्षणं॥इदंमाधवमासस्यमाहात्म्यं
माधवप्रियं।चरित्रंनृपतेस्तस्यसंवादंममवैतव॥श्रुत्वापठित्वा
विधिवदनुमोद्यमनःप्रियं।नवेत्तिकिंलभतियथास्यात्क्लेशसं
क्षयः॥अपगच्छमहीदेवदेवलोकादतोनवात्मानिपातसनुवितदेहं
रुदंत्यद्यापिबांधवाः॥विज्ञप्यमानैरपिबंधुभिस्तैर्नयावदग्नौतवत
च्छरीरं।प्रक्षिप्यतेहंतनवेनतावत्तूपाहिस्वयंसुतद्वयप्रबुद्धः॥मम
प्रसादादिहपुण्ययोगकृतोयथातेतमिमंविधेहि।विधानतोवैसम
येसमेतेसमागमस्तेन[illegible]तासुरेषु॥[illegible]उवाच॥इतिदेववचःश्रु
त्वानृवाधर्माधिपंततः।पुनःपपातपुरतःपरितुष्टमनाद्विजः॥धर्म
रा[illegible]प्रसादेनततस्तत्रमहीतले।सुतोस्तितद्रूपोतस्योसवंधुभिरु
द[illegible]तैः॥विधानेनमयापूर्वमौ[illegible]दत्तोपिमस्वयं।चकारकार्यामा

वै. पु. पा.०
१७२

[illegible] विरुद्धान मङ्गलं॥ ॥इति श्री[illegible] पुराणे पातालखण्डे वैशाख
मा[illegible] कृतिः समाप्तम् पूर्णम्॥ ॥श्रीरामायनमः॥ १

राम
७२